

Antonietta Cereghetti Passini

Via C. Diener 9, CH-6850 Mendrisio

antonietta.cereghetti@gmail.com

Kotar Motovun u Katastru Franje I.: značajke, gospodarsko stanje i analiza agrarne strukture

Izvorni znanstveni rad | Original scientific paper

UDK 94(497.571Motovun):528.4"18"

DOI 10.32728/h2022.04

Primljeno | Received: 2. VIII. 2022.

Izvadak

Cilj je istraživanja dati generalni uvid u značajke i gospodarsko stanje kotara Motovun uz detaljnu analizu njegove agrarne strukture početkom XIX. stoljeća kroz bogatu dokumentaciju nastalu tijekom prve sustavne katastarske izmjere i ustroja Stablnoga katastra Franje I. u Istri između 1818. i 1840., čuvanu danas u fondu *Catasto franceschino* Državnoga arhiva u Trstu. Taj je kotar onodobno bio dijelom Istarskoga okruga (unutar Austrijskoga primorja) i uključivao je 19 katastarskih općina administrativno organiziranih u tri glavne općine i 16 podopćina (Motovun i podopćine Brkač, Kaldir, Karojba, Muntrilj, Motovunski Novaki, Rakotule, Sovišćina, Zumesk, Višnjan, Bačva, Sv. Ivan od Šterne i Sv. Vital; Oprtalj i podopćine Zrenj i Čepić; Vižinada i podopćine Kaštelir i Labinci).

Sintesi

La presente ricerca ha per obiettivo l'esame generale delle specificità e delle condizioni economiche del distretto di Montona e un'analisi approfondita della struttura agraria del distretto nel periodo del primo Ottocento. L'analisi è stata effettuata partendo dalla ricca documentazione catastale custodita nel fondo *Catasto franceschino* dell'Archivio di Stato di Trieste e prodotta durante l'allestimento del Catasto franceschino, condotto in detto Distretto fra il 1818 e il 1840. Il Distretto appartiene al Circolo dell'Istria (che a sua volta fa parte del Litorale austriaco) e comprende 19 comuni catastali amministrativamente organizzati in tre capo-comuni e 16 sotto-comuni (Montona con S. Pancrazio di Montona, Caldier, Caroiba Subiente, Montreo, Novaco di Montona, Raccotole, Sovischine, Zumesco, Visignano, Mondellebotte, S. Giovanni della Cisterna e S. Vitale; Portole con Stridone e Ceppi; Visinada con Castellier di Visinada e S. Domenica di Visinada).

Ključne riječi: Katastar Franje I., Istra, kotar Motovun, Motovun, Oprtalj, Vižinada, Motovunska šuma

Parole chiave: Catasto franceschino, Istria, Distretto di Montona, Montona, Portole, Visinada, Reggia foresta di Montona

1. O Katastru Franje I., kotaru Motovun i razmatranoj dokumentaciji

Pojam *katastar* označava službenu evidenciju nekretnina koja služi za oporezivanje prihoda od zemljišta, izradbu zemljišnih knjiga te za različite tehničke, ekonomske, statističke i druge svrhe.¹ Habsburška je Monarhija započela izmjeru svojega zemljišta *Milanskim katastrom* za vladavine Karla VI., slijedili su *Terezijanski* carice Marije Terezije i *Jozefinski* cara Josipa I., ali je tek sustavna katastarska izmjera cara Franje I. znanstveno i metodički temeljito pripremljena² te predstavlja značajan civilizacijski pothvat velike vrijednosti.³ Rezultati te izmjere, poznate pod nazivom franciskanska izmjera, bili su osnovica za Franciskanski katastar,⁴ za koji se danas sve češće rabi naziv Katastar Franje I.⁵ Nastali katastarski operati još su i danas službeni za oko 70 % područja Republike Hrvatske⁶ te se mnogi podaci toga katastra rabe u katastarskim službama kao dokazna dokumentacija kod imovinsko-pravnih sporova.⁷ Zbog svojega opsega, preciznosti i raznovrsnosti podataka, kako pisane, tako i bogate kartografske građe, može se s pravom smatrati početkom prikupljanja i obrade podataka utemeljenim na statističkim načelima,⁸ a za suvremenu historiografiju predstavljaju nezaobilazno vrelo.⁹

Iako se godina 1806. uzima kao službeni početak državnoga mjeriteljstva u Austriji,¹⁰ radovi na samoj izmjeri započeli su tek nakon objavljivanja Naredbe o uvođenju stabilnoga katastra 23. prosinca 1817.¹¹ Izmjeru će popratiti *Katastarski i mjernički naputak za stabilni katastar*, jedinstven za sve pokrajine, koji izlazi 1818., a doraden je i poboljšan tijekom 1819. i 1820.¹² Katastarskoj izmjeri bit će podvrgnut i istarski poluotok.

-
- 1 „katastar“, *Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30850> (24. 7. 2021.).
 - 2 Marija Gjurašić, „Zemljišna izmjera i ustroj Stabilnog katastra Franje I. u Dalmaciji prema Carevu patentu iz 1817. godine i Katastarskome i mjerničkome naputku iz 1820. godine“ (dalje: „Zemljišna izmjera i ustroj Stabilnog katastra Franje I.“), *Povijesni prilozi*, 46, 2014., 288–289. O pretečama i uzorima ovdje razmatranoga katastra vidi: Mirela Altić, „Preteče i uzori Franciskanskoga katastra Istre“, *Histria*, 11, 2021., 53–72.
 - 3 Željko Škalamera, „Franciskanska izmjera Istre 1817.–1824.“ (dalje: „Franciskanska izmjera Istre“), *Istarski geodet*, 1, 2000., 2.
 - 4 Mirela Slukan Altić, „Instrukcija za arhivare mapa – prva arhivistička uputa za specijalizirane arhive“ (dalje: „Instrukcija za arhivare mapa“), *Vjesnik istarskog arhiva*, 8–10, 2001.–2003., 81–82.
 - 5 O pojmovima „Franciskanski katastar“, „franciskanska izmjera“ i „Katastar Franje I.“ vidi: Marino Manin: *Zapadna Istra u katastru Franje I. (1818. – 1840.)* (dalje: *Zapadna Istra u katastru Franje I.*), Zagreb 2006., 35–36.
 - 6 Miodrag Roić, „200 godina Franciskanskog katastra“, *Monografija povodom 65 godina Hrvatskog geodetskog društva, 1952–2017*, ur. Rinaldo Paar i Marko Pavasović, Zagreb 2017., 36.
 - 7 Bruna Horović-Vuković, „Nastanak zemljišnog katastra u Dalmaciji / La formazione del catasto fondiario in Dalmazia“, *Adriatico/Jadran, Rivista di cultura tra le due sponde*, 1–2/2010., 184.
 - 8 Manin, *Zapadna Istra u katastru Franje I.*, 36.
 - 9 Gjurašić, „Zemljišna izmjera i ustroj Stabilnog katastra Franje I.“, 287.
 - 10 Isto, 289, bilj. 8.
 - 11 Slukan Altić, „Instrukcija za arhivare mapa“, 82.
 - 12 Gjurašić, „Zemljišna izmjera i ustroj Stabilnog katastra Franje I.“, 295.

Korisno je napomenuti da su se nekadašnja habsburška Istra i nekadašnja mletačka Istra neformalno ujedinile nakon pada Mletačke Republike, tijekom prvoga razdoblja austrijske uprave (1797. – 1805.), ali je do formalnoga ujedinjenja došlo poslije, nakon „francuskoga interludija“ (1805. – 1813.), odnosno tijekom drugoga razdoblja austrijske uprave u Istri (1814. – 1918.), kada će cijeli istarski poluotok, dotada geografska regija, postići upravno jedinstvo i konsolidirati se u jedinstven teritorijalni subjekt u sklopu Habsburške Monarhije.¹³

Godine 1816. osnovana je Kraljevina Ilirija (*Regno d'Iliria, Königreich Illyrien*),¹⁴ koja uključuje dobar dio područja Ilirskih pokrajina iz doba Napoleona. Unutar Kraljevine kotari istarskoga poluotoka bili su podložni jednim dijelom Istarskom, a drugim Riječkom okružju; sjedinit će se tek 1825. u novom Pazinskom okrugu.¹⁵ Nakon višestoljetne istovremene prisutnosti različitih modela na svojem tlu, istarski je poluotok postao jedinstveno upravno tijelo¹⁶ i ostat će jedinstvena upravno-teritorijalna cjelina i nakon ukinuća Kraljevine Ilirije 1849., sve do 1918.¹⁷

Katastarska izmjera Austrijskoga primorja¹⁸ – kojemu je, unutar Istarskoga okružja, pripadao razmatrani kotar Motovun – provedena je između 1818. i 1825., a porezna je izmjera trajala do 1840. godine. Tom će izmjerom istarski poluotok dobiti svoju prvu sustavnu katastarsku izmjeru;¹⁹ definirane su granice katastarskih općina (dalje: k. o.), koje se najčešće ni do danas nisu mijenjale, tisuće pomno izmjerenih čestica prostorno su definirane i

13 *Istra kroz vrijeme. Pregled povijesti Istre s osvrtom na grad Rijeku* (dalje: *Istra kroz vrijeme*), ur. Egidio Ivetic, Rovinj 2009., 430, 434–436.

14 O teritorijalnoj raspodjeli te upravne jedinice vidi: *Haupt-Ausweis. Über die Eintheilung des Küstenländischen Gouvernement-Gebietes in Kreise, Districte, Bezirke, Haupt- und Unter-Gemeinde, dann über deren Häuser, und Seelen Anzahl im Jare 1818.*, Trieste 1818., vidljivo u Österreichische Nationalbibliothek, <https://www.onb.ac.at/>; *Schematismo Dell'Imperiale Regio Litorale Austriaco-Illirico*, Trieste 1819., drugi dio, 1-51 (dalje: *Schematismo Dell'Imperiale Regio Litorale Austriaco-Illirico 1819*).

15 Istarski okrug sa sjedištem u Pazinu uključuje 17 kotara sa 46 glavnih općina i 380 podopćina. Antun Brajković, „Institucije državne vlasti u Istri (1848-1918)“ (dalje: „Institucije državne vlasti“), *Arhivski vjesnik*, 34-35, 1991.-1992., 35-36, 65-68, 70, 75.

16 *Istra kroz vrijeme*, 436.

17 Manin, *Zapadna Istra u katastru Franje I.*, 15.

18 Uprava te upravne jedinice granala se od Uprave Primorja (*Imperial Regio Governo del Litorale*) s upravnikom (*governatore*) na čelu, preko okružnoga kapetanata (*Imperial regio Capitanato circolare dell'Istria*) s kapetanom (*capitano*) na čelu, do kotarskih povjereništava (*commissariati distrettuali*) s kotarskim povjerenikom (*commissario distrettuale*) koji je upravljao svojim područjem posredstvom glavnih općina i podopćina. (Usporedi: *Schematismo Dell'Imperiale Regio Litorale Austriaco-Illirico*, godišta 1819., 1824., 1826., 1827., 1831. i 1835.; *Manuale provinciale del Litorale Austriaco-Illirico per l'anno 1846*, Trieste; *Manuale provinciale del Litorale Austriaco-Illirico per l'anno 1847*, Trieste; *Manuale provinciale del Litorale Austriaco-Illirico per l'anno 1848*, Trieste). Potonjima su na čelu bili općinski podestati, podopćinski župani (*agenti sottocomunali*) i općinski opunomoćnici, koje su birali sami općinari. Boris Zakošek, „Pregled arhivalija Lovranštine do 1945. u Državnom arhivu u Rijeci“, *Zbornik Lovranštine*, 1, 2010., 25.

19 Slukan Altić, „Instrukcija za arhivare mapa“, 81.

upisane sukladno s tradicionalnom toponimijom i cijelo je područje prekriveno osnovnim kartografskim dokumentima,²⁰ koji su odlična podloga za detaljne analize urbanističke strukture naselja i obiluju toponomastičkim sadržajima koji su koristan izvor istraživanja toponomastičara i onomastičara.²¹ S druge strane, katastarska je procjena zacrtala okvire onodobnoga načina privređivanja i življenja domicilnoga stanovništva svih, pa tako i najzabačenijih krajeva Istre. U pisanoj građi podaci su prikupljeni prema obrascu, upitniku ili po unaprijed detaljno razrađenim uputama te sadrže materijal pogodan za kvantifikaciju i uspoređivanje, označujući početak organiziranoga statističkog praćenja ekonomskih, demografskih i infrastrukturnih pokazatelja na tlu poluotoka.²²

Kotar Motovun i njegove općine i podopćine uključuju se u hijerarhičnu organizaciju katastarske izmjere na čijem je vrhu bio Mjernički odjel Dvorskoga povjerenstva za reguliranje zemljišnoga poreza u Beču (*Grundsteuer Regulierungs Hof-Commission in Wien*) s podložnim pokrajinskim povjerenstvima te okružnim povjerenstvima i, na najnižoj razini, kotarskim povjerenstvima za reguliranje poreza na zemljište, čiji su inspektori izravno nadzirali rad mjerničkih ekipa.²³ Pokrajinsko povjerenstvo za Austrijsko primorje (*Imperiale Regia Commissione Provinciale per la Rettificazione del Censo nel Litorale*) bilo je u Trstu, dok je Okružno povjerenstvo za Istru (*Imperiale Regia Commissione Circolare per la Rettificazione del Censo nel Circolo dell'Istria*) početno imalo sjedište u Trstu, ali je 1826. premješteno u Pazin. Okružno povjerenstvo za Istru u šest nadzorništava za izmjeru zapošljavalo je 1819. šest inspektora, 80 geometara i 86 mjerničkih pomoćnika.²⁴ Tijekom katastarske izmjere i procjene važnu su ulogu imali i poglavari općina i podopćina; uz razne poslove općinskoga značenja koje su obavljali, bili su dužni surađivati s mjernicima i katastarskim procjeniteljima te su zajedno s njima bili potpisnici raznih zapisnika.

20 Aldo Sošić, *Kartografija Istre s posebnim poudarkom na razvoju kartografskega izražanja* (dalje: *Kartografija Istre*), doktorska disertacija, Ljubljana 2012., 122; isti, „Katastar Istre“, *Drugi hrvatski kongres o katastru*, Zagreb 2001., 226-228.

21 Mirela Slukan, „Katastarska dokumentacija Arhiva mapa u Hrvatskom državnom arhivu“, *Arhivski vjesnik*, 40, 1997., 147.

22 Usporedi: Manin, *Zapadna Istra u katastru Franje I.*, 40; Benjamin Sandrić, „Katastar Franje I. – Franciskanski katastar“, *Istrapedia*, <http://istrapedia.hr/hrv/2145/katastar-franje-i-franciskanski-katastar/istra-a-z/> (13. 9. 2017.).

23 Sošić, *Kartografija Istre*, 125; Roić, „200 godina Franciskanskog katastra“, 29; Škalamera, „Franciskanska izmjera Istre“, 4-5.

24 *Schematismo Dell'Imperiale Regio Litorale Austriaco-Illirico 1819*, 57.

Od obilne katastarske dokumentacije nastale izmjerom istarskoga poluotoka, samo je manji dio pridružen Arhivu mapa za Dalmaciju (danas Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju) u sklopu Državnoga arhiva u Splitu,²⁵ dok je najveći dio dokumentacije još uvijek pohranjen u Državnom arhivu u Trstu (*Archivio di Stato di Trieste*, dalje: AST)²⁶ u sklopu fonda *Catasto franceschino* (dalje: CF); potonja je – grupirana u dvije serije unutar kojih je dalje podijeljena po kotarima i odnosnim katastarskim općinama – dostupna javnosti na službenim mrežnim stranicama toga arhiva:²⁷

- Serija mapa (*Mappe del Catasto franceschino*) s katastarskim kartama,
- Serija elaborata (*Elaborati del Catasto franceschino*) s pisanom dokumentacijom, koja je za svaku katastarsku općinu podijeljena u dvije kutije: prva s opisom granica katastarske općine i tipskom dokumentacijom izmjere, a druga s dokumentacijom procjene i reklamacija.

Za sve katastarske općine kotara Motovun – Motovun, Brkač, Kaldir, Karojba, Muntrilj, Novaki, Rakotule, Soviščina, Zumesk, Višnjani, Bačva, Sv. Ivan od Šterne, Sv. Vital, Oprtalj, Zrenj, Čepić, Vižinada, Kaštelir i Labinci – sačuvane su, u seriji mapa, sve odnosne katastarske karte, a u seriji elaborata sljedeća dokumentacija:

- kutija br. 1 sa 7 svezaka; prvi s opisom granica, dok ostali sadrže tipsku dokumentaciju izmjere:
 - *Opis granica*²⁸ (svezak br. 1); dokumentacija nastala između 1818. i 1823.;
 - *Upisnici zemljišnih čestica*²⁹ (svezak br. 2); dokumentacija nastala između 1818. i 1822., ažurirana do 1839.;

25 Za inventar te dokumentacije vidi: Nataša Bajić-Žarko, *Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju: katastar Dalmacije 1823.–1975*, Split 2006.

26 Ivan Zupanc, „Franciskanski katastar s posebnim osvrtom na Istru“, *Zbornik radova s petoga Motovunskog kolokvija održanoga 17. studenog 2018. u Motovunu: Habsburgovci i Istru u pravu i povijesti*, ur. Ivan Miličić i Budislav Vukas, Pazin-Motovun 2019., 111–112.

27 Do sredine 2022. godine: <http://www.catasti.archivodistatotrieste.it/Divenire/collezioni.htm>; poslije: <https://a4view.archivodistatotrieste.it/patrimonio/f2051015-432a-4bf6-bf77-e462f4fe02f9/complesso-di-fondi-catasto-di-trieste>.

28 U izvorniku: *Descrizione confini. / Grenz Beschreibung*.

29 U izvorniku: *Protocollo particelle fondi / Grundparzellen Protokoll*. Popis zemljišnih čestica prema katastarskom broju (od broja 1 nadalje). Za svaku se česticu navodi broj čestice, podaci o položaju (broj lista za snimanje, ime rudine), zakonski status čestice, podaci o vlasniku (kućni broj, prezime i ime, za bolju identifikaciju ime oca i nadimak, po potrebi specifikacija o suvlasničkom nepodijeljenom dobru „i suvlasnici“ (*e Consorti*), zanimanje, mjesto boravka), uporaba zemljišta te površina u donjoaustrijskim jutrima i hvatima; predviđeni podaci o klasi, prihodu i vrijednosti čestice nisu navedeni. Crvenim tušem upisani su ispravci ažurirani do godine 1839.: kod promjene u površini čestice precrtava se stara površina i upisuje nova, dok se u slučaju složenijih promjena (površina, vlasnik i/ili uporaba) precrtava cijela pozicija, upisuje nova površina, a u rubrici za opaske priziva se na *Umetnute listove upisnika zemljišnih čestica* i navodi godina revizije (1831., 1835., 1837. ili 1838.).

- *Umetnuti listovi upisnika zemljišnih čestica*³⁰ (svezak br. 3); dokumentacija nastala između 1831. i 1839.;
- *Upisnici građevinskih čestica*³¹ (svezak br. 4); dokumentacija nastala između 1818. i 1822., ažurirana do 1839.;
- *Umetnuti listovi upisnika građevinskih čestica*³² (svezak br. 5); dokumentacija nastala između 1832. i 1839.;
- *Obrasci o stanju vlasnika nepodijeljenih dobara*³³ (svezak br. 6); dokumentacija nastala između 1821. i 1822.;
- *Abecedni popisi vlasnika zemljišnih i građevinskih čestica*³⁴ (svezak br. 7); dokumentacija nastala između 1818. i 1822.
- kutija br. 2 s 11 do 15 svezaka; sadrži dokumentaciju procjene i dokumentaciju reklamacija. Priloženi službeni popis akata procjene³⁵ predviđa 22 obrasca (oznaku pojedinoga obrasca čini „S/“ i njegov redni broj u popisu), dok priloženi popis akata reklamacija³⁶ predviđa ukupno 12 obrazaca (oznaku pojedinoga obrasca čini „R/“ i njegov redni broj u popisu). Za kotar Motovun su sačuvani sljedeći obrasci:
 - obrazac S/4 (svezak br. 1): *Upitnik o gospodarskom stanju katastarske općine*³⁷ (dokumentacija nastala između 1819. i 1829. za katastarske općine Motovun, Rakotule, Zumesk, Višnjani, Bačva, Oprtalj, Zrenj, Vižinada, Kaštelir i Labinci);

30 U izvorniku: *Fogli intercalari del protocollo particelle fondi / Einschaltungs Bögen zum Grundparzellen Protocoll*. Sadrži revidirane podatke o zemljišnim česticama prema odlukama revizije; samo u k. o. Novaki ta je dokumentacija iznimno priključena upisnicima (stanje 2. 3. 2022.).

31 U izvorniku: *Protocollo particelle edifici / Bauparzellen Protokoll*. Popis građevinskih čestica prema katastarskom broju (od broja 1 nadalje). Za svaku česticu navodi se broj čestice, podaci o vlasniku (prezime i ime, za bolju identifikaciju ime oca i nadimak, kada je potrebno specifikacija o suvlasničkom nepodijeljenom dobru „i suvlasnici“ [*e Consorti*], zanimanje i mjesto boravka) i podaci o objektu (kućni broj za stambene zgrade, vrsta građevine i njegova površina s dvorištem i vrtom ako je manji od 25 kvadratnih klaftera, dok su izostavljeni predviđeni podaci o prihodu i vrijednosti čestice); ispravci ažurirani do godine 1839. upisuju se kako je već navedeno za *Upisnike zemljišnih čestica*.

32 U izvorniku: *Fogli intercalari del protocollo particelle edifici / Einschaltungs Bögen zum Bauparzellen Protocoll*. Sadrži revidirane podatke o građevinskim česticama prema odlukama revizije.

33 U izvorniku: *Prospetto delle proprietà indivise / Ausweis über die gemeinschaftliches Eigenthumer*. Sadrži popis nepodijeljivih zemljišnih i građevinskih čestica u kolektivnom vlasništvu kojima ni jedan suvlasnik nema pravo slobodno raspolagati; dok su u upisnicima protokolorani kao vlasništvo jednoga suvlasnika (onoga s najvišim udjelom kod suvlasništva s nejednakim dijelovima ili prvoga po abecednom redu kod suvlasništva s jednakim dijelovima), u ovom se obrascu navode svi suvlasnici i njihov udio u vlasništvu.

34 U izvorniku: *Elenco alfabetico dei proprietari dei fondi ed edifici / Alphabetisches Verzeichniß oder Grund-Eigenthumer*. Abecedni imenik svih vlasnika zemljišnih i građevinskih čestica unutar oboda razmatrane općine. Za svakoga vlasnika navode se najprije osobni podaci i, po potrebi, izuzetan status vlasništva (kolektivno vlasništvo, ostavinsko vlasništvo); ispod tih podataka navode se crvenim tušem – i grupirani prema broju pripadajućega lista za snimanje – brojevi svih zemljišnih čestica u vlasništvu navedenoga posjednika, dok se u nastavku crnim tušem navode brojevi građevinskih čestica.

35 U izvorniku: *Verzeichniß der Aktenstücke, welche zu dem Katastral Schätzungsoperate der Gemeinde gehören*.

36 U izvorniku: *Verzeichniß der zu den Reklamations Verhandlungen der Gemeinde gehörigen Aktenstücke*.

37 U izvorniku: *Quesiti riguardanti lo stato dell'Economia in generale / Oekonomische Antworten ili Catastral Schätzung Operat der Steuer Gemeinde*.

- skup obrazaca s oznakom *Operat katastarske procjene S/5.17.20.21*³⁸ sačuvan je u svesku br. 1 ili 2 (dokumentacija nastala 1829. i 1830.);
- obrazac S/6 (svezak br. 2 ili 3), sadrži *Zapisnik o klasifikaciji zemljišta prema kulturi i klasi* (dokumentacija nastala između 1826. i 1828.) i *Dodatni zapisnik o klasifikaciji* (dokumentacija nastala 1836. i 1837.);³⁹
- obrazac S/7 (svezak br. 3 ili 4): *Razdioba zemljišnih čestica prema kulturi i klasi te rekapitulacija svih površina, uključujući građevinske čestice*⁴⁰ (dokumentacija nastala 1838.);
- obrazac S/8 (svezak br. 4 ili 5): *Protokol o korekciji tržišnih cijena proizvoda rabljenih tijekom 1824.*⁴¹ (dokumentacija nastala između 1826. i 1828.);
- obrazac S/10 (svezak br. 5 ili 6): *O načinu ishrane i oblačenja poljoprivrednika*⁴² (dokumentacija nastala između 1826. i 1828.; nije nađena za katastarske općine Brkač, Kaldir, Sv. Vital, Čepić i Zrenj);
- obrazac S/12 (svezak br. 5, 6, ili 7): *Protokol o utvrđivanju cijena proizvoda i troškova obrade rabljenih tijekom 1824.*⁴³ (dokumentacija nastala između 1826. i 1828.);
- obrazac S/15 (svezak br. 6, 7 ili 8): *Statistika o redosljedu poljoprivrednih kultura, o srednjem prinosu od zemljišta, o klimatskim uvjetima, o stanju pučanstva, stoke, tržnica i industrije*⁴⁴ (dokumentacija nastala između 1826. i 1828.);
- obrazac R/1 (svezak 7, 8, 9 ili 11): Evidencija spornih čestica,⁴⁵ koja

38 U izvorniku: *Operati d'estimo catastale*. Riječ je o dokumentima koji se u *Popisu akata procjene* navode pod brojevima 5 (*Das gebundene Rohertrags Elaborat bestehend aus dem [a Kultursbestimmungs Protocoll, b Klassifikations Protokoll, c Rohertrags Elaborat des Waldschätzungskoärs]*), 17 (*Reinertragselaborat aller Kulturgattungen, sowohl vom ökonals Waldschätzungskoären*), 20 (*Zusammenstellunh Tabelle des gesamten Kultur Aufwandes*) i 21 (*Specifischer Ausweis des jährlicher Reinertrages*).

39 U izvorniku: *Protocollo di classamento delli fondi / Klassirungs Protocoll*, odnosno *Protocollo di aggiunta al Classamento dei terreni della Comune*. U tabličnom prikazu glavnoga zapisnika navode se za sve čestice (od broja 1 nadalje) broj lista na kojem je čestica ucrtana i broj čestice, katastarska kultura u trenutku izmjere i nakon procjene, klasa po prijedlogu općine, klasa po procjeni povjerenika i na kraju definitivna odluka o klasi. Crvenom bojom upisane su promjene tijekom procjene i odluke promjene klase nakon reklamacija; potonje su popisane u *Dodatnom zapisniku*.

40 U izvorniku: *Ripartizione delle particelle fondiarie per tipi di coltura e classe con ricapitolazione di tutte le superfici, comprese quelle relative agli edifici. / Classen Auszüge und Summarische Wiederholung i Summarische Wiederholung der Kulturgattungen und Classen der Grundstücke mit ihrem Flächenmasse*.

41 U izvorniku: *Protocollo di rettifica dei prezzi di mercato dei prodotti al 1824*.

42 U izvorniku: *Rilievi e calcolo economico sul sistema di vivere e di vestire dell'agricoltore / Natural Entrags Erhebungs Prot.l des ökon[omische] Schatz Coars*.

43 U izvorniku: *Protocollo assunto per la rilevazione dei prezzi della manno d'opera e delle spese di coltivazione, essistenti nell'anno 1824*.

44 U izvorniku: *Statistica della rotazione agraria, rendita media dei terreni, condizioni climatiche, stato della popolazione, bestiame, mercati, industria*.

45 Prema Archivio di Stato di Trieste (dalje: AST): *Estratto delle particelle per le quali sono stati prodotti reclami sulla misurazione e sull'estimo con protocollo suppletorio*.

- uključuje *Popis čestica za koje su od vlasnika podnesene reklamacije na primljeni izvadak izmjere i procjene*⁴⁶ i *Dopunski protokol općine* (dokumentacija nastala između 1831. i 1836.);
- obrazac R/3 (svezak 8, 9, 10 ili 12): *Protokol komisije za provjeru reklamacija na kulturu i klasifikaciju*⁴⁷ (dokumentacija nastala između 1832. i 1837.);
 - obrazac R/9 (svezak 9, 10, 11 ili 13): *Popis novih zemljišnih i građevinskih čestica nastalih promjenama u izmjeri za koje je predviđen uvid na terenu za određivanje kulture i klase*⁴⁸ (s definitivnim odlukama; dokumentacija nastala 1838.);
 - obrazac R/11⁴⁹ (svezak 10, 11, 12 ili 14): *Popis spornih čestica za koje su podnesene osobne reklamacije na izmjeru riješene inspekcijom*⁵⁰ (dokumentacija nastala 1835. i 1836.);
 - obrazac R/12⁵¹ (svezak 11, 12, 13 ili 15): *Dopunski operat procjene nastao zbog općinskih reklamacija*⁵² koji se sastoji od tablice *Usporedba preinaka kulture i klase, prihvaćenih tijekom rasprave o reklamacijama općine, s podacima izloženim u Operatu procjene*⁵³ i tablice novih izračuna katastarskoga prihoda prisutnih kultura (dokumentacija nastala 1839. i 1840.).

Tijekom ovoga istraživanja videna je dokumentacija o izmjeri svih onodobnih općina i podopćina kotara Motovun koje su sve imale status katastarske općine te su bile dužne obaviti katastarsku izmjeru s vlastitom katastarskom kartom i poreznom procjenom.⁵⁴ Ponekad su tražene dodatne informacije u operatima pograničnih katastarskih općina susjednih kotara, posebice onih

46 U izvorniku: *Specifica dei reclami prodotti dai singoli possidenti del Comune di... contro gli ad essi comunicati Estratti delle misurazione, e del Estimo per il Catastro Generale / Reklamations Verhandlungen über den Katastral Akt der Steuer Gemeinde.*

47 Prema AST-u: *Protocollo della Commissione di verifica dei reclami contro il genere di coltura e la classificazione.*

48 U izvorniku: *Specifica delle nuove particelle dei terreni ed Edifici derivate dalle rettificazioni geometriche, le quali esigono una visita locale per la relativa Coltura e Classe.* Prema AST-u: *Prospetto delle nuove particelle terreni ed edifici rettificati geometricamente per le quali è necessario rideterminare classe e coltura.*

49 U AST-u, fondo *Catasto franceschino* (dalje: CF), serie „Elaborati del Catasto franceschino“ (dalje: SE), sottoserie „Distretto di Montona“ (dalje: DM), sottoserie „Comune [catastale] di Montona“ (dalje: CC...), omaknula se pogreška: umjesto preslika R/11 prikazuju se preslici obrasca R/12.

50 U izvorniku: *Elenco dei reclami individuali relativi alla misurazione dei terreni ed edifici risolti con ispezione.*

51 U AST-u, CF, SE, DM, CC Montona potkrala se pogreška: preslici obrasca R/12 vidljivi su u svesku označenom R/11.

52 U izvorniku: *Operato suppletorio dell'estimo in seguito ai reclami comunali della Comune di... Prema AST-u: Operato suppletorio dell'estimo con rettifica dei generi di coltura e classi a seguito dei reclami avanzati dal comune di Montona e conseguente revisione della ripartizione delle superfici del comune ai fini della determinazione della rendita netta.*

53 U izvorniku: *Modificazione accettata nella pertrattazione dei reclami comunali dell'Estimo catastrale riguardante la determinazione delle singole specie di coltura e classe in confronto a quelle che si scorgono nell'Operato d'Estimo.*

54 Gjurašić, „Zemljišna izmjera i ustroj Stabilnog katastra Franje I.“, 315, § 119 – § 121.

katatarskih općina koje su, izravno ili neizravno, uključene u izmjeru oseljivača državnog dobra poznatoga pod nazivom Motovunska šuma.

Vidjeni dokumenti su rukopisni, a jezik je najčešće talijanski, rijetko njemački.

U dokumentaciji se navode onodobne službene mjerne jedinice Monarhije; bile su obvezatne u svim okruzima, kotarima ili općinama neovisno o tome jesu li službeno uvedene i jesu li u općoj uporabi.⁵⁵ Tek se zakonom od 23. srpnja 1871. uvodi metrički sustav, koji u Monarhiji postaje fakultativan od 1. siječnja 1873. i obvezatan od 1. siječnja 1876.⁵⁶ Uz službene mjere dokumentacija navodi i mnogobrojne lokalne mjere, posebice tijekom katastarske procjene; valja ipak naglasiti da informacije o odnosu lokalnih i službenih mjernih jedinica nisu uvijek dovoljne pa preračun u službene mjerne jedinice i odnosne mjerne jedinice metričkoga sustava nije uvijek dopustiv. Omjeri službenih i lokalnih mjernih jedinica u izlaganju koje slijedi i mjernih jedinica metričkoga sustava bili su sljedeći:⁵⁷

- jedan bečki hvat (*Wiener Klafter*; 1,896484 m)⁵⁸, rabljen kao mjerna jedinica duljine;
- donjoaustrijsko ili bečko jutro (*Juger, Joch* ili *Katastraljoch*) i donjoaustrijski četvorni hvat (*Klafter*) rabe se kao službene površinske mjere u katastarskoj izmjeri; jednom bečkom jutru odgovaralo je 1600 četvornih hvati; po metričkom sustavu jedno je bečko jutro odgovaralo 5754,6437 četvornih metara, a jedan četvorni hvat 3,596652 četvornih metara;⁵⁹
- bečki star (*Wiener Metzen*; 61,48685 l)⁶⁰ jedna je od najčešćih kapacitetnih mjera za žitarice u Habsburškoj Monarhiji tijekom katastarske procjene;
- mletački star (83,317 l)⁶¹, lokalna kapacitetna mjera za žitarice uvriježena u kotaru Motovun;
- bečko vjedro (*Wiener Eimer*; 56,589 l) od 40 bečkih bokala (*Maaß*; 1,414725 l)⁶² u Austriji je bila mjera za tekućine, u razmatranim dokumentima rabi se kao službena mjera za vino;

55 Isto, 333-334, § 375 i § 382.

56 Angelo Martini, *Manuale di metrologia, ossia misure, pesi e monete in uso attualmente e anticamente presso tutti i popoli* (dalje: *Manuale di metrologia*), Torino 1883., <http://www.braidense.it/dire/martini/indice.htm> (1. 7. 2020.), 823.

57 Isto, 827-828. Usp.: Denis Visintin, „Antichi pesi e misure del Comune di Momiano“, *La Ricerca*, 23-24, 1998.-1999., 16-17; isti, „mjere (mjerne jedinice)“, *Istarska enciklopedija*, ur. Miroslav Bertoša i Robert Matijašić, Zagreb 2005.

58 Martini, *Manuale di metrologia*, 827.

59 Na ist. mj.

60 Denis Visintin, „star“, *Istrapedia*, <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/3694/star> (4. 4. 2020.).

61 Na ist. mj.

62 Martini, *Manuale di metrologia*, 827.

- lokalno vjedro (*orna locale*; 76,39515 l) od 48 lokalnih bokala, odnosno 54 bečka bokala, bilježi se kao vinska mjera u katastarskim općinama Motovun, Brkač, Kaldir, Karojba, Novaki, Rakotule, Sovišćina, Zumesk i Vižinada;⁶³
- lokalno vjedro (*orna locale*; 59,41845 l) od 56 lokalnih bokala, gdje jedan lokalni bokal ima kapacitet tri četvrtine bečkoga bokala (1,0610438 l), bilježi se kao vinska mjera u katastarskim općinama Oprtalj i Zrenj;⁶⁴
- *bajo* se spominje kao vinska mjera u katastarskim općinama Bačva, Kaštelir i Labinci, informacije ne dopuštaju preračun u litre;
- *baril* (*barilla*) se spominje kao vinska mjera u katastarskim općinama Muntrilj i Sv. Ivan od Šterne, informacije ne dopuštaju preračun u litre;
- funta (*Pfund*, libra; 0,56006 kg)⁶⁵ je bila austrijska teretna mjera kojom se mjerilo ulje, u Motovunu se spominje i kao mjera za sirovu svilu;
- centiner (*Zentner*; 56,006 kg)⁶⁶, austrijska ili bečka centa bila je austrijska teretna mjera za sijeno;
- forinta (*Gulden*), novčana jedinica, u razmatranom razdoblju sadržavala je 60 krajcara (srebrni rajnski gulden), a od 1857. godine 100 krajcara (austrijski gulden).⁶⁷

2. Katastarska izmjera, procjena i reklamacije u kotaru Motovun (1818. – 1840.)

2. 1. Katastarska izmjera kotara Motovun (1818. – 1823.)

Kotar Motovun, na području nekadašnje mletačke Istre, bio je početkom druge austrijske uprave u Istri dijelom Istarskoga okružja sa sjedištem u Trstu, a potom novoga Istarskoga okružja sa sjedištem u Pazinu. Prema

63 „Per il vino la orna [locale] di 48 boccali che corrisponde a 54 di Vienna“, AST, CF, SE, DM, sv. 458.08, 682.06, 104.06, 126.07, 476.07, 599.08, 787.07, 925.08, 947.04 odnosnih k. o.

64 U izvorniku se kao vinska mjera navodi za k. o. Oprtalj „L'orna locale di 56 Boccali 3/4“, a za k. o. Zrenj „Per il vino la orna misura di Portole di 56 3/4 boccali di Vienna“; AST, CF, DM, sv. 575.08 i 796.07 odnosnih katastarskih općina. Uspoređujući te kratke, štire zabilješke na terenu s urednije definiranim lokalnim vinskim mjerama u susjednom kotaru Buzet – primjerice, za lokalno vjedro k. o. Buzet „Orna di Pinguente di boccali N. 48 corrispondente a Emeri 1 20/100“ i katastarske općine Račice „Orna di Verch del contenuto di N.º 56 boccali corrispondente a Emeri 1:40“ – može se zaključiti da lokalno vjedro u Oprtlju i Zrenju sadrži 56 lokalnih bokala, gdje jedan lokalni bokal ima obujam tri četvrtine bečkoga bokala (1,0610438 l). Za lokalno vjedro k. o. Buzet (67,9068 l) i lokalno vjedro k. o. Račice (79,2246 l) vidi: AST, CF, DM, sv. 538.08 i sv.150.07 odnosno katastarske općine.

65 Martini, *Manuale di metrologia*, 827.

66 Na ist. mj.; „centa“, *Hrvatska enciklopedija*, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=11206> (4. 4. 2020.).

67 „gulden“, *Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=23762> (4. 4. 2020.).

onodobnoj teritorijalnoj raspodjeli, kotar su činile tri glavne općine i 16 podopćina, svih 19 sa statusom katastarske općine (karta 1):

- Motovun s podopćinama Brkač, Kaldir, Karojba, Muntrilj, Novaki,⁶⁸ Rakotule, Soviščina, Zumesk, Višnjani, Bačva, Sv. Ivan od Šterne i Sv. Vital;
- Oprtalj s podopćinama Zrenj i Čepić;
- Vižinada s podopćinama Kaštelir i Labinci.⁶⁹

U teritorijalnoj raspodjeli toga kotara doći će do značajnih promjena sredinom stoljeća, kada će se od mjesne općine Motovun odcijepiti podopćine Višnjani, Sv. Vital, Bačva i Sv. Ivan od Šterne, koje će zajedno činiti novu mjesnu općinu Višnjani, dok će mjesnoj općini Oprtalj biti priključene podopćine Gradin i Topolovac, koje su prethodno bile dijelom glavne općine Kopar unutar kotara Kopar. Te se promjene odnose na cijele katastarske općine, no valja voditi računa da će se kasnije teritorijalne preraspodjele često odnositi na dijelove katastarskih općina, što će postupno dovesti do današnje neusklađenosti katastarskih i administrativnih granica.⁷⁰

Pripreme za katastarsku izmjeru počele su već 1818., a sama izmjera u siječnju 1819. i trajala je do 1823. godine. U tom su razdoblju najprije definirane granice svih 19 katastarskih općina i Motovunske šume, nakon čega su izmjerene i definirane sve zemljišne i građevinske čestice.

2. 1. 1. Granice katastarskih općina i Motovunske šume

Definiranje granica općina i podopćina sa statusom katastarske općine u kotaru Motovun pokrenulo je Pokrajinsko povjerenstvo u Trstu odmah po stupanju na snagu careva patenta. Istovremeno je pokrenuto i definiranje granica Motovunske šume i njezinih dijelova koji će posebnim naredbama biti priključeni izabranim pograničnim općinama i podopćinama. Postupak definiranja granica predviđao je pripreme radove, obilazak granica i sastavljanje opisa granica.

Označavanje granica, prvi korak katastarske izmjere neke katastarske općine,⁷¹ trebalo se obaviti godinu dana prije početka izmjere; za te pripreme radove bili su zaduženi mjesni poglavari i predstavnici općina⁷² koje

68 Riječ je o Motovunskim Novakima.

69 Labinci se u dokumentaciji u nekoliko navrata pogrešno spominju kao podopćina Motovuna.

70 O uskladjivanju administrativnih i katastarskih granica vidi: Ivana Budimir – Ilija Grgić – Antonio Šustić, „Evidencija naselja i katastarskih općina u Registru prostornih jedinica“, *Geodetski list*, 3, 2015., 207-220.

71 Roić, „200 godina Franciskanskog katastra“, 33.

72 U izvorniku poglavar glavnih općina je *podestà*, poglavar podopćina *agente comunale*, dok su predstavnici kako glavnih općina, tako i podopćina *delegati comunali*. Brajković, „Institucije državne vlasti“, 75.

su se razgraničavale. Na čelu obilaska granica bio je katastarski mjernik (obvezatno geometar s položenim mjerničkim ispitom), zadužen za detaljnu izmjeru dodijeljene mu općine, za obračun površina katastarskih čestica te za iscertavanje i opisivanje katastarskih planova (mapa).⁷³ Uz njega su obilazili granice upravni povjerenik, šumski inspektor (gdje je to procedura zahtijevala) i mjesni poglavari zainteresiranih općina koji su morali poznavati tijek granice i biti na raspolaganju mjernicima na terenu,⁷⁴ a imali su pravo – u slučaju poteškoća pri definiranju granica i kada su smatrali da osobno nemaju dovoljno uvida u realno stanje – pozvati osobu koja je pravno bolje obaviještena o granicama. Dosljedno pravilniku, zadužene osobe krenule bi od dogovorenoga mjesta i zajedno slijedile obod dotične općine (ili dijela Motovunske šume), dok se nisu vratile na točku odakle su krenule. Mjernik je snimao obod granice odoka, približno koracima, koristeći se grafičkim točkama koje je prethodno odredio i ucrtao triangulator; označavao je i sve točke čiji opis omogućava prepoznavanje granica. I upravni su povjerenici bili dužni napraviti svoje zabilježbe te po završenom ophodu granice bilježiti njezin opis u *Zapisnik o razgraničenju*⁷⁵ u prisutnosti geometra, koji je prilagao crtež. Zapisnik se čitao pozvanim članovima dotičnih i susjednih općina, koji su imali pravo na primjedbe. Jednom prihvaćen, dokument su potpisivali svi sudionici.

Obilazak granica odvijao se u prvoj polovici 1818., a između 28. lipnja i 19. listopada iste godine potpisani su *Zapisnici o razgraničenju* svih katastarskih općina kotara Motovun i, po potrebi, pripadajućih im dijelova Motovunske šume. Dokumentacija katastarske općine Motovun sadrži i zapisnik s opisom granica cijele Motovunske šume;⁷⁶ opisu granica priložen je i crtež toga kotarskoga specifikuma koji se manjim svojim dijelom prostirao i u katastarskim općinama susjednih kotara Buzet i Buje (karta 2); o toj šumi bit će više riječi poslije.

Upravni povjerenik bio je dužan predočiti presliku zapisnika i crteža Okružnom povjerenstvu, ono ga prosljeđuje okružnom nadzorniku koji unosi eventualne promjene na listove za snimanje i potvrđuje ispravnost granične linije; nakon stroge provjere podataka *Zapisnika o razgraničenju* i

73 Gjurašić, „Zemljišna izmjera i ustroj Stabilnog katastra Franje I.“, 310, § 54 – § 58.

74 Roić, „200 godina Franciskanskog katastra“, 33.

75 U izvorniku: *Protocollo di confinazione*.

76 AST, CF, SE, DM, CC Montona, svezak 457.01: *Protocollo di Confinazione del Bosco Errariale detto anche la Regia Foresta di Montona* (preslike 3-8) i *Tipo visuale della Regia Foresta detta di Montona* (preslike 9 i 10).

završena detaljna snimanja granica, dokumentacija se vraća katastarskom mjerniku zaduženom za izmjeru koji sastavlja *Konačan opis granica*.⁷⁷

Opisanom procedurom završen je opis granica većine katastarskih općina; u slučaju neslaganja predstavnika lokalnih vlasti zainteresiranih općina procedura je bila duža. Kod spornih granica upravni je povjerenik pokušavao riješiti spor nagodbom; kada bi do nagodbe došlo, sve su sporne točke morale biti jasno obrazložene u zapisniku i vizualno pojašnjavane priloženim crtežom, nakon čega se dokumentacija predočavala Okružnom povjerenstvu da bi se ishodila okružna potvrda.⁷⁸ Takvom su procedurom riješene u kratko vrijeme sporne granice između k. o. Karojba i k. o. Novaki te spor između k. o. Karojba i k. o. Sv. Ivan od Šterne na tromedi s k. o. Novaki, kao i spor između k. o. Labinci i k. o. Preseka (kotar Poreč). Svi konačni opisi granica ovdje razmatranih katastarskih općina bili su potpisani između 2. rujna 1819. i 11. travnja 1821., izuzev za granice između k. o. Oprtalj i k. o. Gradin (kotar Kopar), oko kojih nije došlo do nagodbe te se je razmirica riješila službenom odlukom nadležnih organa u Gorici tek 1831. godine.

Utvrđene granice svih katastarskih općina bile su onodobno i granice administrativnih općina i podopćina. Sve granice katastarskih općina kotara Motovun utvrđene katastarskom izmjerom između 1818. i 1831. ostale su iste, izuzev sjeverne granice današnje k. o. Kaštelir prema k. o. Donja Mirna, u uporabi od 1979. godine.⁷⁹ Suprotno granicama katastarskih općina, značajno su se promijenile tijekom vremena granice administrativnih općina (vidi kartu 3 i tablicu 2, stupci 8, 9 i 10).

Za kotar Motovun sačuvano je u AST-u ukupno 134 dokumenta u vezi s opisom granica. Ta sadržajno vrlo bogata dokumentacija bilježi poimence mnogobrojne sudionike toga velikog pothvata. Među njima su katastarski mjernici Giovanni Bailo, Cristoforo Ajmetti i Pietro Toscani te upravni povjerenici Pietro Cuniali i Franco (ime nije poznato), a u šumovitim predjelima provizorni šumarski podinspektor pri C. i k. šumarskom uredu u Motovunu Felice Pupola; uz njih se spominje cijeli niz mjesnih poglavara i predstavnika dotičnih općina i podopćina.

77 Gjurašić, „Zemljišna izmjera i ustroj Stabilnog katastra Franje I.“, 315-318, § 119 – § 167.

78 Isto, 317-318, § 151 – § 164.

79 Zahvaljujem Aldu Sošiću na iscrpnim informacijama o nastanku te katastarske općine: „K. o. Donja Mirna nastala je na temelju komasacije doline Mirne i nove izmjere te nove numeracije katastarskih čestica, koja se izvodila od 1957. do 1959. godine. Novoosnovana k. o. Donja Mirna sastavljena je od dijelova k. o. Novigrad, Nova Vas, Brtonigla, Krasica, Grožnjan, Kostanjevica, Tar i Kaštelir. Popis parcela je sastavljen 1. 10. 1960. Ukupna površina je 1424 ha, 48 a, 28 m². Obnova klasiranja zemljišta izvršena je u 1960. godini. K. o. Donja Mirna u uporabi je od 1979. godine.“

Katastarski mjernik Giovanni Bailo, upravni povjerenik Franco i mjesni poglavari te predstavnici odnosnih općina i podopćina potpisali su, između 28. lipnja i 30. srpnja 1818., zapisnik o razgraničenju za Višnjana, Bačvu, Sv. Ivan od Šterne, Muntrilj, Kaldir, Zumesk, Čepić, Karojbu, Novake i Zrenj. U dokumentaciji k. o. Oprtalj nedostaje Zapisnik o razgraničenju, ali je sačuvana karta o razgraničenju koju je zacrtao Bailo. Za k. o. Zrenj potpisnik je bio i provizorni šumarski podinspektor Felice Pupola.

Katastarski mjernik Cristoforo Ajmetti, upravni povjerenik Pietro Cuniali i mjesni poglavari te predstavnici odnosnih općina i podopćina potpisali su između 11. srpnja i 10. kolovoza 1818. opis granica za Vižinadu, Kaštelir, Labince, Sv. Vital, Brkač, Rakotule, Sovišćinu, Motovun i Motovunsku šumu. Za Brkač, Sovišćinu, Motovun i Motovunsku šumu potpisnik je bio i provizorni šumarski podinspektor Felice Pupola.

Katastarski mjernik Pietro Toscani, upravni povjerenik Pietro Cuniali, provizorni šumarski podinspektor Felice Pupola te dužnosnici odnosnih općina i podopćina potpisali su između 17. i 19. listopada 1818. opis granica dijelova Motovunske šume uključenih u katastarske općine Sovišćina, Motovun, Zrenj, Zumesk, Oprtalj, Brkač i Vižinada.

Drugi katastarski mjernici obavili su provjeru podataka i potpisali, najčešće u Gorici, konačni opis granica: Giuseppe Bordoli, Carlo Caremoli, Vincenzo Grisi, Carlo Lampugnani, Giovanni Battista Ledoletti, Giuseppe Nosedo, Antonio Novelli, Giuseppe Moroni, L. Martinelli, Luigi Strada, Tedeschi, Terzi.

Upravni povjerenik Pietro Cuniali⁸⁰ tijekom prve austrijske uprave u Istri bio je državni službenik, od 1803. u funkciji je glavnoga tajnika Pošte u Trstu; tijekom francuske uprave bio je od 1810. općinski porezni inspektor u Kopru i, premda je zbog toga bio izložen kritici, ipak je po povratku austrijskih vlasti postavljen na različite državne službe u Vižinadi, Motovunu i Bujama, a od rujna 1821. za katastarskoga dužnosnika za Austrijsko primorje. Godine 1833. prelazi u Austrijski Lloyd.⁸¹

Predstavnici lokalnih vlasti zastupali su interese stanovnika razmatrane katastarske općine i pridonosili uspješnom definiranju granica. U tablici 1 navodimo poimence sve predstavnike lokalnih vlasti koji su bili potpisnici odnosnih Zapisnika o razgraničenju. Valja ovdje naglasiti da će

80 U izvorniku *I.R. Commissario dell'Estimo Catastrale*.

81 Giuseppe Stefani, *Il comitato triestino degli assicuratori marittimi*, Trieste 1933., 52 i 53.

mnogi drugi predstavnici lokalnih vlasti biti uključeni i u proces katastarske procjene, kada će važnu ulogu imati općinski delegati, posebice pri podjeli zemljišta na klase, koja je zahtijevala preciznost i dobro poznavanje lokalne situacije pa su se za tu dužnost birale samo „poštene i sposobne osobe“.⁸²

Vrijedno je spomena da se dokumentacija opisa granica vrlo često poziva na kamene granične oznake, čime se čini svojevrsna inventarizacija tada prisutnih graničnika na području kotara Motovun, od kojih su se mnogi sačuvali do danas, imaju osobito značenje u bogatom istarskom kulturno-povijesnom nasljeđu⁸³ i tvore kulturni pejzaž Istre⁸⁴.

2. 1. 2. Izmjera zemljišnih i građevinskih čestica i popis vlasnika

Unutar konačno definiranih granica, na terenu prethodno pripremljenom za snimanje, mjernička je ekipa prosljedila s detaljnim snimanjem katastarskih čestica. U razmatranom kotaru izmjereno je tisuće i tisuće zemljišnih i građevinskih čestica koje su numerirane i ucrtane, označene bojenjem,⁸⁵ u ukupno 173 katastarske karte⁸⁶ koje se odnose na ukupno 216 sekcija. Po katastarskim općinama sve su čestice protokolirane u dva naputkom predviđena upisnika (*Upisnik zemljišnih čestica*, odnosno *Upisnik građevinskih čestica*), koje nadopunjuju naknadno sastavljeni umetnuti listovi (*Umetnuti listovi upisnika zemljišnih čestica*, odnosno *Umetnuti listovi upisnika građevinskih čestica*) i obrazac o stanju vlasnika nepodijeljenih dobara (*Obrasci o stanju vlasnika nepodijeljenih dobara*), dok su vlasnici iz upisnika i obrazaca rezimirani u odvojenom popisu imenovanom *Abecedni popis vlasnika zemljišnih i građevinskih čestica*.

Od te obimne dokumentacije izdvajamo *Zbirne tablice uporabe zemljišta*⁸⁷ priložene na kraju svakoga upisnika zemljišnih čestica, koje rezimiraju sve izmjerene čestice odnosnih katastarskih općina. U tablicama su, u

82 U tiskanim upitima obrasca S/4 – *Upitnik o gospodarskom stanju katastarske općine*, 76-77, skreće se pozornost na potrebitost pažljiva izbora općinskih predstavnika: „prelaborazione [della classificazione dei terreni] richiede molta esattezza e grandi cognizioni locali, deve perciò la Comune fare a tale oggetto dal suo corpo una scelta dei più probi ed abili di lei membri.“

83 Slaven Bertoša, „Povijesne crtice o istarskim šumama: Motovunska šuma, Kornarija, Kontija, Vidorno, Šijana i Ližnjemoro (uz osvrt na granične oznake)“ (dalje: „Povijesne crtice o istarskim šumama“), *Kamik na kunfinu: granične oznake u istarskim šumama*, ur. Tatjana Bradara, Pula 2013., 17.

84 Zupanc, „Franciskanski katastar s posebnim osvrtom na Istru“, 113.

85 Za pravila iscertavanja, bojenja i ispisivanja karata vidi Gjurašić, „Zemljišna izmjera i ustroj Stabilnog katastra Franje I.“, 338-340, § 420 – § 450.

86 Motovun 8, Brkač 4, Kaldir 6, Karojba 8, Muntrilj 8, Novaki 11, Rakotule 5, Sovišćina 4, Zumesk 8, Višnjani 9, Bačva 9, Sv. Ivan od Šterne 12, Sv. Vital 12, Oprtalj 17, Zrenj 11, Čepić 4, Vižinada 17, Kaštelir 11 i Labinci 9.

87 U izvornuku: *Specifiche dell'impiego del terreno / Ausweis über die Benützungsort des Bodens*.

jutrima i četvornim hvatima (dalje: č. hv.), izložene površine svih čestica podijeljene po kriteriju uporabe; propis za crtanje predviđao je 34 vrste uporabe zemljišta,⁸⁸ tiskani obrasci 48,⁸⁹ dok ih je u upisnicima bilo nesrazmjerno više. Naime, katastarski su mjernici, vjerni napatku iz 1820., po kojem su bili dužni objasniti specifičnosti i obilježja svake zemljišne i građevinske čestice,⁹⁰ brisali u završnoj rekapitulaciji predviđene vrste kojih u razmatranoj katastarskoj općini nije bilo i na njihovo mjesto upisivali njoj karakteristične vrste. Dok su građevinske čestice ostale gotovo uvijek u okvirima obrasca, broj vrsta uporabe poljoprivrednih i šumskih površina porastao je tako na preko 160, što je odraz ozbiljne namjere što točnijega određivanja mogućega prihoda razmatrane čestice,⁹¹ a istovremeno daje bolji uvid u specifičnosti razmatranih katastarskih općina. Kasnije će procjembeni povjerenici obaviti katastarsko klasiranje čestica plodnoga zemljišta po novom ključu pa će njihove tablice biti sadržajno drugačije. Razlike će biti još značajnije nakon protokoliranja odluka glede reklamacija vlasnika i općina na izmjeru mjernika i na klasifikaciju procjembenih povjerenika.

Prema *Zbirnim tablicama uporabe zemljišta* nastalim izmjerom između 1818. i 1822., izračunata je ukupna površina kotara Motovun od 28.723,33 ha (49.913 jutara i 508 hvati). Prema shematizmu iz 1819., kotar je brojio 10.263 stanovnika i 2001 kuću.⁹² Podaci o površini, stanovnicima i kućama po katastarskim općinama prikazani su u tablici 2 (stupci 1-7). Unutar glavne općine Motovun navode se najprije one katastarske općine koje će ostati njezinim dijelom i nakon reforme 1848./1849., a potom one koje će poslije činiti osamostaljenu mjesnu općinu Višnjan. Zbog preglednosti u istoj se tablici navodi položaj razmatranih katastarskih općina unutar današnje administrativno-teritorijalne raspodjele Istarske županije (stupci 8, 9 i 10).

Valja već sada spomenuti da izračun katastarske procjene (1829. i 1830.) navodi za kotar Motovun površinu od 28.738,38 ha (49.939 jutara i 765 hvati), dok se po riješenim reklamacijama o granicama (1839.) navodi površina od 28.704,74 ha (49.880 jutara i 1561 hvat).

88 *Vorschrift zur Zeichnung der Katastral Plaene. Kultur-Gattungen. Gebäude. Convenzionelle Bezeichnungen. Schrift.*, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/27/Legend_for_Franciscan_Cadastral_Maps_1824.jpg (12. s. 2021.).

89 Iznimka su k. o. Motovun, k. o. Brkač i jedan od dva priložena obrasca za k. o. Oprtalj, koji predviđaju 30 vrsta.

90 Gjurašić, „Zemljišna izmjera i ustroj Stabilnog katastra Franje I.“, 329-330, § 330 i § 344.

91 Roić, „200 godina Franciskanskog katastra“, 32.

92 *Schematismo Dell'Imperiale Regio Litorale Austriaco-Illirico 1819*, 21-22.

2. 2. Katastarska procjena kotara Motovun (1819. – 1830.)

Katastarskoj izmjeri slijedila je katastarska procjena tijekom koje se obavilo, za potrebe oporezivanja, masovno vrednovanje zemljišta i izračun zemljiš-noga neto prihoda po bečkom jutru plodnoga zemljišta, što je i bila osnovna namjena Franciskanskoga katastra.⁹³ Katastarskim klasiranjem cjelokupnoga proizvodnoga zemljišta prema načinu iskorištavanja i prema proizvodnim sposobnostima poljoprivrednoga i šumskoga zemljišta, za svaku pojedinu katastarsku česticu određena je kultura i klasa, a potom je izračunat katastarski prihod od poljoprivredne proizvodnje, odnosno šumarstva. Izračun se provodio, prema uputi iz Patenta, na osnovi procjene prosječne (uobičajene) proizvodnje poljoprivredne kulture i klase prema lokalnim i ekonomskim odnosima koji su vladali u dotičnoj pokrajini te prinosu u prosječno plodnim godinama.⁹⁴ I ta je procedura proizvela zamašnu dokumentaciju.

U prvoj, pripremnoj fazi između 1819. i 1829., procjembeni su povjerenici opisali gospodarsko stanje svih općina (obrazac S/4), obavili katastarsko klasiranje proizvodnoga zemljišta određivanjem kulture i klase (obrazac S/6), prikupili podatke o cijenama proizvoda i troškovima proizvodnje (obrasci S/8 i S/12), kao i podatke o rotaciji poljoprivrednih kultura, prosječnom prinosu, klimatskim uvjetima te o stanju pučanstva, stočnoga fonda, tržnica i produktivnih djelatnosti (obrazac S/15). Prema iskazima općinskih opunomoćenika učinjen je i prosječni izračun proizvodnih troškova kako ljudskoga, tako i stočnoga radnog potencijala, troškova korištenoga materijala i eventualni drugi troškovi (obrazac S/10).

Na osnovi uvida na terenu i prikupljenih podataka nastali su, u drugoj fazi procjene tijekom 1829. i 1830., procjembeni operati svih 19 katastarskih općina kotara Motovun, koje je potpisao nadležni procjembeni povjerenik Giovanni Vittori (S/5. 17. 20. 21). Operati uzimaju u obzir ukupnu površinu Kotara od 28.738,38 ha podijeljenih na 65.263 katastarske čestice; površina proizlazi iz prvih korekcija podataka izmjere. Podaci novačenja za 1827. podloga su razmatranja o pučanstvu, radnoj snazi i veličini stočnoga fonda (vidi tablicu 3).

Operati svake pojedine katastarske općine opisuju proceduru procjene i objašnjavaju izračun bruto prihoda u naravi i novcu po bečkom jutru zemlji-

93 Hrvoje Tomić – Miodrag Roić – Siniša Mastelić Ivić, „Vrednovanje zemljišta razvrstavanjem u klase“, *Četvrti hrvatski kongres o katastru s međunarodnim sudjelovanjem*, ur. Damir Medak, Boško Pribičević i Jožef Delak, Zagreb 2010., 357.

94 Gjurašić, „Zemljišna izmjera i ustroj Stabilnog katastra Franje I.“, 293.

šta svih prisutnih katastarskih kultura i klasa, kao i troškove proizvodnje, a na kraju operata priloženi su *Tabelarni pregled troškova po katastarskim kulturama* i *Specifikacija konačnih rezultata katastarskoga prihoda*,⁹⁵ s iznosima bruto i neto prihoda u novcu.

Izračun procjembenih stručnjaka težio je preciznosti, iako su se na terenu često suočavali s raznovrsnim poteškoćama. Vlasnici zemljišta najčešće nisu bili u stanju dokumentirati ostvarene prihode na zemljištu u njihovom vlasništvu, rijetka je priložena dokumentacija bila nepotpuna, izjave vlasnika o srednjem godišnjem prihodu često su proturječne i nepouzdana, ponekad su pristrane. Pri izlaganju definitivne odluke o prosječnom prinosu procjenitelji se redovito prizivaju na savjesnu analizu prikupljenih informacija, na osobno poznavanje poljoprivredne proizvodnje, na usporedbu sa susjednim općinama; ozbiljno su se uzimale u obzir specifičnosti razmatrane općine i nisu rijetke odluke o nižem srednjem prihodu u odnosu na procjenu općinskih predstavnika, što ukazuje na zalaganje katastarskih stručnjaka da se poštuju načela pravednosti.

Krajem 1830. vlasnicima svih katastarskih općina isporučene su odluke o katastarskom prihodu, a već u prosincu iste godine bit će otvoren rok za žalbe⁹⁶ na odluke izmjere i procjene. Razne su od ovih odluka postale predmetom pritužbi. Pritužbe vlasnika odnosile su se na izmjeru katastarskih čestica ili na dodjelu kulture i klase česticama u njihovu vlasništvu, dok su se pritužbe općina odnosile najčešće na izračun katastarskoga prihoda kultura i klasa, a samo ponegdje na zacrtavanje granica. Pod pritiskom reklamacija neke će klase i kulture biti revidirane zajedno s procjenom katastarskoga neto prihoda.

2. 3. Reklamacije (1831. – 1840.)

Pitanje reklamacija angažirat će zadužene uredne punih deset godina. Najprije je za sporne čestice obavljena evidencija primljenih pritužbi (R/1), potom je učinjena njihova provjera na terenu popraćena protokolom koji potpisuju nadležni povjerenik, općinski predstavnici i zainteresirani vlasnici (R/3). Slijedi izrada popisa spornih čestica za koje je bilo potrebno, uvidom na terenu, odrediti kulturu i klasu; u njemu su uz početno stanje upisane definitivne

95 U izvorniku: *Prospetto delle complessive deduzioni per li singoli generi di coltura i Tabella specificata dei risultati finali emergenti dal rilievo della rendita catastrale nella Comune.*

96 Zupanc, „Franciskanski katastar s posebnim osvrtom na Istru“, 110.

odluke o kulturi i klasi (R/9); odvojeno se popisuju čestice koje su bile predmet pritužbi na izmjeru (R/11).

Za svaku pojedinu katastarsku općinu izloženi su 1839. i 1840., u tabličnom prikazu, s jedne strane raspodjela po uporabi cjelokupne površine kakva je bilježena krajem katastarske procjene, a s druge definitivna raspodjela dosljedna odlukama na reklamacije. Za sve prisutne katastarske kulture čini se novi izračun katastarskoga prihoda (R/12), koji zamjenjuje katastarske prihode bilježene 1830. u dokumentaciji procjemenoga operata (S/5).

Tom je procedurom svaka pritužba dobila odgovor. Koliki je to bio posao, može se procijeniti na primjeru k. o. Oprtalj, gdje samo *Popis čestica za koje su od vlasnika podnesene reklamacije na primljeni izvadak izmjere i procjene* navodi 500 spornih čestica, a *Protokol komisije za provjeru reklamacija na kulturu i klasifikaciju*⁹⁷ navodi čak 168 podnositelja pritužbi.

Po riješenim reklamacijama obavljen je 1838. konačan izračun cjelokupne površine. Tada je po općinama, u posebnom obrascu procjemenoga operata (S/7), načinjena razdioba definitivno procijenjenih čestica u 16 mogućih skupina (14 za plodno zemljište, 1 za neplodno i 1 za građevinsko zemljište), s tim što je za proizvodno zemljište predviđena raspodjela prema kakvoći na ukupno šest razreda. Obrascu je priložena zbirna tablica svih površina po grupama uporabe i razredima.⁹⁸ Obrasce svih katastarskih općina kotara Motovun potpisao je u Trstu, u ime nadležnih organa,⁹⁹ Giovanni Basilisco između 24. svibnja i 12. srpnja 1839.

Tijekom ovoga istraživanja dana je prednost podacima o površinama izloženim u obrascima S/7 svih katastarskih općina iz kojih proizlazi ukupna površina kotara Motovun od 28.704,74 ha, što je 18,59 ha manje u odnosu na površinu izračunatu katastarskom izmjerom (28.723,33 ha), odnosno 33,64 ha manje u odnosu na stanje zabilježeno tijekom katastarske procjene (28.738,38 ha); te razlike nemaju bitnoga utjecaja na rezultate istraživanja.

Definitivna raspodjela površina po uporabi svih katastarskih općina u apsolutnim vrijednostima prikazana je, preračunata u hektare, u tablici 4, a u postocima u tablici 5, dok je raspodjela obradivih površina po klasama proizvodnoga zemljišta prikazana u tablici 6.

Što se katastarskoga prihoda tiče, u izlaganju su rabljeni prihodi izračunati nakon odluka na reklamacije (R/12).

97 AST, CF, SE, DM, CC Portole, sv. 575.09, odnosno sv. 575.10.

98 *Summarische Wiederholung der Culturgattungen und Classen der Grundstücke mit ihrem Flächenmasse.*

99 K. K. Reclamations Schaetzungs Inspectorate.

3. Značajke i gospodarsko stanje kotara Motovun

3. 1. Granice, površina, reljef, vrste tla i klima

Kotar Motovun pokrivaio je nakon katastarske izmjere i procjene te odnosnih odluka na reklamacije, površinu od 28.704,74 ha podijeljenih na 19 katastarskih općina sjeverne i središnje Istre (Motovun, Brkač, Kaldir, Karojba, Muntrilj, Novaki, Rakotule, Sovišćina, Zumesk, Višnjan, Bačva, Sv. Ivan od Šterne, Sv. Vital, Oprtalj, Zrenj, Čepić, Vižinada, Kaštelir i Labinci), smještenim na manje ili više uzdignutim brežuljcima i brdima te nizinskim predjelima s desne i lijeve strane Mirne. Graničio je s kotarevima Buje, Poreč, Pazin, Buzet i Kopar.

Katastarski procjenitelj spominje dvije vrste tala: flišna područja s laporastim glinastim zemljištima i vapnenačka područja sa zemljom crvenicom,¹⁰⁰ što se podudara s reljefnim cjelinama flišnoga pobrđa (Siva Istra) i vapnenačke zaravni (Crvena Istra).¹⁰¹ Prvi se spominju u Motovunu i Vižinadi, drugi u Čepiću, Sovišćini, Višnjanu i Bačvi, dok Oprtalj, Zrenj, Karojba i Novaki bilježe obje vrste tala; za druge katastarske općine nema informacija.

Za sva područja navodi se umjerena klima i samo se u Zrenju i sjevernijem dijelu Oprtlja bilježe niske temperature. Zrak je zdrav, izuzev u Bačvi, Brkaču i nizinskim predjelima uz Motovunsku šumu (Sovišćina, Zumesk i Oprtalj). Spominju se sjeverni, južni i zapadni vjetrovi. Od sjevera prema jugu puše bura koja donosi suho i vedro vrijeme, ali u proljeće nakon kišnoga vremena donosi i mraz koji šteti lozi i maslinama; posebnom jačinom puše u Oprtlju, gdje „odnosi krovove s kuća i otkida voće s grana“, dok u Višnjanu „otežava ljudima hodanje“. U Vižinadi, Kašteliru i Labincima jugozapadni vjetar *garbin* donosi tuču. I južni vjetrovi donose tuču u ljetnim mjesecima; tako u Višnjanu općinari izjavljuju da tuča u toj općini općenito pravi manje štete, ali se ciklički razbjesni svake pete godine ostavljajući za sobom pustoš. Vjetar zapadnjak *maistral* dominantan je u Motovunu i često je uzrokom suše. Suša se spominje kao velika elementarna nesreća u svim općinama; beskišnost je još štetnija u katastarskim općinama izloženijima vjetru (Motovun, Karojba, Višnjan, Sv. Ivan od Šterne, Oprtalj i Čepić) i s plitkim zemljištem.

100 U izvorniku: *terreno di natura lavagna (volgo tasselo)*, odnosno *terreno di natura calcarea di colore rosso*.

101 Usporedi: Nina Lončar, „geomorfologija (Bijela, Siva, Crvena Istra)“, *Istrapedia*, <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/851/geomorfologija-bijela-siva-crvena-istra> (12. 1. 2021.).

Vezano za klimatske uvjete, spominju se endemične groznice tijekom ljetnih mjeseci (Brkač, Muntrilj, Bačva, Kaštelir, Labinci i nizinski predjeli Sovišćine i Zumeska uz Motovunsku šumu), koje se pripisuju isparivanjima ustajalih voda i crvenoga vapnenačkog zemljišta, ali i nezdravom običaju noćenja na otvorenom; sve to ukazuje na malariju.¹⁰²

3. 2. Institucije

Sjedište političke i sudbene vlasti za sve općine je grad Motovun.

Crkvene institucije spominju se u pripremnoj dokumentaciji procjene unutar operata svih katastarskih općina. Prema toj dokumentaciji i službenim shematizmima za Austrijsko primorje,¹⁰³ proizlazi da je u trećem desetljeću XIX. stoljeća unutar kotara Motovun općina Motovun imala kolegijalni kaptol (*Capitolo collegiale*) sa zborom od četiri kanonika i status župe; još je 15 katastarskih općina imalo status župe, dok je jedna imala status kapelanije,¹⁰⁴ a dvije su dušobrižnički pripadale župama obližnjih kotara.

Porečkoj biskupiji pripadalo je 17 katastarskih općina:

- dekanat Motovun: župe Motovun, Brkač, Kaldir, Karojba, Muntrilj, Novaki, Rakotule, Zumesk, Višnjani, Bačva, Sv. Ivan od Šterne, Sv. Vital, Labinci i Vižinada i o njoj ovisna kapelanija Kaštelir;
- dekanat Buzet: župa Zrenj i k. o. Sovišćina bez župe, dušobrižnički ovisna o župi Sovinjak (kotar Buzet).

Novigradskoj biskupiji pripadale su dvije katastarske općine:

- dekanat Oprtalj: župa Oprtalj;
- dekanat Grožnjan: k. o. Čepić bez župe i dušobrižnički ovisna o župi Šterna (kotar Kopar).

Osebnosti k. o. Zumesk indirektno povezuju kotar Motovun s Tršćanskom biskupijom. Dokumentacija, naime, spominje i objašnjava dvostruku dušobrižničku i političku podložnost župnika župe Zumesk¹⁰⁵ – onodobno je to bio Biagio Sandak (ponekad Sandach) – koji je istovremeno:

102 U izvorniku se spominju kao „febbri intermitenti“, „occasionate dalle umide esalazioni della Valle“ ili „dall’esalazione della terra rossa calcarea, ed anche dalla viziosa abitudine di passare le notti all’aria aperta“; usporedi Manin, *Zapadna Istra u katastru Franje I.*, 293-294.

103 *Schematismo Dell’Imperiale Regio Litorale Austriaco-Illirico*, izdanja 1819., 1824., 1826., 1827., 1829., 1831., 1835., 1836., 1842., 1846., 1847., 1848., 1855.

104 U izvorniku: *espositura*.

105 AST, CF, SE, DM, CC Zumesco, sv. 947.02, preslik (dalje pr.) 3: „il Parroco però deve prestare la sua attenzione spirituale anche alla Comune di Szamasco, e per la forma della divisione Territoriale si trova soggetto a due Ordinariati Vescovili, ed a due Distretti Politici.“

- u kotaru Motovun od porečkoga biskupa imenovan za župnika župe Zumesk, samostalne župe dekanata Motovun, a
- u kotaru Pazin od tršćanskoga biskupa imenovan za župnika župe Zamask, samostalne župe dekanata Pazin.

Takvo je stanje posljedica davnih graničnih sporova između Mletačke Republike i Habsburške Monarhije oko župe Zamask spomenute u izvorima već 1177.,¹⁰⁶ koji su riješeni Tridentskom sentencijom iz 1535. i podjelom te župe – nekad u cjelini pod vlašću mletačkoga podestata u Motovunu – na dva dijela. Glavno naselje župe našlo se tako sa župnom kućom na području motovunske općine, a kanoničkom crkvom na pazinskoj strani; za dio sela pod vlašću pazinskoga kneza uvriježio se naziv *Zamasco*, a naziv *Zumesco* za dio na mletačkoj strani.¹⁰⁷ U teritorijalnoj raspodjeli Austrijskoga primorja bilježi se 1818. u kotaru Motovun, unutar glavne općine Motovun, podopćina *Zumesco*, dok se u kotaru Pazin, unutar glavne općine Pazin, bilježi podopćina *Szamasco*. Tijekom franciskanske katastarske izmjere te će općine dobiti status katastarske općine: k. o. *Zumesco* unutar kotara Motovun, a k. o. *Szamasco* kotara Pazin.¹⁰⁸ Valja naglasiti da te katastarske općine postoje još danas, pod nazivom „Zumesk“ i „Zamask“ pa je u selu Zamask župna crkva sv. Mihovila arkandela dijelom prve, a ona sv. Martina druge.

Krajem katastarske procjene dolazi do mnogih promjena u crkvenim institucijama razmatranoga područja. Bulom *Mjesto blaženoga Petra (Locum beati Petri)* pape Lava XII. od 30. lipnja 1828., koja će stupiti na snagu 9. svibnja 1830. (iznimno 23. svibnja 1831. za Novigradsku biskupiju), doći će do reorganizacije crkvenih institucija na cijelom istarskom poluotoku.¹⁰⁹

Novoformirana Tršćanska i Koparska (Tršćansko-koparska) biskupija (bivše biskupije Tršćanska i Koparska te sve župe ukinute Novigradske biskupije) uključuje pet katastarskih općina kotara Motovun:

- prošireni dekanat Oprtalj: župa Oprtalj i područje k. o. Čepić unutar župe Šterna (kotar Kopar) prije dijelom ukinutoga dekanata Grožnjan;

106 Jakov Jelinčić, „Abecedni popis župa i naselja Porečke i Pulske biskupije“, *Vjesnik istarskog arhiva*, 11-13, 2008., 279, bilj. 131.

107 Miroslav Bertoša, „Nemirne granice knežije (Građa u Državnom arhivu u Veneciji o graničnim sukobima i sporovima između mletačke pokrajine Istre i Istarske knežije)“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 26, 1983., 38, bilj. 68; Slaven Bertoša, „Motovun i Motovunština u novome vijeku“ (dalje: „Motovun i Motovunština“), *Croatia Christiana periodica*, 62, 2008., 9.

108 Ponekad u razmatranoj dokumentaciji *Zamasco*, *Zamasco Imperiale*, *Scamasci* i *Zamasco di Pisino*; u uporabi su i nazivi Motovunski Zamask, odnosno Pazinski Zamask.

109 Marijan Bartolić, „Porečka i pulska biskupija“, *Istarska enciklopedija*, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2165> (4. 11. 2021.); Dean Krmac, „Tršćanska i koparska biskupija“, isto, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2790> (4. 11. 2021.).

- dekanat Buzet: župa Zrenj i područje k. o. Soviščina unutar župe Sovinjak;
- dekanat Pazin: župa Zumesk.

Nova Porečka i Pulska (Porečko-pulska) biskupija uključuje preostalih 13 župa i kapelaniju Kaštelir, koje čine dekanat Motovuna; on će nešto poslije (1840.) brojiti dvije župe manje jer će župa Kaldir postati kapelanija župe Motovun, dok će župa Brkač biti ukinuta i uključena u župu Motovun.

Iz službenih imenika nestaje i neovisna kapelanija Sv. Mihovil pod zemljom (iz IX. st.),¹¹⁰ koju onodobni šematizmi¹¹¹ spominju najprije kao samostalnu kapelaniju u dekanatu Motovun¹¹² (kapelan *Antonio Dell'Osto, il Juniore, Curato*), a poslije kao biskupsku samostalnu kapelaniju¹¹³ s upražnjenim mjestom kapelana. Riječ je o prvoj i jednoj od najbogatijih opatija Porečke biskupije,¹¹⁴ koju su benediktinci napustili 1529., kada je opatija dobila status samostalne kapelanije koji gubi 1829., a od 2. kolovoza 1838. postaje dijelom župe Labinci.¹¹⁵ U katastarskom operatu nema spomena ove crkvene institucije, ali je u *Abecednom popisu vlasnika zemljišnih i građevinskih čestica* općine Labinci s vlasničkim brojem 104 upisana crkva sv. Mihovila kao vlasnik zemljišne čestice br. 3086 protokolirane kao pašnjak površine 815 č. hv. i locirane na Brdu sv. Mihovila. Na tom brdu, na mjestu drevne opatije, uz cestu prema Kolumberi i Višnjanu, protokolirano je pet građevinskih čestica¹¹⁶:

- g. č. br. 207: kapela Presvetoga križa,¹¹⁷ površine 4 č. hv., u općinskom vlasništvu;
- g. č. br. 208: staja s kortom, površine 30 č. hv. s 30 ovaca, u privatnom vlasništvu;
- g. č. br. 209: staja s kortom, površine 71 č. hv. s 20 ovaca, u privatnom vlasništvu;

110 Stanko Josip Škunca, „benediktinci“, *Istarska enciklopedija*, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=259> (1. 11. 2021.).

111 *Schematismo Dell'Imperiale Regio Litorale Austriaco-Illirico*, izdanja 1829., 1831., 1835., 1836., 1842.; za današnje stanje vidi: Jelinčić, „Abecedni popis župa i naselja Porečke i Pulske Biskupije“, 269-356.

112 U izvorniku: *curazia*.

113 U izvorniku: *curazia vescovile*.

114 Krešimir Regan – Branko Nadilo, „Preostale stare crkve u sjeverozapadnom dijelu Istre“, *Građevinar*, 62, 11, 2010., 1025.

115 Rino Cigui, „I Benedettini nella Venezia Giulia' di Antonio Alisi“, *Atti del Centro di ricerche storiche*, XXXVII, 2007., 457-458, bilj. 178.

116 Ove se građevinske čestice lijepo vide na katastarskoj karti br. 451b u AST, CF, serie „Mape del Catasto franceschino“, DM, CC S. Domenica di Visinada.

117 U izvorniku: *Oratorio sotto il titolo del SS Crocifisso*.

- g. č. br. 210: ruševna kuća s kortom, površine 123 č. hv., u općinskom vlasništvu;
- g. č. br. 211: crkva sv. Mihovila¹¹⁸ [s dvorištem], površine 159 č. hv., u općinskom vlasništvu.

Prema Geoportalu Državne geodetske uprave Republike Hrvatske,¹¹⁹ od tih građevinskih čestica danas postoje samo g. č. br. 207, naznačena kao „ruševina“ od 18 m², i g. č. br. 211, naznačena kao „crkva – kapela“¹²⁰ od 155 m², dok dvorište čini odvojenu z. č. 3084/2, koja je naznačena kao „pašnjak“ od 363 m². Sve su te površine danas u privatnom vlasništvu.

Patronatsko pravo je raznoliko. U Motovunu, Brkaču, Karojbi, Sv. Vitalu i Oprtlju patronatsko pravo pripada dotičnim općinama, dok motovunski kolegijalni kaptol ima patronatsko pravo u Kaldiru, Bačvi, Muntrilju, Novakima, Rakotulama, Sv. Ivanu od Šterne, Višnjaju i Labincima. Porečki biskup ima patronatsko pravo u Zrenju, a obitelji Grimani, Molin i Bragadin imaju patronatsko pravo u župi Vižinada i njoj podložnoj kapelaniji Kaštelir. U Zumesku i Zamasku patronatsko pravo imaju podopćine.

3. 3. Pučanstvo, posjedi, naobrazba, svakodnevni život, poduzetništvo

Prema podacima novačenja za godinu 1827., kotar Motovun brojio je 11.564 duša i 2024 stambenih građevina u kojima je živjelo 2767 obitelji (vidi tablicu 3). Stanovnici su najčešće poljoprivrednici, dok je neagrarno stanovništvo slabo zastupljeno. Dokumentacija navodi da nema obitelji bez posjeda pa je broj domicilnih obitelji istovjetan broju vlasnika.

Nema statistički obradivih podataka o stanovništvu po naseljima, ali je unutar obrasca S/15 često sačuvan popis obitelji po kućnom broju (izuzev katastarskih općina Čepić, Bačva, Muntrilj, Sv. Ivan od Šterne i Višnjan), uz koji se navodi glava obitelji, broj članova obitelji i broj stoke. Iz tih popisa proizlazi da u Motovunu obitelji broje prosječno 4,04 članova, a najbrojnija obitelj bilježi 10 članova, u Oprtlju prosječna obitelj bilježi 4,16 članova, a tri najbrojnije imaju 16, 19, odnosno 29 članova, dok se u Vižinadi bilježi prosjek od 4,07 članova po obitelji, a dvije najbrojnije bilježe 17, odnosno 23 osobe. Koristeći se navedenim popisima i drugom dokumentacijom, ipak je bilo moguće aproksimirati broj obitelji i stanovnika ponekih naselja; uspo-

¹¹⁸ U izvorniku: *Chiesa sotto il titolo di S. Michele*.

¹¹⁹ <https://geoportal.dgu.hr/> (dalje DGU) (7. 11. 2021.).

¹²⁰ Prema službenim stranicama općine Višnjan, danas je „ruševina u šikari i raslinju“, <https://www.visnjan.hr/o-visnjaju/spomenicka-bastina/> (1. 2. 2021.).

redbom s kasnijim službenim popisima stanovništva očit je općeniti trend rasta broja stanovnika ne samo tijekom austrijske već i tijekom talijanske uprave u Istri, sve do agrarne prenaseljenosti koja će potrajati do 1945., kada počinje depopulacija pa se danas na tim prostorima bilježe mnoga demografski ugrožena naselja koja postupno postaju izumrla naselja ili „mrtva sela“, kako ih slikovito naziva Ivan Zupanc.¹²¹

Posjedi se razlikuju po broju, veličini i kvaliteti zemljišnih čestica koje su razbacane unutar općinskoga prostora s izuzetkom posjeda veleposjednika – kako se izričito naglašava u dokumentaciji k. o. Motovun – gdje obitelj Polesini iz Poreča posjeduje gotovo petinu proizvodnoga zemljišta.¹²² Uza to, prosječno jedna trećina vlasnika ima jedan dio posjeda u domicilnoj k. o., a drugi u susjednim općinama (ponekad susjednoga kotara) pa se katastarski procjenitelj žali na poteškoće utvrđivanja realanoga odnosa poljoprivrednih površina i radne snage, kao i travnjaka i stočnoga fonda.¹²³

Posjedi su u neograničenom vlasništvu navedenih vlasnika, koji imaju pravo koristiti se njima po vlastitu nahođenju, prodavati ga ili ostaviti u nasljeđe djelomično ili u cjelini. Mnogi su posjedi podložni feudalnim podavanjima koja teško terete obitelji, sve do zemljišnoga rasterećenja koje je 1848. formalno emancipiralo seljaštvo i time postupno brisalo feudalne odnose.¹²⁴

Naobrazba je općenito vrlo loša na cijelom istarskom poluotoku. U doba francuske uprave u Istri, državni savjetnik Giulio Cesare Bargnani u svojem je izvještaju iz Istre 1806. govorio o „kobno zanemarenom“ školstvu u Istri,¹²⁵ gdje postoji samo sjemenište s internatom (*un seminario ed un collegio*) u Kopru, pučka škola u Izoli s tri učitelja, škola u Poreču u nadležnosti

121 Prema Ivanu Zupancu, od 648 naselja popisanih 2001. u Istri, zabilježeno je devet naselja bez stanovnika, od kojih čak pet pripadaju području nekadašnjega kotara Motovun. Zapravo, prvo naselje u Istri koje je statistika zabilježila (popisom iz 1953.) kao naselje bez stanovnika bili su Bujarići u općini Višnjan; popis iz 1971. evidentira kao takve naselja Mastelići, Piškovica i Trombal u općini Vižinada, kojima će se 1991. pridružiti i naselje Vranići kod Vižinade, kao i Frnjolići općine Sv. Lovreč, dok će im se popisom iz 2001. pridružiti naselje Benčići (Grad Buzet), Rupeni (Grad Poreč) i Vrnjak (Općina Grožnjan). Vidi: Ivan Zupanc, „Demogeografski razvoj Istre od 1945. do 2001.“, *Hrvatski geografski glasnik*, 66/1, 2004., 91.

122 AST, CF, SE, DM, CC Montona, sv. 458.08, pr. 64.

123 Primjerice: AST, CF, SE, DM, CC S. Pancrazio, sv. 682.04, pr. 7: „la maggior parte [dei prati] è in potere di proprietari delle vicini Comuni, i quali trasportano il Fieno alle proprie Case (...) i Prati di ragione di questi proprietari forniscono appena il Fieno occorrente per gli Animali ora esistenti, senza che per questo motivo il loro numero possa venir accresciuto. Anche i terreni coltivati sono divisi tra questi abitanti e quelli delle vicine Comuni, i quali vengono in questa a coltivarli, e quindi non si può riconoscere la giusta proporzione che sussiste fra le braccia agricole ed il terreno.“

124 Alida Perkov, *Utjecaj državnih institucija na preobrazbu istarskog gospodarstva – početci od 1850. do 1918.* (dalje: Perkov, *Utjecaj državnih institucija*), Pazin – Pula 2018., 22-23.

125 „La pubblica istruzione, quella istituzione che tanto necessaria si rende per la civilizzazione delle nazioni, nell'Istria, ove più che in altri luoghi sarebbe necessaria, è fatalmente negletta.“, Elio Apili, „Il rapporto sull'Istria del consigliere di stato Giulio Cesare Bargnani (1806)“ (dalje: „Il rapporto sull'Istria“), *Atti del Centro di ricerche storiche*, XII, 1982., 238.

općine s tri učitelja, dvije škole u Rovinju, onodobno najnaseljenijem gradu Istre, i škola u Umagu u nadležnosti Novigradske biskupije.¹²⁶ Izvještaj Bargnanija ne spominje ni jednu školu na razmatranom području.

Tijekom prvih desetljeća druge austrijske uprave u Istri, prema službenom šematizmu Austrijskoga primorja iz 1819.¹²⁷ i operatima nastalim tijekom katastarske procjene 1829. i 1830., na području kotara Motovun pučku školu imaju glavne općine Motovun, Oprtalj i Vižinada. Operat Motovuna bilježi jednu mušku i jednu žensku osnovnu dvojezičnu školu (na talijanskom i njemačkom); prema procjenitelju „prva je već vrlo dobro organizirana, a i druga se sve bolje organizira; ove škole pohađa znatan broj djece, a među njima ima i izvanredno talentiranih đaka.“¹²⁸ Oprtalj ima jednu „dobro organiziranu pučku školu koju pohađa znatan broj dječaka.“¹²⁹ I Vižinada ima pučku školu, čije troškove pokriva općina.¹³⁰ Školu ne bilježi ni jedna podopćina. Valja naglasiti da stanje školstva zabilježeno u operatima ostaje nepromijenjeno najmanje do osmoga šematizma objavljenoga 1855.

Nepismenost prevladava u svim katastarskim općinama, uključujući glavne općine, što nam slikovito potvrđuje dokumentacija reklamacija, primjerice *Protokol komisije za provjeru reklamacija na kulturu i klasifikaciju* k. o. Oprtalj, na čijim se zadnjim stranicama, među potpisnicima, redaju podnositelji pritužbi, od kojih je pisмениh 15, nepisмениh čak 146, dok sedam vlasnika nije prisustvovalo skupu.¹³¹

O svakodnevnom životu stanovništva u operatima se govori kroz ishranu žitelja glavnih općina, koja vrijedi za sve pripadajuće im podopćine. Tako se u Motovunu obitelji poljoprivrednika hrane kruhom od kukuruznoga brašna miješanim s brašnom sirka, pira i zobi te mahunarkama, povrćem, svinjskim mesom i vinom; obrtničke se obitelji hrane na jednak način, ali je ishrana obilnija i uključuje nešto govedine, za razliku od ishrane

126 Isto, 238–239.

127 *Schematismo Dell'Imperiale Regio Litorale Austriaco-Illirico*, volume uno, Trieste 1819., 202.

128 AST, CF, SE, DM, CC Montona, sv. 458.02, pr. 3: „Esistono pure due Scuole elementari italiana e tedesca, l'una per li fanciulli, e l'altra per le ragazze. La prima è molto bene organizzata, e la seconda sta per ricevere una stabile e normale disciplina. L'una e l'altra è frequentata da un vistoso numero di fanciulli in proporzione della popolazione, distinguendosi taluni per i loro non comuni talenti.“

129 AST, CF, SE, DM, CC Portole, sv. 475.02, pr. 3: „Esistevi pure una scuola popolare, bene organizzata, alla quale concorre un forte numero di fanciulli, in proporzione della popolazione. Dessa è assistita da un Maestro e da un supplente, mercé l'indifesa ed instancabile loro attività, zelo e paterna cura si vedono dei notabili progressi nella civilizzazione e nello stato morale ed intellettuale loro.“

130 AST, CF, SE, DM, CC S. Domenica di Visinada, sv. 925.02, pr. 2: „Esistevi pure una Scuola popolare mantenuta dalla Comune.“

131 AST, CF, SE, DM, CC Portole, sv. 575.10, pr. 14 i pr. 15.

obitelji posjednika i poduzetnika, koja redovito uključuje ne samo govedinu već i pšenični kruh i druga hranjivija jela. U Oprtlju se poljoprivrednici hrane kruhom od kukuruznoga brašna miješanim s malo brašna raži, pira i sirka te povrćem iz vrta, malo mahunarki, *palentom*, bravetinom u malim količinama, svinjetinom, jajima, suhomesnatim proizvodima i razvodnjenim vinom; procjenitelj bilježi jednaku, ali obilniju i bolje začinjenu ishranu kod obitelji obrtnika, dok je „bolje prešutjeti način i omjere ishrane gospode i duhovnika u kaštelu i okolici“.¹³² U Vižinadi, u obiteljima poljoprivrednika i obrtnika, uvriježen je kruh od kukuruznoga brašna miješanoga s malo brašna sirka i pira, *maneštra* s mahunarkama i povrćem, jaja, suhomesnati proizvodi, bravetina u malim količinama, svinjetina i razvodnjeno vino u zimsko doba, dok se čisto vino pije ljeti isključivo prilikom napornih poljoprivrednih poslova; obrtničke obitelji hrane se na jednak način, ali obilnije.

Više podataka o svakidašnjici agrarnoga stanovništva bilježi obrazac S/10, sačuvan za 14 katastarskih općina, koji, uz druge proizvodne troškove, navodi godišnje troškove ishrane, odjevne troškove, troškove uporabe kuhinjske opreme i posteljine te troškove poljoprivrednoga alata hipotetične poljoprivredne obitelji (muškarac, žena i dječak u dobi između 15 i 18 godina). Iako su ovi metodično zabilježeni podaci sakupljeni (najčešće u lokalnim mjerama) isključivo s gledišta katastarske procjene, oni nam ipak daju uvid u općenito teške, a u ponekim katastarskim općina iznimno teške uvjete života poljoprivrednika. Osobito je to uočljivo kroz izračun godišnjih prehrambenih troškova raščlanjenih na trošak za kruh, za glavni obrok (*maneštra* ili pak *palenta*), za prilog glavnom obroku sa začинима i trošak za vino; podaci su izloženi u tablici 7.

Prema tim podacima, kruh se priprema isključivo od miješanoga brašna, gdje je kukuruz često najvažnija krušna žitarica, ali u Oprtlju i Karojbi dijeli mjesto s pirom, odnosno sa zobi, dok je u Sovišćini najvažniji sirak, a u Zumesku pir.

Glavni obroci su *palenta* od kukuruznoga brašna i *maneštra*, koja se kuha od mahunarki (najčešće grah), od *ustupanoga* (u stupi usitnjenoga) zrnja kukuruza ili ječma kao nadomjestka graha te povrća, od kojega se

¹³² AST, CF, SE, DM, CC Portole, sv. 575.02, pr. 5: „Il loro annuale mantenimento consiste in pane di Granoturco misto con poca Segala, Pira e Sorgorosso, di erbaggi d'orto, pochi legumi, Polenta, poca Carne di castratto e di Majale, Ova, Salume, e Vino adacquato. Gli artisti si nutrono pure con li sopra specificati generi, però in una misura più abbondante, e meglio condita. Sorpassando sotto silenzio del modo e misura di cui si nutrono li Signori e gli Ecclesiastici del Borgo e delle Contrade.“

odvojeno bilježi korjenasto povrće, posebice krumpir koji je već tada uvriježen u većini katastarskih općina.

Kao prilog rabe se male količine mesa, suhomesnatih proizvoda, nešto jaja i sira, a kao začini sol, ulje i ocat. Govedina je prisutna u malim količinama u katastarskim općinama Motovun, Rakotule, Višnjan, Kaštelir i Labinci, a nešto više u k. o. Vižinada i k. o. Oprtalj. Standardna obitelj bilježi godišnje jednu svinju težine između 90 i 120 funti i u vrijednosti od 8 do 12 forinti; izuzetak je k. o. Sovišćina, gdje se po obitelji računa svega tri funte svinjskoga mesa. Bravetina je, suprotno podacima operata, zabilježena samo u k. o. Muntrilj. Među razmatranim katastarskim općinama bilježe se i velike razlike u potrošnji začina pa se tako potrošnja ulja kreće između tri funte u k. o. Karojba i 107 funti u k. o. Oprtalj, ali valja spomenuti da se u operatima uz nedostatnost ulja bilježi i nedostatnost slanine, koje ima samo za žirnih godina pa se vrlo često glavno jelo konzumira bez ikakva začina; potrošnja soli kreće se između 50 i 104 funte godišnje, a ocat se godišnje troši u vrijednosti između 40 krajcara (k. o. Novaki i k. o. Sovišćina) i 30 forinti (u k. o. Oprtalj).

Energent za pripremu jela bilo je drvo, čija se godišnja potrošnja kreće između tri forinte (k. o. Sovišćina) i 15 forinti (k. o. Rakotule i k. o. Vižinada).

Posebnu stavku u ishrani čine vino i *bevanda* (razvodnjeno vino), čija se potrošnja navodi odvojeno za muškarca, za ženu i za dječaka. Čisto vino pije se u malim količinama ili nikako (katastarske općine Karojba, Muntrilj, Novaki i Rakotule); muškarac bilježi veću potrošnju, a žena i dječak manju. U k. o. Muntrilj pije se samo bevanda, u k. o. Karojba ne pije se vino, a bevandu piju samo muškarci, u k. o. Novaki ne pije se ni vino ni bevanda, za k. o. Rakotule nema naznake.

O poduzetništvu stanovništva govori se vrlo sažeto u operatu u paragrafu naslovljenom *Industria*,¹³³ iz kojega proizlazi da se stanovništvo 15 katastarskih općina (Brkač, Kaldir, Karojba, Muntrilj, Novaki, Rakotule, Sovišćina, Zumesk, Bačva, Sv. Ivan od Šterne, Sv. Vital, Zrenj, Čepić, Kaštelir, Labinci) bavilo isključivo poljodjelstvom i iskorištavanjem šuma, dok se u drugim katastarskim općinama uz te aktivnosti bilježi obrtništvo i, u simboličnim omjerima, svilogojstvo i svilarstvo (Motovun, Višnjan, Oprtalj i Vižinada).

133 Usporedi: Manin, *Zapadna Istra u katastru Franje I.*, 280.

Agrarne aktivnosti i sječa šuma onodobno su bili glavni, a često i jedini izvor uzdržavanja domicilnoga stanovništva; vlasnici i glave obitelji po zanimanju su najčešće poljodjelci, a poljodjelstvom se bave i svi članovi obitelji izuzev staraca i nejake djece. O agrarnim aktivnostima i iskorištavanju šuma procjembena dokumentacija donosi mnogobrojne i višestruke informacije koje ovo izlaganje razmatra odvojeno, ali već sada valja naglasiti da su prihodi od tih aktivnosti najčešće nedostatni, dok su mogućnosti zarade izvan obiteljskoga gospodarstva rijetke. Stanovnici katastarskih općina uz Mirnu i njezin pritok Butonigu ostvaruju neredovite zarade u Motovunskoj šumi, a žitelji Kaštelira periodično obavljaju prijevoz drva do Tarske vale (*Valditorre*) ili pak u toj luci ostvaruju tanak prihod vezivanjem drva u snopove, dok se žitelji Novaka po završenom poslu na vlastitu posjedu nude kao nadničari u obližnjim općinama, a tijekom ljetnih mjeseci nadničare u Poreču.

Neagrarno stanovništvo, prema službenim podacima novačenja za godinu 1827., najbrojnije je u općini Motovun, gdje u državnoj službi radi 37 osoba, 30 obitelji (174 osobe) živi od rente, 32 obitelji (153 osobe) od zanatskih djelatnosti, 3 obitelji (19 osoba) od trgovine, a bilježi se i 16 duhovnika. Oprtalj bilježi ukupno 22 veleposjednika i duhovnika, a „nekoliko“ obitelji živi od poljoprivrede i dodatne zarade od zanatske djelatnosti. Vižinada bilježi osam duhovnika i nekoliko poljoprivredno-zanatskih obitelji. U Višnjaju od zanata živi devet obitelji, u Zrenju četiri, a u Labincima pet. U Karojbi žive dva duhovnika, dok se jedan duhovnik bilježi u Sv. Ivanu od Šterne, Brkaču i Sv. Vitalu.

Što se obrtništva tiče, prema dokumentaciji izmjere (1818. – 1823.), koja uzima u obzir samo vlasnike zemljišnih i/ili građevinskih čestica, u kotaru Motovun bilo je 90 obrtnika: 24 postolara, 19 krojača, 15 tkalaca, 11 kovača, 9 mesara, 5 zidara, 4 ugostitelja i 3 stolara. Najviše ih je bilo u k. o. Oprtalj s 26 obrtnika (8 krojača, 7 postolara, 3 mesara, 3 krčmara, 2 kovača, 2 tkalca, 1 zidar), slijede Motovun sa 17 obrtnika (5 tkalaca, 4 postolara, 3 zidara, 2 kovača, 1 krojač, 1 stolar, 1 mesar), Višnjaj s 15 (5 postolara, 4 krojača, 2 mesara, 2 tkalca, 1 kovač, 1 zidar), Vižinada s 14 (4 krojača, 3 postolara, 2 stolara, 2 mesara, 2 tkalca, 1 kovač), Motovunski Novaki s 5 (3 kovača, 2 tkalca), Kaštelir s 5 (3 postolara, 1 krojač, 1 kovač), Zrenj s 4 (2 tkalca, 1 krojač, 1 krčmar), Labinci s 3 (2 postolara, 1 mesar), dok je u Čepiću zabilježen 1 krojač.

Katastarski operat (1829. i 1830.) navodi čak 127 obrtnika i 6 mlinara: u Motovunu 54 obrtnika i 2 mlinara,¹³⁴ u Oprtlju 42 obrtnika i 2 mlinara,¹³⁵ u Vižinadi 22 obrtnika i 2 mlinara¹³⁶ i u Višnjanu 9 obrtnika,¹³⁷ dok se za sve druge općine navodi da je obrt isključivo u rukama stranaca.

Većina je tih obrtnika živjela unutar kaštela ili u većim naseljima, gotovo redovito u vlastitoj kući, uz koju su poneki posjedovali vrt i pokoju oranicu, dok su drugi bili vrlo imućni pa su uz stambenu zgradu imali u vlasništvu i gospodarske zgrade i značajan broj zemljišnih čestica, ali je bilo i onih koji su živjeli u unajmljenoj kući i imali u vlasništvu samo nešto zemljišta. O obrtnicima bez posjeda i naučnicima nema podataka.

I obrazac S/15 daje mnoge podatke o obrtništvu, broju obrtnika, broju poljodjelaca obrtnika, broju obitelji koje žive od obrta, no budući da kriterij prikupljanja tih podataka nije jednak u svim katastarskim općinama, nije ih lako uspoređivati. Ipak nam ti podaci ukazuju da su obrtničke djelatnosti bile glavni ili dopunski izvor prihoda za najmanje 162 obitelji, a kako se ponekad obrtom bavilo više članova iste obitelji, može se sa sigurnošću zaključiti da je obrtnika bilo još više.

Što se svilogojstva i svilarstva tiče, ono će kasnije dobiti više poticaja diljem istarskoga poluotoka;¹³⁸ u ono je doba uzgoj ličinki zabilježen u katastarskim općinama Motovun, Višnjan, Oprtalj i Vižinada, a u Motovunu je bilo u funkciji pet kotlova za gušenje ličinki i raspredanje u niti sirove svile; svi kotlovi zajedno proizvodili su godišnje prosječno 800 funti (448 kg) sirove svile osrednje kvalitete, korištene kao potkina nit u proizvodnji tkanina iste kvalitete.¹³⁹

Premda etnički sastav stanovništva nije sastavnica katastarske izmjere i procjene – i sukladno tome nije predmet ovoga istraživanja – ipak je korisno naglasiti da su specifičnosti višetničnosti istarskoga poluotoka¹⁴⁰

134 AST, CF, SE, DM, CC Montona, sv. 458.02, pr. 12.

135 AST, CF, SE, DM, CC Portole, sv. 575.02, pr. 11.

136 AST, CF, SE, DM, CC S. Domenica di Visinada, sv. 925.02, pr. 9 i 10.

137 AST, CF, SE, DM, CC Visignano, sv. 923.02, pr. 5.

138 U Istri se dudov svilac počinje uzgajati sredinom XVI. stoljeća. U prvim desetljećima XIX. st. vlasti su u Istri posvećivale više pozornosti vinovoj lozi pa je svilogojstvo zanemareno, ali je sredinom toga stoljeća i na početku XX. st. ponovno promicano. Usporedi: Fedor Putinja, „dudov svilac“, *Istarska enciklopedija*, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=762> (3. 9. 2021.); Eugenio Pavani, „Cenni storici intorno alla seta in Gorizia, nell'Istria e in Trieste“, *Archeografo triestino*, XVI, 1890., 86-108; Perkov, *Utjecaj državnih institucija*, 213-215.

139 AST, CF, SE, DM, CC Montona, sv. 458.02, pr. 12.

140 Usporedi: Egidio Ivetic, *Oltremare. L'Istria nell'ultimo dominio veneto*, Venezia 2000., 288-306; isti, „La questione delle etnie in Istria nei secoli XVI-XVIII“, *Atti del Centro di ricerche storiche*, XXXIX, 2009., 207-221.

svprisutne u katastarskoj dokumentaciji: od toponomastike preko prezimena obitelji i njihovih nadimaka¹⁴¹ do nepodjeljivih kolektivnih vlasništva koja kroz prezimena suvlasnika svjedoče o zajedničkim ekonomskim interesima i višestoljetnoj miroljubivoj koegzistenciji stanovnika tih multi-etničkih sredina.

3. 4. Stočni fond

Prema podacima za novačenje za godinu 1827., stočni fond kotara Motovun činilo je 1718 volova, 1455 krava, 324 konja, 53 mazge i 18.092 ovce, a prema prikupljenim informacijama na terenu bilo je i 5 ždrjebadi, 442 teladi, 787 magaraca i 2379 svinja (vidi tablicu 3). Volovi, krave, konji, mazge i magarci upotrebljavani su kao radna stoka za pokrivanje potreba onodobne poljoprivredne proizvodnje tradicionalnoga tipa. Prehrambene potrebe pokrivala su ovce i svinje, a ovčja vuna i odjevne potrebe stanovništva. Uz to je cijeli stočni fond bio jedini izvor gnojiva i time važan čimbenik rentabiliteta poljoprivrednih površina.

Volovi su imali isključivo radnu namjenu; kao tegleća stoka rabljeni su za oranje njiva, za prijevoz proizvoda poljoprivrednih i šumarskih aktivnosti i za radne namete. Najbrojniji su bili volovi domaćega podrijetla, ali ih je bilo s provenijencijom izvan Kotara. Dio volova Motovuna, Brkača, Novaka i Vižinade dolazi iz nespecificiranih drugih krajeva, dok je dio volova u Oprtlju iz Kranjske, a u Šterni iz „stare austrijske Istre“.¹⁴² Epitet snažnih volova pripisuje se onima iz Zumeska, Oprtlja i Vižinade, dok je po veličini bilježen kao „krupan“ dio volova u Novakima, a „iznad srednje veličine“ volovi Sovišćine i volovi Oprtlja nabavljeni izvan Kotara. Domaći se volovi negdje navode kao „maleni“ volovi (Oprtalj, Bačva i Zrenj), negdje kao „omaleni“ (Brkač, Kaldir, Karojba, Muntrilj i Rakotule), ali su najčešće „osrednji“ (Motovun, Zumesk, Sv. Ivan od Šterne, Sv. Vital, Višnjjan, Čepić, Vižinada, Kaštelir i Labinci); potonjima poljoprivrednici daju prednost. Riječ je gotovo uvijek o autohtonij pasmini istarskoga goveda, radnoj životinji

¹⁴¹ Nadimci su u službenim dokumentima rabljeni kao dodatna specifikacija identifikacije vlasnika gdje god je bilo u istoj katastarskoj općini više vlasnika s istim prezimenom. Izvanredno je bogata nadimcima k. o. Oprtalj gdje se, primjerice, uz tipično talijansko prezime *Vistin* pojavljuju nadimci Balin, Bebarela, Benzan, Brustolin, Cadin, Micolotich, Naverho, Nicolotich, Passin, Pevarella, Pighin, Pollis, Scopan, Segalin, Soldà, Spadini/Spadon, Tasso, Tesich, Zamaria; uz prezime *Bassanese* Arasan, Belerich, Belinich, Beninich, Busechian, Foschich, Caffè, Gianinici/Zaninich, Icovich, Masan, Micolotich, Pavelich, Perelich, Respil, Scer, Slamar/Slamer, Verincich; uz prezime *Vesnaver* Conzarich, Francich, Mandalenich, Marcovich, Petesich, Petretich, Scof, Simunaz, Strach, Vescovo. Prema: AST, DF, DM, CC Portole, sv. 574.02 i sv. 574.07.

¹⁴² U izvorniku: *Istria antica Austriaca*.

sa skromnim potrebama za hranom, koja se tijekom stoljeća najbolje prilagodila hranidbenim uvjetima na istarskom poluotoku,¹⁴³ prema nacionalnoj klasifikaciji ugroženosti pasmina, danas je istarski vol jedna od šest visoko ugroženih službeno priznatih izvornih pasmina Republike Hrvatske.¹⁴⁴

Volovi se kupuju od pet godina starosti, a radni im je vijek najčešće sedam godina. U Brkaču, Karojbi, Zumesku, Vižinadi i Labincima navodi se nabavna cijena za dva vola od 100 forinti (f), u Oprtlju 90 f, u Motovunu, Muntrilju, Rakotulama, Sovišćini, Višnjaju, Bačvi, Sv. Ivanu od Šterne i Sv. Vitalu 80 f, dok je niža u Kašteliru od 70 f. i najniža u Kaldiru i Novakima od 60 f. Prodajna cijena kao stoke za klanje na kraju radnoga vijeka prosječno je niža za 54 %.¹⁴⁵

Broj radnih dana tegleće stoke ovisi o sorti vola i o hranidbenim uvjetima: nakon svakoga radnoga dana stoka s nedostatnom ishranom zahtijeva više dana odmora u odnosu na stoku s kvalitetnom ishranom. Najčešće se računalo 120 radnih dana tijekom jedne godine, ponegdje 100 (Kaldir, Karojba, Novaki i Sovišćina), ali i 90 (Oprtalj), 80 (Rakotule) ili samo 60 (Zumesk). U dokumentaciji k. o. Motovun navodi se da je od 120 radnih dana oranju posvećeno 80 dana (30 za strne žitarice ozimine, 40 za proso-like žitarice, 10 za strne žitarice jarine), prijevozu 25 dana (10 za žitarice, 9 za sijeno, 2 za kolce za vinogradarstvo, 4 za ogrjevno drvo), 12 dana radnim nametima i 3 dana za ostale nepredvidive potrebe¹⁴⁶ (grafikon 1).

Krma za hranidbu volova najčešće je nedostatna. Po katastarskim općinama dužina pašarenja je raznolika, a raznoliki su i kvantitativni i kvalitativni prinosi pašnjaka. U Motovunu sa skućenim površinama livada i pašnjaka, volovi se najčešće drže u staji i vode na ispašu samo sporadično tijekom ljeta. Druge katastarske općine bilježe godišnju pašnu sezonu od 4,5 mjeseci (Vižinada), 5 (Sovišćina, Kaštelir), 5,5 (Kaldir, Brkač, Rakotule), 6 (Sv. Vital, Zumesk, Oprtalj, Zrenj, Labinci), 6,5 (Karojba), 7 (Muntrilj), 7,5 (Sv. Ivan od Šterne, Višnjaj), a najduža je trajala 8 mjeseci (Bačva, Novaki). Za k. o. Čepić nema specifikacije.

143 Miran Soltar i dr., *Utjecaj različitih pristupa u korištenju suhih pašnjaka na očuvanju biološke raznolikosti*, priručnik, Nova Gorica 2013., 109-112.

144 Zdravko Barać i dr., *Zelena knjiga izvornih pasmina Hrvatske / Green book of indigenous breeds of Croatia*, Zagreb 2011., 76, 159, 164-167, 385; Fedor Putinja, „istarsko govodo“, *Istrapedia*, <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1250/istarsko-govodo> (3. 9. 2021.).

145 Podaci prema obrascima S/10, u kojima se nabavna cijena odnosi na dva vola bez drugih specifikacija. Valja ovdje spomenuti da se za susjedni kotar Buje jednaki podaci navode po sličnoj formulaciji u obrascu S/12, gdje se nabavna cijena odnosi na šest volova te uključuje plug i voz (zaprežna kola).

146 AST, CF, SE, DM, CC Montona, sv. 458.06, pr. 3.

Za hranidbu volova u staji i izvan staje u danima oranja ili prijevoza rabljeno je sijeno (u rodnim godinama i otava); po kvaliteti najprigodnije je bilo sijeno nizinskih livada, u nedostatku kojega se rabilo manje hranjivo sijeno brdskih predjela (kršin, *chersin*), no mnogi su vlasnici prisiljeni hraniti volove i kiselim sijenom naplavljenih livada (ponekad u Sovišćini i Kašteliru te gotovo redovito u Zumesku). Svi su poljoprivrednici nadopunjavali hranidbu volova sekundarnim proizvodima žitarica (slama strnih žitarica i kukuruzovina).

Nedostatnost krme razlogom je nedostatnoga broja zaprežne stoke u odnosu na oranične površine. Teško se stanje navodi u Motovunu, gdje nema pašnjaka pa se stoka napasa uz putove i živice ili na oranicama nakon žetve;¹⁴⁷ samo veći posjedi bilježe četiri vola i dvije krave, srednji dva vola i jednu kravu, manji samo dvije krave, dok mnogi sitni posjedi ne posjeduju goveda. Nedostatnost krmiva bilježe i druge katastarske općine pa vlasnici volova unajmljuju livade i pašnjake veleposjednika pod teškim kolonatskim uvjetima ili nabavljaju sijeno izvan domicilne općine pa čak i izvan Kotara.

Uza sve te napore, broj volova ostaje nizak pa jedan vol prosječno pokriva 16,71 ha ukupne površine Kotara (ispod toga prosjeka su samo Karojba, Bačva, Kaštelir, Sv. Vital, Čepić, Rakotule, Višnjani i Muntrilj), a što se samo oraničnih površina tiče, kotarski je prosjek pet hektara oranica po volu; opterećenost je daleko iznad prosjeka u katastarskim općinama Brkač i Motovun, iza kojih slijede Labinci, Zumesk, Sv. Ivan od Šterne, Kaldir, Bačva i Oprtalj, dok su ispod prosjeka sve druge (grafikon 2). Manje imućni posjednici u zapreg stavljaju krave¹⁴⁸ ili krave i volove zajedno; ponekad susjedi zaprežu volove zajednički i oru najprije oranice jednoga, a potom oranice drugoga vlasnika. Obitelji bez radne stoke ovise o volovima susjeda, a uslugu uzvraćaju radom.¹⁴⁹

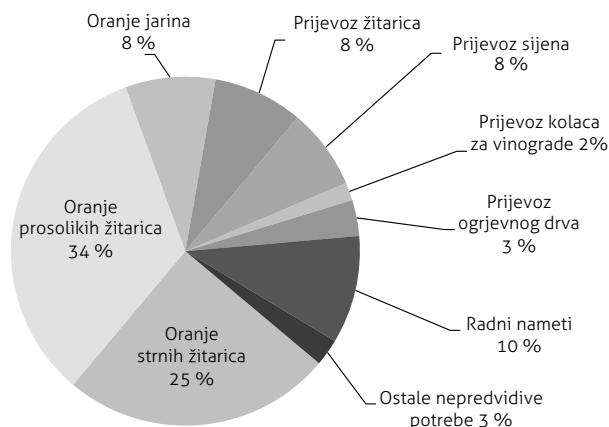
Prijevoz se obavljao zapregom od četiri vola, a s istim se brojem volova najčešće i oralo, kao u katastarskim općinama Motovun, Brkač, Zumesk, Bačva, Oprtalj, Zrenj, Čepić, Vižinada, Kaštelir i Labinci, ali je u katastarskim općinama Karojba, Rakotule i Sovišćina zaprega ponekad brojila samo dva vola, a u katastarskim općinama Kaldir, Muntrilj, Novaki, Sv. Ivan od Šterne, Sv. Vital i Višnjani redovito se oralo „u dva“. Oranje „u šest“ nije zabilježeno. Za prijevoz i oranje bile su potrebne i dvije snažne osobe: jedna je

147 AST, CF, SE, DM, CC Montona, sv. 458.01, pr. 11.

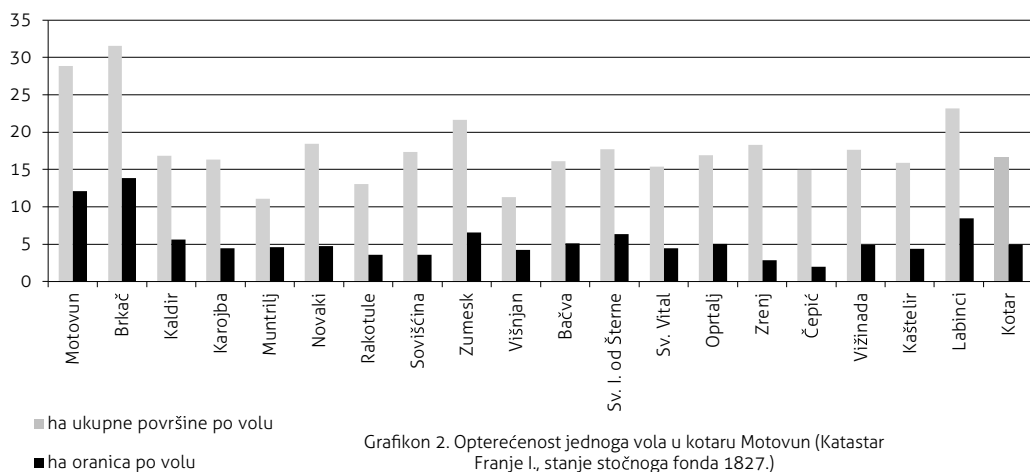
148 Primjerice u k. o. Sovišćina: AST, CF, SE, DM, CC Sovischine, sv. 784.01, pr. 7.

149 Primjerice u k. o. Oprtalj: AST, CF, SE, DM, CC Portole, sv. 575.02, pr. 6.

upravljala volovima, a druga je kod prijevoza pazila na voz, dok je kod oranja bila uz plug. Za održavanje jednoga para volova katastarska je procjena računala godišnje pola radnoga vremena odrasle osobe.

Grafikon 1. Način uporabe volova tijekom jedne godine u k. o. Motovun (prema Katastru Franje I. 1828. – 1830.)

Grafikon 2. Opterećenost jednoga vola u kotaru Motovun (Katastr Franje I., stanje stočnoga fonda 1827.)

Krave, kojih je u kotaru Motovun 1827. zabilježeno 1455, najčešće su uzgajane za rasplod, nikad za proizvodnju mesa ni za proizvodnju mlijeka (čija se potrošnja za ishranu obitelji spominje samo u Motovunu), ali su često rabljene kao radno govedo. U odnosu na volove ostaju duže na ispaši, dok im je hranidba u staji bila kraća i skromnija; ponegdje su bile na ispaši tijekom

cijele godine, izuzev izvanredno kišnih, hladnih ili snježnih dana, kada su u staji hranjene slamom i kukuruzovinom s nešto malo sijena. Kada su rabljene kao radno govedo, hranidba im je slična volovskoj i provode više dana u staji.

Telad je najčešće slabo hranjena, mršava i nejaka i samo je u Vižinadi pozitivno procijenjena. Prema operatima, teladi je bilo u svim katastarskim općinama, ali su brožčani podaci neredoviti.

Konji se bilježe u svim katastarskim općinama izuzev Brkača; bilo ih je ukupno 324, a najbrojniji su u Oprtlju, Motovunu i Vižinadi (52, 45, odnosno 34). Gotovo su redovito niski, samo su u Oprtlju nešto viši, dok su u Motovunu srednje visine. Najčešće se spominju domaći konji, ali su u Oprtlju iz Kranjske i stare austrijske Istre, u Motovunu najčešće iz Kranjske, u Vižinadi iz Kranjske i Hrvatske; u Sv. Ivanu od Šterne neki su konji nabavljeni u staroj austrijskoj Istri, a izvan Kotara nabavljeni su i svi konji u Karojbi i Labincima, jedan dio onih u Višnjaju i pokoji u Kašteliru.

U Motovunu se konje hranilo sijenom i svježom travom u staji tijekom cijele godine, isto vrijedi za konje za jahanje i vuču kočija u vlasništvu gospode Oprtlja i Vižinade, ali se njihova ishrana obogaćuje zobom. Za sve ostale konje uobičajena je duža ili kraća ispaša uz hranidbu u staji. Radni konji nose gnoj na njive, prirod s njiva, žito u mlin, masline u uljare, grožđe iz vinograda, ogrjevno drvo iz šume, kao i vodu za potrebe domaćinstava.

Mazge se bilježe u Motovunu, Oprtlju, Kaldiru i Novakima (38, 11, 3, odnosno 1), dok je magaraca bilo ukupno 787 bez Višnjana, Sv. Ivana od Šterne i Čepića, za koje nedostaju podaci. S mazgama i magarcima obavljaju se isti poslovi koji se obavljaju s konjima, a manje su zahtjevni. Za magarce se navodi da su maleni, domaći, mršavi, na ispaši su tijekom cijele godine, osim u posebno hladnim i snježnim danima.

U svim katastarskim općinama posebnu stavku stočnoga fonda čine ovce i svinje, koje se uzgajaju isključivo za potrebe obitelji proizvođača; tržišnih viškova nije bilo. Zajedno pokrivaju važan dio hranidbenih potreba domicilnoga stanovništva. Uz mlijeko i sir, ovce su davale i vunu kojom su se pripremali odjevni predmeti i pokrivači. Od ukupno 18.092 ovaca skoro 37,85 % pripada katastarskim općinama Vižinada, Muntrilj i Oprtalj (2750, 2062, odnosno 2036). Uzgoj svinja ima isključivo prehrambenu namjenu. Bez Višnjana, Sv. Ivana od Šterne i Čepića za koje nema podataka, u Kotaru je bilo 2379 svinja, što je manje od jedne svinje po obitelji godišnje; kod obitelji koje su živjele od rente ili nepoljoprivrednih aktivnosti najčešće se ne

bilježe svinje, ali je bilo i poljoprivrednih obitelji koje nisu mogle othraniti godišnje ni jednu svinju. Svinje su obične, domaćega podrijetla. Svinjogojstvo je tradicionalno: u prvoj fazi uzgoja svinje se slobodno kreću naseljem i primjenjuje se skromna hranidba spirinama (pomijama) s mekinjama i malo raspoloživa povrća, dok se u razdoblju tovljenja drže u zatvorenim prostorima, a hranidba se obogaćuje kukuruzom, sirkom i žirom u žirnim godinama. Samo se u naseljima Oprtalj i Vižinada spominje držanje svinja u zatvorenom prostoru tijekom cijele godine.¹⁵⁰

Perad je uzgajana za obiteljsku potrošnju i za pokriće feudalnih davanja; tržišnih viškova nije bilo.

3. 5. Vodene površine i vodoopskrba

Prema *Zbirnim tablicama uporabe zemljišta*, vodene površine pokrivaju ukupno 266 jutara i 666 č. hv. (153,31 ha), odnosno 0,53 % ukupne površine Kotara; uključuju vode tekućice (*Fiumi e torrenti*) s 94,84 %, vode stajaćice (*Laghi e stagni*) s 5,03 % te jedan spremnik za vodu (*Conservatori [d'acqua]*) s 0,53 % udjela.¹⁵¹ Ekosustavu Motovunske šume pripadalo je 34 % ukupne površine pod vodom (rijeka Mirna i pritok Butoniga, Malinski potok¹⁵² i odvodni kanali), dok je samo 66 % (potoci izvan Motovunske šume i vode stajaćice) služilo vodoopskrbi naselja i osamljenih grupa kuća lociranih najčešće na brežuljcima odvojenim Motovunskom šumom od glavnih vodenih tokova.

Hidrografska mreža razmatranoga područja gotovo u cjelini pripada slivu rijeke Mirne. Taj najduži površinski vodotok u Istri, čiji je niži tok tada bio plovani te je korišten za prijevoz drva do morske obale, izvire u jugozapadnom dijelu ćićarijskoga pobrđa u flišnim, pretežno nepropusnim naslagama, i ulijeva se nakon 53 km u Jadransko more u Tarskoj vali.¹⁵³

Srednjim tokom ta rijeka teče kroz kotar Motovun, sredinom njezina korita tekle su granice katastarskih općina Zrenj, Sovišćina, Oprtalj, Motovun, Brkač, Vižinada i Kaštelir. Kotaru pripada i rječica Butoniga, najznačajniji površinski ljevoobalni pritok sliva Mirne, koja s vodama Račićkoga,

150 AST, CF, SE, DM, CC Portole, sv. 575.08, pr. 6; AST, CF, SE, DM, CC S. Domenica di Visinada sv. 925.08, pr. 32.

151 Riječ je u stvari samo o katastarskoj čestici br. 1024 od 574 č. hv. u k. o. Novaki (prekoputa crkve sv. Roka) u općinskom vlasništvu; u upisniku je definirana kao „fontana“, a na odnosnoj mapi pogreškom je označena brojem 1034; danas je, prema Geoportalu Državne geodetske uprave Republike Hrvatske (stanje 8. 2. 2021.), podijeljena na dvije čestice (brojevi 1024/1 i 1024/2), obje u privatnom vlasništvu (način uporabe: polovica oranica i polovica vinograd).

152 U Upisniku zemljišnih čestica *Fiume del Mulino di Corte*, na kartama *Fiume del Mulino i Mühl Graben*.

153 Srećko Božičević, „Mirna“, *Istarska enciklopedija*, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1766> (5. 9. 2021.).

Dragučškoga i Grdoselskoga potoka dolazi iz susjednih kotara Buzet i Pazin, teče desnim krakom Motovunske šume označavajući granicu između katastarskih općina Soviščina i Zumesk, a potom katastarskom općinom Motovun, gdje utječe u Mirnu. Za katastarske su općine u porječju Mirne značajni i ljevoobalni pritoci Mufrin i Krvar te desnoobalni prtok Bračana, koja jednim dijelom svojega toka prolazi katastarskom općinom Zrenj. Od tri važna podzemna dotoka Mirne – vrlo izdašni krški izvor Sv. Ivan u Buzetu, Bulaž sjeveroistočno od Istarskih toplica te Gradole 3,5 km nizvodno od Velih vrata (most Ponte Porton)¹⁵⁴ – zadnja dva pripadaju kotaru Motovun. Uz te vodotokove pomno se navode i drugi, manji potoci, a u katastarskim općinama Novaki, Rakotule, Kaldir i Zumesk navode se, u razdoblju kiša, i mnogobrojni sezonski potoci (vododerine).

Važan, a ponekad i vitalan element vodoopskrbe bile su vode stajačice. Na njima se napajala stoka, ali su se u seoskim domaćinstvima brdovitoga dijela katastarske općine Oprtalj i u južnim katastarskim općinama bez voda tekućica te vode rabile i za kuhanje i kao pitka voda.¹⁵⁵ Kao samostalne čestice ucrtavane su na kartama blijedoplavom bojom i upisivane u upisnike pod nazivom *Stagni d'acqua*. Bilo ih je ukupno 81, veličine između 14 i 1816 č. hv., od kojih su 34 pokrivale površinu veću 500 m², a 47 manju. Naputkom predviđena specifikacija radi li se o vodama stajačicama trajnoga karaktera ili su periodične (i isušene rabljene kao oranice) nije redovita, stoga nije moguće odrediti jesu li te čestice jezero, ribnjak, lokva ili bara prema današnjoj definiciji Državne geodetske uprave,¹⁵⁶ niti u kojoj su mjeri sukladne definiciji *Programa zaštite okoliša Istarske županije* za tradicionalne istarske lokve kao rezervoare vode za napajanje stoke „koje je stanovništvo formiralo i uređivalo u prirodnim depresijama“, pa su „primjer tradicionalnoga uređenja voda, koji je postao važan dio i tradicijskoga istarskog krajolika te ukupne stanišne i biološke raznolikosti područja Istarske županije“.¹⁵⁷

154 Na ist. mj.

155 Primjerice: AST, CF, SE, DM, CC Mondellebotte, sv. 440.08, pr. 18: „La comune non tiene ne Fiumi, ne Torrenti, ne Laghi e Paludi, ma soltanto dei piccoli Stagni qua e la escavati dalli scogli appositamente per carpire le acque piovane, dalla quale dissetare gli animali, e serve per lavare, ed altri usi ed uniti al bere e cucinare per le famiglie.“

156 *Topografsko informacijski sustav RH (CROTIS)*, Zagreb 2014., 54: „Vode stajačice su jezero i ribnjak te more kada imaju površinu veću od 500 m² dok manje vodene površine čine male vode stajačice koje mogu biti trajnog karaktera kao lokva, močilo ili periodične kao npr. bara.“

157 *Program zaštite okoliša Istarske županije* (s Izvješćem o stanju okoliša), svibanj 2006., 65, <https://www.istria.hr/fileadmin/dokumenti/novosti/pzo.pdf> (5. 9. 2021.).

Ponegdje se problem vode rješavao gradnjom cisterni (*šterne*), zasebnih građevina za prikupljanje kišnice.¹⁵⁸ Teško je utvrditi njihov točan broj. Iz detaljnoga uvida u Upisnike građevinskih čestica proizlazi da ih je bilo 13, od kojih šest u k. o. Višnjani, četiri u k. o. Sv. Ivan od Šterne, dvije u k. o. Labinci i jedna u k. o. Soviščina. Cisterni je prema operatima bilo nešto više: moguće je da su neke cisterne protokolirane kao sastavni dio gospodarskih zgrada, a iz sumarnoga uvida u katastarske karte i Upisnike zemljišnih čestica proizlazi da su danas najspominjanija općinska cisterna u Vižinadi te cisterna u nepodjeljivom kolektivnom vlasništvu pet obitelji Deklich u Bačvi protokolirane kao zemljišne čestice.

Raspoređenost vodnih površina po katastarskim općinama je nejednolika.

Mada spomenuti vodotoci, zajedno s akumulacijskim jezerom Butoniga, danas čine okosnicu vodoopskrbnoga sustava Istarskoga vodovoda i usprkos naporima oko održavanja voda stajaćica, onodobna je vodoopskrba bila dostatna samo u manjem dijelu Kotara, dok je u većini katastarskih općina bila nedostatna pa su potrebe za vodom mukotrpno pokrivanе.

Dostatnu vodoopskrbu imale su samo najsjevernija katastarska općina Čepić¹⁵⁹ i one katastarske općine kojima su uz Mirnu i/ili Butonigu tekli i drugi manji vodotoci (katastarske općine Soviščina, Motovun, Brkač, Zrenj i Zumesk).

U katastarskim općinama uz Mirnu bez manjih vodotoka opskrba vodom bila je dostatna samo u priobalnom području, dok su se stanovnici udaljenijih područja služili tamošnjim lokvama, a u razdoblju velikih suša bili su prisiljeni dovoziti vodu iz bolje opskrbljenih krajeva općine. U k. o. Oprtalj stanovnici krškoga dijela općine bez voda tekućica i cisterni kopali su široke i duboke jame u koje se sakupljala kišnica za potrebe ljudi i životinja, no kada bi, za dugotrajnih suša, lokve presušile, voda se dovozila zaprežnim kolima ili tovarnim životinjama iz flišnoga dijela općine.¹⁶⁰ Nizinski dio k. o. Vižinada obilovao je čistim, bistrim i zdravim izvornim vodama, ali je u brdovitijem dijelu općine opskrba vodom bila vrlo problematična te su žitelji naselja Vižinada o svojem trošku iskopali 1782. jamu na glavnom trgu i podigli cisternu

158 Usporedi: Bruno Nefat, „cisterna“, *Istarska enciklopedija*, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=537> (5. 9. 2021.).

159 AST, CF, SE, DM, CC Ceppich, sv. 158.01, pr. 6: „Nella Valle scorre il Torrente denominato Gherdi Potok. Vi sono diverse sorgenti di acqua perenne, le principali sono due chiamate l'una Studenaz, e l'altra Poli veliche Vruje, le quali non si disseccano mai.“

160 AST, CF, SE, DM, CC Portole sv. 575.08, pr. 5.

koja je sakupljala kišnicu s krovova susjednih kuća, dok su u ruralnom dijelu uz pokoju manju cisternu najčešće iskopavane jame za prikupljanje kišnice.¹⁶¹ Katastarska općina Kaštelir obilovala je vodom samo u svom sjevernom dijelu, uz rijeku Mirnu i izvor Bulaž, dok su stanovnici južnijega dijela pokrivali vodoopskrbne potrebe kišnicom prikupljenom u sedam iskopanih spremnika, a kada bi oni presušili, voda se dovozila s izvora udaljenoga tri venetske padovanske milje; spominju se i tri cisterne u privatnom vlasništvu.¹⁶²

U katastarskim općinama Kaldir, Karojba, Novaki i Rakotule vodoopskrbu su osiguravali vodotoci manjih dimenzija, izvori, potoci vododerina i lokve. Najteže je stanje u najjužnijim katastarskim općinama, gdje potrebe za vodom pokrivaju samo lokve i rijetke cisterne. Na području k. o. Bačva nema izvora, zabilježene su samo dvije cisterne, a kada presuše lokve, stanovnici se opskrbljuju vodom na „jezercu“ podno crkve sv. Ivana u Sv. Ivanu od Šterne prevozeći vodu zapregom od četiri vola, što oduzima oranicama pola radnoga dana.¹⁶³ U k. o. Višnjani rabi se voda kišnica koja se najčešće skuplja u lokvama na nepropusnim tlima, a kada te lokve za dugih suša presuše, stanovnici se opskrbljuju na velikoj lokvi neograničenoga trajanja u Labincima ili pak na lokvama izvorne vode u obližnjim općinama Vižinada i Karojba.¹⁶⁴ U k. o. Muntrilj stanovnici i životinje koriste se kišnicom skupljenom u lokvama kojih ima uza sva naselja ili grupe kuća; postoji također jedna privatna cisterna u kojoj se čuva kišnica filtrirana pijeskom.¹⁶⁵ Slično je stanje u k. o. Sv. Ivan od Šterne, koje bilježi i cisternu pročišćene vode u palači („kaštelu“) markiza Polesinija;¹⁶⁶ u k. o. Labinci cisternu imaju samo dvije obitelji.¹⁶⁷ K. o. Sv. Vital ne bilježi „ni rijeke ni potoke ni jezera“ (*laghi*), ipak je relativno dobro opskrbljena vodom jer su uz dvije lokve (*stagni*) s kišnicom zabilježena i dva mala izvora žive, bistre i zdrave vode, od kojih onaj prema Sv. Mariji od Badoša (*Madonna di Bados*) nikada ne presuši, dok za dugih suša presušuje onaj uz župnu crkvu sv. Vitala.¹⁶⁸

161 AST, CF, SE, DM, CC S. Domenica di Visinada, sv.925.02, pr. 5.

162 AST, CF, SE, DM, CC Castellier de Visinada, sv. 142.09, pr. 2; o cisternama u upisnicima nije nadana potvrda.

163 AST, CF, SE, DM, CC Mondellebotte, sv. 440.08, pr 18; o cisternama u upisnicima nije nadana potvrda.

164 AST, CF, SE, DM, CC Visignano, sv. 923.08, pr. 5.

165 AST, CF, SE, DM, CC Montreo, sv. 460.01, pr. 6.

166 AST, CF, SE, DM, CC S. Giovanni della Cisterna, sv. 668.01, pr. 6.

167 AST, CF, SE, DM, CC S. Domenica, sv. 700.02, pr. 3.

168 AST, CF, SE, DM, CC S. Vitale 720.06, pr. 18; prvospomenuti je izvor Badavca na tromeđi Sv. Vitala, Sv. Ivana od Šterne i Karojbe (tim je područjem – na katastarskoj karti naznačenim kao *Bados* – prolazio put prema crkvi Sv. Marije od Badoša, koja je pak naznačena na katastarskoj karti k. o. Karojba, na samoj granici prema Novakima, kao građevinska čestica (dalje g. č.) br. 163 (danas dijelom katastarske čestice 2348). O naselju Badoš vidi: S. Bertoša, „Motovun i Motovunština“, 8.

Dokumentacija katastarske procjene navodi i negativne učinke hidrografske mreže na poljoprivredne aktivnosti, zdravlje stanovništva i okoliš. U uzvodnim područjima sliva Mirne bujični i erozijski procesi lapora i fliša stvaraju nanose koje mirnije vode središnjega toka akumuliraju i sedimentiraju stvarajući naplavne ravnice u nizinskim predjelima priobalnih općina; kako se u prošlosti ta rijeka učestalo izlivala iz korita, uzduž njezine doline sedimentacija je bila intenzivna.¹⁶⁹ Dokumentacija sažeto, ali slikovito opisuje poplavljanja obalnoga područja Mirne: taložeci dragocjene nanose koji čine priobalno zemljište rentabilnijim, ta poplavljanja ugrožavaju prionose oranica i livada u katastarskim općinama Oprtalj, Motovun, Vižinada i Kaštelir. Za k. o. Motovun spominju se štete brzih voda Mufrina tijekom žestokih kiša, koje ispiru plodnu zemlju s livada i oranica pokrivajući ih šljunkom i kamenjem; slične štete nanosi Krvar u Rakotulama i razne brzice u Karojbi. Neuređeni vodotoci smatrani su jednim od važnih uzroka niske produktivnosti poljoprivrede toga kraja, dok je pomanjkanje zdrave pitke vode bilo uzrok zdravstvenih problema stanovništva.

Na početku austrijske uprave počeli su prvi melioracijski radovi u dolini Mirne koji su izvedeni 1829. i 1830. godine. Radovi na projektu (iz 1896.) za uređenje čitava sliva Mirne započeli su 1902. i trajali su do početka Prvoga svjetskog rata; tada je izgrađeno 465 bujičnih pregrada, 5630 bujičnih pragova i pošumljeno 210 ha tla.¹⁷⁰

3. 6. Obrada zemljišta, poljoprivredni proizvodi i tržišni viškovi

Prema tabličnim prikazima izmjere izloženim u tablici 5, čak 27.777,88 ha (96,77 % ukupne površine kotara Motovun) bilo je plodno zemljište. Tablica daje uvid i u raznolikost toga zemljišta unutar općina, o čemu će biti više riječi u razmatranju po katastarskim kulturama.

Obrada zemljišta, jedan od faktora poljoprivredne proizvodnje, pomno je analizirana u operatima. Tako su u obrascima S/5, §.10 sačuvani opisi rabljenoga alata u glavnim općinama – na koje se prizivaju obrasci odnosnih podopćina – a za sve se katastarske općine daju omjeri tegleće stoke u odnosu na produktivno zemljište i procjenjuje stručnost i zalaganje poljoprivrednika u obradi zemljišta. Kao primjerna navodi se obrada zemljišta u k. o. Motovun, čiji se poljodjelci razlikuju od susjednih, kako u poznavanju

169 Čedomir Benac – Josip Rubinić – Maja Radišić, „Geomorfološka evolucija riječnih dolina i ušća na istarskom poluotoku“, *Hrvatske vode*, 25, 100, 2017., 74.

170 Zorko Kos, „vodogradnja“, *Istarska enciklopedija*, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3000> (10. 9. 2021.).

ratarskih aktivnosti, tako u radinosti, revnosti i ustrajnosti.¹⁷¹ Marljivošću i radinošću odlikuju se i poljodjelci drugih katastarskih općina, ali im se predbacuje pretjerana privrženost tradicionalnim metodama obrade zemljišta i nedostatak inovativnosti koju opravdavaju sušom, tučom, otplavlivanjima, plitkoćom zemljišta i nedostatkom financijskih sredstava. Općenit prikaz zaostalog i nemotiviranoga poljoprivrednika izvan motovunskoga kaštela djelomično korigiraju mnogobrojne pozitivne odluke na reklamacije, u kojima se prihvaćaju pritužbe na loše klimatske uvjete i nisku kvalitetu mnogih zemljišta.

Glavni proizvodi produktivnoga zemljišta su žitarice, vino, ulje, sijeno i drvo; njima se najčešće zadovoljavaju potrebe domaćinstava. Tržišni viškovi ostvaruju se primarno vinogradarstvom i sječom šuma, dok su viškovi ratarstva i maslinarstva neredovitiji i skromniji, a prinosi livada i pašnjaka vrlo raznoliki po općinama. Vrijedne su spomena česte napomene katastarskoga procjenitelja da dobar dio proizvoda u prodaji zapravo ne predstavlja višak proizvodnje već je rezultat odricanja poljoprivrednih obitelji koje – pod pritiskom troškova za nabavu redovito deficitarnih žitarica te poreznih, zakupničkih i drugih obveza te obiteljskih dugova – piju razvodnjeno vino i prodaju grožđe ili vino, hrane se oskudno i ponegdje isključivo jeftinijim prosolikim žitaricama.

3. 7. Tržišta, sajmišta i ceste

Kotar Motovun nije imao tržišta; samo se u prvoj nedjelji nakon 3. kolovoza u Motovunu održavao godišnji sajam.¹⁷² Bile su malobrojne i trgovine. Ovisno o proizvodu i položaju katastarske općine, prodaja tržišnih viškova i nabava nedostatnih proizvoda i potrepština obavljala se najčešće izvan Kotara, na tržištima Trsta, Kobra i Poreča, ali i drugdje. Stanovnici k. o. Motovun prodavali su viškove najčešće u Poreču, a nabavljali u Trstu i Koprju, najsjevernije katastarske općine Oprtalj, Čepić i Zrenj koristile su se tržištem Kobra i Trsta, dok su sve druge gravitirale prema Poreču.

Grožđe i vino prodavalo se u Kotaru i izvan Kotara, najčešće na porečkom tržištu. U k. o. Motovun jedna četvrtina vina prodavana je na malo s visokim cijenama, dok su čak tri četvrtine otkupljivali na veliko po niskim cijenama trgovci iz Kranjske, koji su ga odvozili konjima. Vino i rakija k. o.

¹⁷¹ AST, CF, SE, DM, CC Montona, sv. 458.02, pr. 9.

¹⁷² Spomendan Našašća relikvija sv. Stjepana prvomučenika, zaštitnika Motovuna.

Oprtalj prodavani su žiteljima Oprtlja i Kranjcima ili pak na tršćanskom tržištu, što vrijedi i za k. o. Čepić i k. o. Zrenj. Jedan dio vina katastarskih općina Kaštelir, Labinci, Višnjan i Bačva išao je prema Tarskoj vali, a ponekad prema Červaru.¹⁷³

Drvo, posebice ogrjevno, išlo je prema glavnim tržištima: izuzetak su katastarske općine Kaštelir, Labinci, Višnjan i Bačva, čije se drvo većim dijelom prodavalo u Tarskoj vali, a manjim u Červaru.

Pšenicu su najčešće otkupljivali lihvari u Motovunu,¹⁷⁴ ali i pekari Oprtlja, koji kupuju pšenicu i u Bujama i Grožnjaju. Prevozila se na konju.

Kukuruz je najvažniji predmet nabave; onodobno je predstavljao najomiljeniju i najrentabilniju žitaricu za ishranu siromašnih poljoprivrednih obitelji. Žitelji Kaldira i Motovuna kupuju ga na tržištima Trsta i Kopa te u Piranu i Bujama, dok ga žitelji Zumeska i Zrenja kupuju u Pazinu, odnosno Buzetu, ali se najčešće nabavljao na porečkom tržištu.

Sijeno čini posebnu stavku sa zanemarivom razmjenom unutar Kotara. Najviše ga kupuju stanovnici katastarskih općina Kaldir, Višnjan, Soviščina, Zumesk, Sv. Ivan od Šterne i Sv. Vital, a nabavlja se najčešće izvan Kotara: u katastarskim općinama Senj (tada priključena k. o. Sovinjak), Kašćerga, (Pazinski) Zamask, Tinjan, Beram i Pazin. Samo k. o. Čepić prodaje, izvan Kotara, neznatnu količinu sijena. Valja spomenuti da se problem nedostatnosti sijena vrlo često rješavao unajmljivanjem pašnjaka i livada u Kotaru i u pograničnim okruzima.

Ulje se najčešće nabavljalo; samo je ponekad, zbog potrebe, prodavano u malim količinama u Kotaru i izvan Kotara.

Razne potrepštine – alat, posude, podrumarski pribor i tijeskovi, oprema za valjanje sukna, koža i kožni proizvodi, željezni predmeti, sječiva i ukrasni predmeti – kupovale su se na spomenutom godišnjem sajmu u Motovunu, dok su se tijekom godine nabavljali u Trstu, Kopru i Poreču. Samo sitne nabave obavljaju se u trgovinama Motovuna, Pazina, Buja i Buzeta.

U kontinentalnom dijelu Istre onodobno se prometovalo isključivo cestama: potonje su imale presudnu ulogu i u gospodarskom stanju kotara Motovun. Prema izvješću Cesarea Bargnanija iz 1806., tijekom prve austrijske uprave u Istri na prometnicama između Kopra, Oprtlja, Grožnjana, Vižinade, Motovuna, Labina i dr. bio je moguć samo prijevoz na konju.¹⁷⁵

173 U izvorniku: *Porto di Valle di Torre i Porto di Cervera*.

174 AST, CF, SE, DM, CC Montona, sv. 458.08, pr. 72.

175 Apih, „Il rapporto sull'Istria“, 217.

Ambiciozni planovi o cesti Trst – Pula tijekom kratke francuske uprave u Istri nisu se ostvarili¹⁷⁶ pa će tek tijekom druge austrijske uprave sustav kopnenih komunikacija Istre biti ponovno u izgradnji.¹⁷⁷

Krajem trećega desetljeća XIX. stoljeća za prijevoz proizvoda kotara Motovun služe sljedeće prometnice:

- dobro održavana poštanska cesta Trst – Pula, o kojoj se opširnije piše u nastavku;
- obnovljena pokrajinska kolska cesta Motovun – Poreč u općinskom vlasništvu, koju su izgradili i održavaju je općinari; od Motovuna prema Poreču išla je preko katastarskih općina Karojba, Rakotule, Brig, Višnjana i Nova Vas. Kod Višnjana na tu se cestu nadovezuju lokalnim cestama (od kojih su neke novoizgrađene, neke u izgradnji, dok su druge loše i zapuštene) katastarske općine Vižinada, a preko Vižinade Kaštelir, Labinci, Sv. Ivan od Šterne te Bačva (ona se na glavnu cestu povezuje i preko k. o. Nova Vas);
- cesta Motovun – Vižinada – Buje obnovljena je samo u k. o. Vižinada, gdje je izgrađen i ogranak Vižinada – Višnjana; dokumentacija k. o. Vižinada detaljnije govori o novoj širokoj dobro projektiranoj kolskoj cesti koju su općinari k. o. Vižinada izgradili o svojem trošku hvalevrijednim zalaganjem tijekom 1818. i još je uvijek održavaju o vlastitom trošku; ta je cesta prema zapadu išla u Buje, dok se prema jugu preko Ceriona (k. o. Brig) nadovezivala na pokrajinsku cestu Motovun – Poreč;¹⁷⁸
- stara cesta prema Tarskoj vali služila je prijevozu drva i vina, tom tijesnom i vijugavom cestom onodobno se prevozilo isključivo na konju;
- kolske ceste koje povezuju glavna mjesta Kotara bile su zapuštene, prijevoz zaprežnim kolima u kišnom razdoblju godine bio je nemoguć;
- lokalne ceste, kojima se prevozilo samo na konju i magarcu, bile su prohodne tijekom jednoga dijela godine, dok su se u kišnom razdoblju pretvarale u vodotokove.

176 Nevio Šetić, *Napoleon u Istri. Istra za francuske uprave 1805. – 1813.*, Pula 1989., 106-111.

177 Manin, *Zapadna Istra u katastru Franje I.*, 290.

178 AST, CF, SE, DM, CC S. Domenica di Visinada, sv. 925.02, pr. 5 i 6.: „Nell'anno 1818, questi Comunisti hanno costruito una Strada ruotabile del tutto nuova, la quale per la sua larghezza e dolce declivio nelle parti montuose, nonché per la mano d'opera richiesta per condurla a termine merita tutto l'encomio. Questa, rivolgendosi nella parte occidentale conduce al Capo-luogo Distrettiale di Buje [sic] ed incamminandosi verso il meriggio – passando Cerion (frazione della Comune di S. Vitale) e Visignano – mette a Parenzo, a Rovigno ed anche Montona. Dessa vienne tutt'ora mantenuta a spese delli Comunisti da uno sino all'altro confine e sempre in ottimo stato.“

Poštanska cesta Trst – Pula u dokumentaciji katastarskih operata naziva se „pokrajinskom, poštanskom trgovačkom i vojnom cestom“ ili pak jednostavno „glavnom cestom“. U operatima kotara Motovun ističe se da je ta cesta umješno izgrađena na isključiv trošak općinara koji je – premda se proteže strmim i neravnim tlom – hvalevrijedno održavaju. Cesta je etatizirana potkraj 1828. i otada je održavana nametom na zaprežnu stoku.¹⁷⁹ I operati katastarskih općina drugih kotara kojima ta cesta prolazi ističu njezinu važnost i njezino bolje održavanje u odnosu na lokalne ceste u općinskom vlasništvu, koje su najčešće loše održavane i neprohodne u doba kiša i poledice.

Na sačuvanom crtežu datiranom 26. lipnja 1828. navodi se kao „inkamerirana istarska poštanska cesta“ (tj. istarska poštanska cesta u nadležstvu dvorske komore) ukupne dužine 76.223 bečkih hvati, odnosno 144,56 km raspoređenih kako slijedi (karta 4):¹⁸⁰

- 6,46 km – Trgovačka zona Trst (*Kommerzial Gebiethe Triest*);
- 30,10 km – kotar Kopar: dolazeći iz Trsta išla je do Kopra i dalje, kroz katastarske općine Lazaret i Sv. Anton do k. o. Gradin gdje – prolazeći podno Gradina¹⁸¹ i kroz naselje Brezovica pri Gradinu¹⁸² – ide do sjeverne granične crte kotara Motovun;
- 27,27 km – kotar Motovun: kroz katastarske općine Oprtalj, Motovun, Karojba i Novaki;

179 AST, CF, SE, DM, CC Montona, sv. 458.02, pr. 6, 7: „La strada principale è la provinciale, posta commerciale e militare, la quale dipartendosi da Trieste a Capodistria oltrepassa nella parte occidentale della Comune per un interstizio della collina sopra della quale è fabbricata la Città di Montona, si dirige verso meriggio, conduce a Pisino Capoluogo Circolare e più oltre nell'Istria meridionale. Questa è stata da nuovo costruita dalle singole Comuni a proprie loro spese, e viene pure dai med[desi]mi mantenuta in ottimo stato, malgrado le sfuse salite cagionate dall'ineguaglianza del suolo. Però il trascorso anno è stata consegnata al pubblico errario il quale si è assunto l'obbligo di mantenerla verso la statuita gabella stradale gettata sopra gli animali attaccati o di trasporto.“; AST, CF, SE, DM, CC Portole, sv. 575.02, pr. 7: „L'unica strada rotabile è la nuova costruita Provincia=Posta=Militare, la quale staccandosi da Trieste e Capodistria entra nella parte settentrionale della Comune, oltrepassa a canto del Borgo di Portole, e prosegue scorrere verso mezzogiorno conducendo oltre Montona a Pisino e più oltre nell'Istria Meridionale. Questa strada è stata da nuovo costruita negli anni 1819 e 1820 a tutta spesa delli Comunisti. Considerando la sua lunghezza [sic] e larghezza, ovvero misura quadrata ed anche cubica contenuta da questa strada e porgendo riflesso alle tante difficoltà presentate dall'ineguaglianza del suolo, non solamente, ma pur anco le spese salite estremamente rapide, e molto estese, bisogna convenire, che questi comunisti, essendosi di molto distinti in confronto di altre parti, meritano tutta la lode e considerazione. La medesima è stata mantenuta sempre nel massimo buon ordine sino al trascorso anno, pure a spese delli Comunisti, ora poi trovasi nelle mani dell'Eccelso Governo.“

180 AST, fondo „I. R. Direzione delle Fabbriche del Litorale“, serie „Archivio piani“, partizione „Parte seconda“ (dalje: AST, I. R. DFL, AP, II), titolo „Opere stradali“, sv. 0576 „Strade dell'Istria e di Rovigno (1828)“, crtež 0576a: „Strassen Carte der einkammerirten istrianer Post Strassen nebst den Strassenzug von Windmühle nachst Triest bis Capodistria (1828 giu. 26)“.

181 Gradin, naselje u danas slovenskoj Istri, u izvorniku *Gradigna*, u AST *Gradena*; naselje i katastarska općina koja je tijekom druge austrijske uprave u Istri najprije dijelom kotara Kopar, ali je sredinom stoljeća s k. o. Topolovac uključena u kotar Motovun. U sklopu SFRJ od 1947. dijelom je Narodne Republike Hrvatske, a od 1956. Narodne Republike Slovenije. Usporedi Aleš Gabrič, „Gradin med pripadnostjo Sloveniji in Hrvaški“, *Annales, Series historia et sociologia*, 30, 2020., 1.

182 Pri današnjem graničnom prijelazu između Slovenije i Hrvatske.

- 33,49 km – kotar Pazin: kroz katastarske općine Trviž, Beram, Pazin i Žminj (s odvojkom do Rovinja);
- 28,57 km – kotar Vodnjan: kroz katastarske općine Bokordići, Savičenta, Štokovci, Juršići i Vodnjan;
- 9,25 km – kotar Pula: preko k. o. Galižana do Pule;
- 9,42 km – kotar Rovinj.

U kotaru Motovun ta je cesta išla najsjevernijim šumovitim dijelom k. o. Oprtalj do naselja Hrastići pa uz Orliće do Oprtlja i dalje strmom vijugavom cestom do Motovunske šume. Dio ceste koji je tom šumom prolazio uz veliki pašnjak između Malinskoga potoka i Butonige u predjelu zvanom *Levada* označen je 1825., na službenom crtežu te šume, kao Livadska nova cesta (*Strada nuova della Levada*) s čak osam mostova, od kojih su najveći izgrađeni iznad staroga korita Mirne, Malinskoga potoka i rječice Butonige, a oni manji iznad mlaka i vododerina.¹⁸³

Poštanska cesta ulazi u k. o. Motovun mostom nad starim tokom Mirne, koji je označavao graničnu crtu između katastarskih općina; osim dvije kuće na kat odmah izvan šume, uz cestu nije bilo građevina sve do podno Motovuna, gdje je u zoni Kanal, na području današnjega novog Motovuna, onodobno zabilježeno samo pet građevinskih čestica, od kojih četiri u zoni Škalina (*Scalini*) i još jedna nešto dalje:

- gr. č. 289, oratorij svetoga Benedikta u vlasništvu općine Motovun;¹⁸⁴
- gr. č. 290, kolonska kuća na kat u vlasništvu odvjetnika Camilla Patelle iz Motovuna;¹⁸⁵
- gr. č. 291, kuća na kat rabljena kao krčma sa stajom za osam konja u vlasništvu Stefana Cugnaga iz Motovuna,¹⁸⁶ zasigurno poštanska postaja s poštanskim mešтром;

183 AST, I. R. DFL, AP, II, titolo „Fabbricati, boschi ed altre proprietà erariali“, sv. 0919 „Bosco di Montona (1825)“, crtež 0919a: „Ite Section des K. K. Staatsforstes zu Montona in Istrien (1825).“

184 Gr. č. 289 *Oratorio sotto il titolo di S. Benedetto*, vlasnik općina Motovun, početna površina od 59,71 kl. svedena, odlukom revizije 15. siječnja 1832., na 21 kl. (75,53 m²): AST, CF, SE, DM, CC Montona, sv. 457.04 pr. 23 i sv. 457.05 pr. 3; danas Kanal, kućni brojevi 3, 5 i 7 na gr. č. 289/1 i 289/2: DGU (2. 4. 2021.).

185 Gr. č. 290 *Casa colonica di un appartamento*, vlasnik Camillo Patella, odvjetnik iz Motovuna, početna površina od 50,60 kl. svedena, odlukom revizije 15. siječnja 1832., na kl. 44 (158,25 m²): AST, CF, SE, DM, CC Montona, sv. 457.04 pr. 23 i sv. 457.05 pr. 3; danas Kanal br. 8 i br. 10 (k. č. 2806), staja (gr. č. 290/2) i ruševina (gr. č. 292/3): DGU (2. 4. 2021.).

186 Gr. č. 291 *Casa in uso di osteria di un appartamento con stalla capace di 8 cavalli*, vlasnik Stefano Cugnago, posjednik iz Motovuna, površina kl. 75 (269,75 m²): AST, CF, SE, DM, CC Montona, sv. 457.04 pr. 23; danas gr. č. 291 ne postoji, ali se po prilici na njezinu mjestu nalazi gr. č. 294/1: DGU (2. 4. 2021.).

- gr. č. 292, ukinuti oratorij svetoga Vida u državnom vlasništvu,¹⁸⁷ neka-
dašnja grobljanska crkva oko koje se nalazilo staro motovunsko groblje;¹⁸⁸
- gr. č. 293, oratorij Svetoga križa u vlasništvu općine Motovun,¹⁸⁹ na
odvojkju sporedne ceste prema Krancetićima.

Od oratorija Sv. križa poštanska je cesta prosljedila prema Karojbi, Škropetima (*Sella di Novacco*), Pazinu i Žminju, odakle je jedan krak ceste išao do Rovinja, a drugi do Pule.

Reorganizacija cestovne mreže postupno će promijeniti tok ove ceste: Vižinada će dobiti veću važnost, dok će se marginalizirati Motovun. Promjene se odražavaju i na poštanske postaje, o čemu svjedoče službeni šemati-
zmi za Austrijsko primorje,¹⁹⁰ koji bilježe:

- 1824. i 1826. u Motovunu: privremena postaja s privremenim mešтром
Benedettom Corazzom;
- od 1827. u Motovunu: stalna postaja s mešтром Giuseppeom Patellom,
nakon kojega na tu službu dolazi Pietro Flego;
- 1831. i 1835. u Motovunu: potvrđuje se stalna postaja;
- 1846. postaja nije predviđena;
- 1847. i 1848. u Vižinadi: službena poštanska postaja s mešтром Pietrom
Flegom; moguće je da se radi o bivšem mešтру postaje u Motovunu.

Obnove, dograđivanja i reorganizacija istarske cestovne mreže nastav-
ljaju se tijekom sljedećih desetljeća, ali su, kako navodi Benussi, krajem
sedamdesetih godina XIX. st. u reorganizaciju uključene samo ceste koje
slijede trgovački smjer proizvoda iz glavnih pokrajinskih mjesta unutrašnje
Istre (Buje, Pazin, Buzet, Motovun itd.) prema obali, dok su zanemarene
cestovne veze među njima; za poštansku cestu „koja je povezivala Trst s
Pulom preko Kopra, Buja, Vižinade, Pazina, Žminja i Vodnjana“ Benussi
navodi da je promijenila smjer pa od Vižinade ne ide više do Pazina već

187 Gr. č. 292 *Soppresso Oratorio di S. Vito* u vlasništvu erara, početna površina od 16 kl. svedena, odlukom
revizije 15. siječnja 1832. na 15 kl. (18,60 m²), dok je 10. siječnja 1838. označena kao ruševna crkva: AST,
CF, SE, DM, CC Montona, sv. 457.04 pr. 23; AST, CF, SE, DM, CC Montona, sv. 457.05 pr. 3; AST,
CF, SE, DM, CC Montona, sv. 457.11 pr. 10. Danas je površina te g. č. uključena u k. č. 690 (uz dvorište
Osnovne škole Veli Jože): DGU (2. 4. 2021.).

188 Livio Prodan – Ivan Milotić – Gianfranco Abrami, „Katalog crkava (postojećih i nepostojećih) na području
povijesne župe Motovun“ (dalje: „Katalog crkava“), *Zbornik radova s Motovunskog kolokvija održanog 29.
listopada 2014. godine u Motovunu s temom Crkva u Motovunu s pravnog, povijesnog i kulturološkoga gledišta*, ur.
Ivan Milotić, Motovun 2015., 95.

189 Gr. č. 293 *Oratorio sotto il titolo di S. Croce*, vlasnik općina Motovun, početna površina od 19 kl. svedena,
odlukom revizije 15. siječnja 1832., na 17 kl. (61,14 m²): AST, CF, SE, DM, CC Montona, sv. 457.04 pr. 23
i sv. 457.05 pr. 3. Ove građevine danas nema, a bila je na današnjoj gr. č. 293/4 (način uporabe: dvorište),
uz k. č. 841/4 na kojoj je danas Hotel Roxanich, Kanal, k. br. 30: DGU (2. 4. 2021.).

190 *Schematismo Dell'Imperiale Regio Litorale Austriaco-Illirico*, Trieste, godišta 1824., 1826., 1827., 1831.,
1835., 1846., 1847. i 1848., dok godišta između 1836. i 1845. nisu videna.

preko Sv. Ivana od Šterne do Baderne i dalje, preko Sv. Lovreča Pazenatičkoga i Kanfanara do Pule.¹⁹¹

3. 8. Vlasništvo, feudalna podavanja i kolonat

Prema operatima razmatranih katastarskih općina sva su zemljišta, neovisno o vrsti, u slobodnom i apsolutnom vlasništvu vlasnika upisanih u *Upisnik vlasnika zemljišnih čestica*. Naime, dosljedno načelu katastarskoga Napatka,¹⁹² kao vlasnici upisivane su isključivo osobe koje su u trenutku upisa imale nad zemljištem slobodu upravljanja i korištenja s pravom uživanja koristi od njih i pravom uporabe prema vlastitom nahođenju, kao i s pravom prenošenja svojega koristivnog vlasništva, bezuvjetno ili pod određenim uvjetima, na druge.¹⁹³

Važno je naglasiti da se izraz *vlasnik (proprietario)* u upisnicima katastarske izmjere ne rabi prema stvarnim pravnim terminima;¹⁹⁴ upisnici naime bilježe kao vlasnike koristivne vlasnike, odnosno nositelje stvarnoga, otudivoga i nasljednoga prava na tuđem zemljištu nad kojim imaju potpuno pravo korištenja, ali uz obvezu plaćanja godišnje naknade u novcu ili naravi, uz pokrivanje svih tereta podčinjenosti koji se odnose na zemljište, obvezu održavanja zemljišta u dobrom stanju, a u slučaju otuđivanja ostvarenoga prava dužni su obavijestiti unajmitelja i dobiti njegovo odobrenje. Ta koristivna vlasništva proizlaze s jedne strane iz emfiteuze,¹⁹⁵ ustanove nasljednoga zakupa koja je obrađivaču davala stvarna prava na zemlju koju je obrađivao,¹⁹⁶ a s druge iz klasičnih zakupničkih ugovora o najmu (*libelli*), koje sklapaju manje imućni i siromašni koloni¹⁹⁷ za zemljišta koja obrađuju. Stvarno pravo koje je obrađivač zakupoprimac ili najmoprimac ostvario nad zemljištem tijekom stoljeća postupno će poprimiti značajke vlasništva,¹⁹⁸ koje potvrđuje upis u Upisnik vlasnika zemljišnih čestica, premda je zaku-

191 Bernardo Benussi, *Manuale di geografia dell'Istria*, Trieste 1877., 29 i 30.

192 Gjurašić, „Zemljišna izmjera i ustroj Stabilnog katastra Franje I.“, 334, § 383 – § 386.

193 Isto, 300-301.

194 Isto, 386, § 385.

195 „emfiteuza“, *Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17822> (9. 2. 2021.).

196 „koloni“, isto, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32469> (9. 2. 2021.).

197 Neven Budak, „Rižanska skupština“, *Istrapedia*, <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/919/rizanska-skupstina-rizanski-placit> (3. 3. 2021.).

198 Lujo Margetić, „Diritto medievale croato. Diritti reali. Parte prima“, *Atti del Centro di ricerche storiche*, XIII, 1983., 189.

podavac ili najmodavac, na osnovi prava na dogovoreni dio proizvoda, ostao vlasnik toga zemljišta.¹⁹⁹

Obrasci upisnika zemljišnih čestica predviđaju, u četiri stupca, podatke o zakonskom statusu čestice koji se unose prema postojećim zakonskim odredbama dotične zemlje vezanima za slobodnu otuđivost ili neotuđivost zemljišta;²⁰⁰ na razmatranom području sva su zemljišta upisana kao posve slobodna (*affatto liberi*),²⁰¹ a u istim se upisnicima ponekih katastarskih općina, u stupcu predviđenom za napomene, navode nameti i obveze razmatranih zemljišta koji ipak nisu potpuni, na što ukazuju opširnije informacije o feudalnim podavanjima koje se bilježe u poslije nastalim operatima.

Prema procjembenim operatima, koliko ima vlasnika, toliko ima poljoprivrednih domaćinstava, dio vlasnika obrađuje svoj posjed osobno, dok ga drugi obrađuje „o svom trošku“, odnosno uz pomoć sluga i nadničara, dok je kod velikih posjeda uvriježeno unajmljivanje zemljišta gdje se obavljeni posao kompenzira ugovorenim dijelom prinosa (novčana nadoknada nije bila uobičajena). Radi se o slobodnom kolonatu, kratkoročnom zakupnom odnosu između gospodara zemljišne nekretnine i osobno neovisnoga obrađivača zakupnika²⁰² (najčešće poglavara domicilne poljoprivredne obitelji s nedostatnim posjedom za njezino uzdržavanje), koji je bio uvriježen u neka- dašnjem mletačkom dijelu istarskoga poluotoka. Unajmljivanje zemljišta uz kompenzaciju obavljenoga posla ugovorenim dijelom prinosa odnosi se prije svega na oranične površine pod žitaricama, koje često uključuju uzgoj loze i maslina. Unajmljivanje livada i pašnjaka ugovaralo se odvojeno i gotovo uvijek uz novčanu naknadu.

Feudalni nameti – nasljeđe mletačke vlasti – spominju se u upisnicima zemljišnih čestica i operatima razmatranih katastarskih općina. Godine 1806. Bargnani, u spomenutom izvještaju iz Istre, govori o zlouporabi ovlaštenika pri ubiranju desetine na prihod dobara u privatnom vlasništvu, o

199 Isto, 167–168.

200 Gjurašić, „Zemljišna izmjera i ustroj Stabilnog katastra Franje I.“, 329, § 328.

201 U ovdje razmatranom kotaru zakonski status čestica redovito je bilježen unutar rubrike „Qualità legale“, podijeljena na „Dominicale“ (dalje podijeljena na „Appartenente ad una Signoria“ i „Affatto libero“) i „Rusticale“ (dalje podijeljena na „Bene di Casa“ i „Bene d'acquisto“). Korisno je spomenuti da u katastarskim općinama Kopar, Milje i Kuberton susjednoga kotara Kopar ta rubrika ostaje neispunjena, dok se u istom kotaru, u k. o. Šterna (*Sterna Filaria*) sva zemljišta bilježe kao *Affatto libero*, a u k. o. Dekani u toj se rubrici precizno navode podavanja koja terete odnosnu česticu. AST, CF, SE, Distretto di Capodistria: CC Capodistria sv. 113.02, CC Muggia sv. 1000.02, CC Cuberton sv. 240.02, CC Sterna Filaria sv. 787.02, Villa Decani sv. 898.02.

202 Darja Mihelič – Eda Benčić-Mohar, „kolonat“, *Istrapedia*, <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/3468/kolonat> (16. 9. 2021.).

emfiteuzama i godišnjim naknadama i zakupninama koje najčešće asimiliraju najveći dio prihoda, kao i o krajnje tegobnim kolonatskim ugovorima.²⁰³ U sačuvanom prijepisu toga izvještaja početkom petoga desetljeća XIX. stoljeća Carlo Combi, u bilješci na tu temu, izražava svoje zaprepaštenje dugotrajnom i teškom samovoljom feudalnih gospodara na štetu seljaka i navodi pozitivne promjene nastale nakon zemljišnoga rasterećenja 1848. glede feudalnih podavanja,²⁰⁴ ali je činjenica da 112. carski patent *Grundentlastung* od 7. rujna 1848., kojim je Ferdinand I. ukinuo svaku osobnu podložnost te tlaku i daću pa time donio određena olakšanja dotadašnjim podložnicima, nije zapravo ukinuo kolonat koji se je, naprotiv, iz nekadašnjega mletačkog dijela Istre počeo širiti na bivše austrijsko područje.²⁰⁵

Dokumentacija izmjere i procjene bilježi na razmatranom području raznolika podavanja i mnogobrojne nosioce feudalnih prava. Uz desetinu i zakupnine za emfiteuze i livele, bilježe se i razna druga podavanja.

Što se tiče nosilaca prava na desetinu i četrdesetinu (*quartese*) proizvoda i prava na godišnje naknade emfiteuza i na zakupe po zakupničkim ugovorima, razmatrano se područje može podijeliti na četiri dijela, s iznimnim položajem k. o. Labinci:

- područje upravne općine Motovun:
 - upravna općina Motovun: pravo na desetinu u svim podopćinama i na godišnje naknade emfiteuza u Motovunu, Zumesku, Sv. Ivanu od Šterne i Sv. Vitalu te zakupe u Muntrilju;
 - markiz Polesini iz Poreča: desetina i godišnje naknade emfiteuza u Kaldiru, Novakima i Zumesku, kao i u Motovunu, Karojbi, Muntrilju, Sv. Ivanu od Šterne i Sv. Vitalu te desetina u Bačvi i godišnje naknade emfiteuza u Rakotulama;
 - motovunski kaptol: desetina u Sovišćini, desetina i zakupi u Kaldiru i Sv. Ivanu od Šterne, zakupi u Muntrilju, *četrdesetina* i zakupi u Rakotulama, *četrdesetina*, zakupi i godišnje naknade emfiteuza u Zumesku;
 - hospicij u Motovunu: desetina i godišnje naknade emfiteuza u Motovunu te zakupi u Rakotulama i Bačvi;
 - crkvene institucije: župna crkva Motovuna pravo na desetinu i godišnje naknade emfiteuza u Motovunu, desetinu u Višnjaju, četrdesetinu i godišnje naknade emfiteuza u Zumesku te zakupi u Karojbi

203 Apih, „Il rapporto sull'Istria“, 235.

204 Isto, 330, bilj. 43.

205 Perkov, *Utjecaj državnih institucija*, 33.

- i Rakotulama; župna crkva Karojbe sa zakupima u Karojbi; župna crkva Novaka s pravom na desetinu u svojoj župi i u Karojbi te na desetinu i godišnje naknade emfiteuza u Sv. Ivanu od Šterne; župna crkva Rakotula – zakupi u vlastitoj župi; župne crkve Zumeska i Sv. Vitala s godišnjim naknadama emfiteuza u odnosnoj župi; župna crkva Bačve – zakupi u vlastitoj župi; crkva sv. Marije na Božjem polju kraj Vižinade s desetinom u Višnjaju; crkva sv. Bartula – zakupi u Zumesku; crkva Sv. križa iz Motovuna s desetinom u Zumesku; crkva sv. Andrije iz Karojbe i crkva Majke Božje od Picilonga (*Madonna di Pizzilongo*) iz Motovuna – zakupi u Karojbi;
- bratovštine: bratovština Presvetoga sakramenta iz Motovuna i bratovština sv. Roka iz Rakotula sa zakupima u Rakotulama;
 - kanonik Barbo sa zakupima u Brkaču;
 - razne obitelji: Cappelletti iz Motovuna s desetinom u Karojbi i Zumesku te godišnje naknade emfiteuza u Rakotulama i Sv. Ivanu od Šterne; Patella iz Motovuna s desetinom i godišnjim naknadama emfiteuza u Sv. Ivanu od Šterne i Sv. Vitalu te zakupnine u Kaldiru, Karojbi i Rakotulama; Ritossa s desetinom u Zumesku; Radovan iz Bačve s desetinom u Bačvi; Raguzzi iz Poreča i Travan iz Višnjana s desetinom u Muntrilju; Almerigotti iz Kopra s desetinom i godišnje naknade emfiteuza u Sv. Ivanu od Šterne, godišnje naknade emfiteuza u Sv. Vitalu i zakupi u Višnjaju; Matteo Vittori – zakupi u Rakotulama; Corazza – zakupi u Zumesku; Ravasini – zakupi u Karojbi i druge obitelji s desetinom i godišnje naknade emfiteuza u Sv. Vitalu te zakupi u Motovunu i Bačvi;
 - područje katastarske općine Oprtalj, gdje Novigradska biskupija i župna crkva Oprtlja imaju svaka pravo na dvadeseti dio proizvoda oranica i pašnjaka;
 - područje katastarskih općina Zrenj i Čepić, gdje markiz Gravisi iz Kostela ima pravo na *pravdu*, koja se odnosi na zemljišta svojedobno dodijeljena vlasnicima u formi emfiteuze,²⁰⁶ u Čepiću Novigradska biskupija bilježi pravo na desetinu;
 - područje upravne općine Vižinada, gdje obitelji Grimani, Molin i Bragadin ubiru desetinu u Vižinadi (žito, vino i masline) i Kašteliru (desetina svih proizvoda);

206 Za *pravdu* usporedi: Apih, „Il rapporto sull'Istria“, 289.

- područje katastarske općine Labinci, gdje pravo na desetinu ima upravna općina Motovun i obitelj Almerigotti iz Kopra, a neka nespecificirana prava imaju i motovunski kaptol, crkva sv. Marije na Božjem polju kraj Vižinade i crkva sv. Bartula u Motovunu.

Navedena prava namirivala su se određenim dijelom žitnoga prinosa i prinosima od loza i maslina, a bilo je i podavanja u peradi:

- Kaldir – 150 starijih pilića (*pollastri*), 100 kokoši i 30 kopuna u vrijednosti od 63 do 65 forinti (dalje: f.);
- Karojba – 24 starijih pilića, 30 kokoši i 8 kopuna;
- Novaki – ukupno 60 pilića (*polli*), 48 kokoši i 34 kopuna u vrijednosti od 44 f. (od toga motovunski kaptol 20 starijih pilića i 29 kopuna, markiz Polesini 40 starijih pilića, 40 kokoši i 14 kopuna, a bratovština sv. Marije 8 kokoši);
- Rakotule – 60 pari starijih pilića i 45 pari kokoši u vrijednosti od 40 f.;
- Sovišćina – razni poljoprivrednici 8 starijih pilića i 8 kokoši u vrijednosti od 4 f.;
- Zumesk – 130 pari starijih pilića, 50 pari kokoši i 5 pari kopuna u vrijednosti od 70 do 75 f.;
- Višnjan – 20 starijih pilića, 3 kokoši i 2 purana u vrijednosti od 6 f.;
- Bačva – uz desetinu prinosa oranica desetina janjadi za livade, šume i pašnjake;
- Sv. Vital – 60 pari pilića, 10 do 12 pari kokoši u vrijednosti od 12 f.;
- Labinci – gospodarima davanja u peradi, svinjskoj pečenicu (*ombolo*), jajima i janjadi; obitelji Almerigotti iz Kopra 18 seljačkih obitelji bilo je dužno 30 pilića, 22 kokoši i 2 purana u vrijednosti od približno 17 f.;
- Sv. Ivan od Šterne – uz desetinu prinosa oranica stariji pilići, kokoši i druga davanja prema veličini zemljišta;
- Oprtalj – za pašnjake dužni su biskupiji dvadeseti dio janjadi;
- Čepić – perad u ime *pravde*;
- Zrenj – 91 kokoš uz druge nespecificirane proizvode u ime *pravde*, uz osobno podavanje po obitelji od desetine janjadi i svinja 4 *solda* i 8 jaja.

Kolonatski odnosi najuvrženiji su u katastarskim općinama Brkač, Rakotule i Sv. Vital, čiji operati donose detaljne uvjete kolonatskih ugovora. Obradivanje zemljišta u kolonatskim uvjetima bilježe u manjoj mjeri Motovun i Sovišćina, a samo se sporadično spominje u Višnjanu, Bačvi, Oprtlju, Vižinadi i Kašteliru.

U k. o. Brkač zemljište se ustupa kolonima za polovicu priroda svih žitarica, a za vinovu lozu kolon je dužan gospodaru čak $\frac{2}{3}$ grožđa; prijevoz gospodarova dijela priroda do njegova mjesta boravka dužan je bez naknade obaviti kolon. Uz obradu zemljišta, kolon je dužan priskrbiti sjemenje žitarica koje mu, ponekad i samo za strne žitarice, predujmljuje gospodar (veleposjednici Corazza, Tomasi, Angelo, Flego i koji manji posjednik). Pola gnojiva daje gospodar, a pola kolon. Posebna stavka ugovora odnosi se na livade koje su dane kolonu uz najamninu u novcu. Na šumovitim livadama, gdje je drveće uvijek gospodarevo, i na pašnjacima kolon ima pravo ispaše uz najamninu u novcu ili u žitaricama i peradi. Jedinu mogućnost opskrbe drvom bez kakve god naknade daje kolonu drvlje takozvanih *coronala*, odnosno strmina između polja, uz kolske putove ili uz potoke.²⁰⁷

U k. o. Rakotule zemljište se ustupa kolonima za polovicu priroda svih žitarica i bilo kakve druge sjemenjače te polovicu proizvedenoga vina. Sjemenje daju u istom omjeru gospodar i kolon, potonji je dužan obaviti sve poslove i snositi sve troškove, uključujući i troškove gnojidbe. Bez prava naknade kolon je dužan obaviti prijevoz gospodarova dijela priroda do njegova mjesta boravka. Zemljarinu plaća gospodar. Livade se unajmljuju kolonu uz dogovorenu naknadu (novčanu ili u žitaricama), koja ovisi o kvaliteti i veličini livade. Volovi su isključivo u vlasništvu gospodara, a pašnjaci su dani na raspolaganje kolonu bez ikakve naknade. Šume su gospodarove, u njima kolon nema prava sječe, ali ima pravo na polovicu sakupljenoga žira, dok druga polovica pripada gospodaru.²⁰⁸

U k. o. Sv. Vital gospodaru pripada polovica svih sabranih proizvoda zemljišta, kolon ima obavezu prijevoza gospodarova dijela do njegova mjesta boravka bez prava na naknadu. Sjemenje tereti u istoj mjeri gospodara i kolona; kada kolon nije u stanju priložiti svoju polovicu, gospodar je predujmljuje mjereći sjemenje razom ispunjenom žitnom mjerom, a naplaćuje ga mjerenjem s vrhom. Gospodar plaća zemljarinu, daje kolonu na raspolaganje poljoprivredni alat i krupnu stoku, čijim se gnojivom kolon koristi za gnojenje unajmljenih oranica; bez naknade su dani vrtovi i zgrade. Kolon ima pravo ispaše na pašnjacima gospodara i ima na raspolaganju dovoljno livada za hranidbu volova uz obavezu kosidbe i prijevoza sijena od sjenokoša

²⁰⁷ AST, CF, SE, DM, CC S. Pancrazio di Montona, sv. 682.06, pr. 14–15; za termin *coronali* vidi Manin, *Zapadna Istra u katastru Franje I.*, 63, bilj. 115: „Radi se o: kratkim strminama između dvaju terasasto smještenih polja, strminama koje okružuju neki izlokani kolski put, ili o stranama nekog potoka. Valja označiti kao nonsens, aproksimaciju da se radi o živici koja okružuje polje.“

²⁰⁸ AST, CF, SE, DM, CC Raccotole, sv. 599.08, pr. 25.

do poslovnih zgrada. Gospodar ima obavezu opskrbiti kolona ogrjevnim drvom bez naknade.²⁰⁹

U k. o. Motovun proizvodi se dijele napoličarski, gospodari daju polovicu sjemenja, a poneki stavljaju na raspolaganje volove i alat;²¹⁰ državno dobro Motovunska šuma ustupa livade uz novčanu naknadu.

U k. o. Soviščina gospodar ima pravo na polovicu žitarica i vina, dok mu od ubranih maslina pripadaju $\frac{2}{3}$, daje polovicu sjemenja i brine se sam o prijevozu svojega dijela ljetine; kolon obavlja sve poslove, prilaže polovicu potrebnoga sjemenja i svu količinu stajnskoga gnojiva.²¹¹

U k. o. Višnjani posjedi Giovannija Sincicha podijeljeni su u proizvodne jedinice malih dimenzija; gospodar opskrbljuje kolone kućom, stajom, stokom i polovicom sjemenja, što mu daje pravo na polovicu svih proizvoda.²¹² Jednaki uvjeti vrijede u k. o. Bačva.²¹³

Od malobrojnih kolona u k. o. Oprtalj neki gospodari imaju pravo na polovicu proizvoda, dok se drugi moraju zadovoljiti trećinom.²¹⁴ U k. o. Vižinada kolonatski ugovori su rijetka pojava, a gospodar ima pravo prema jednoj informaciji na trećinu proizvoda, a prema kasnije nastalom dokumentu na polovicu.²¹⁵ Kolonat je rijetkost i u k. o. Kaštelir, gdje se spominju samo dva kolona, od kojih prvi obrađuje posjed obitelji Semerich (iz Tara), a drugi posjed Giovannija Facchinettija (iz Vižinade); oba gospodara imaju pravo na trećinu sjetvenih kultura i polovicu grožđa.²¹⁶

U ostalim katastarskim općinama kolonat nije zabilježen.

3. 9. Stambene i gospodarske zgrade, staje i druge građevine

Prema zbirnim tablicama katastarske izmjere, ukupno građevinsko zemljište u kotaru Motovun činilo je sa 79,51 ha svega 0,28 % ukupne površine Kotara (tablica 4). Po katastarskim općinama najviši udio građevinskoga zemljišta bilježi k. o. Vižinada s 0,52 %, a najniži k. o. Bačva s 0,12 % (tablica 5). Ti su udjeli nešto niži u odnosu na zapadnu Istru, za koju Manin spominje

209 AST, CF, SE, DM, CC S. Vitale, sv. 720.06, pr. 30.

210 AST, CF, SE, DM, CC Montona, sv. 458.01, pr. 6.

211 AST, CF, SE, DM, CC Sovischine, sv. 784.07, pr. 24.

212 AST, CF, SE, DM, CC Visignano, sv. 923.01, pr. 7 i sv. 923.08, pr. 20.

213 AST, CF, SE, DM, CC Mondellebotte, sv. 440.01, pr. 7.

214 AST, CF, SE, DM, CC Portole, sv. 575.01, pr. 7.

215 AST, CF, SE, DM, CC S. Domenica di Visinada, sv. 925.01, pr. 7 i sv. 925.02, pr. 9.

216 AST, CF, SE, DM, CC Castellier di Visinada, sv. 142.09, pr. 19 i sv. 142.01, pr. 7.

prosječni udio od 0,31 %, s najvišim udjelom u Poreču (0,67 %), a najnižim u Gradini (0,10 %).²¹⁷

Na razmatranom području protokolirano je ukupno 4725 građevinskih čestica, od kojih se 1992 (42,2 %) primarno odnose na stambene zgrade, 757 (16 %) na gospodarske zgrade, 1240 (26,2 %) na staje, 238 (5,1 %) na *korte* (dvorišta), 122 (2,6 %) na crkve te javne zgrade i objekte, 309 (6,5 %) na ruševne zgrade, 35 (0,7 %) na ruševne staje i 32 (0,7 %) na razne druge vrste (4 vrta, 6 pristupa stambenim zgradama, 2 čestice bez navedene namjene i 20 izbrisanih revizijom).

Važno je naglasiti da, prema Naputku, zgrade koje spadaju u jedno seosko gospodarstvo i uključuju dvorišni prostor (*corte*) s njim tvore jedinstvenu građevinsku česticu, ako su žitnice (spremišta te štale i štaglji) i slične gospodarske zgrade odvojene od seoskoga gospodarstva kojem pripadaju također čine jedinstvenu česticu, a isto vrijedi za zgradu s kućnim vrtom čija površina ne prelazi 25 č. hv. Sve javne zgrade, kao crkve, samostani, bolnice i slično, tvore zasebne čestice.²¹⁸ Proizlazi da je uz primarnu zgradu zabilježen još 2091 objekt, od kojih 10 gospodarskih zgrada, 306 staja, 1725 *korti*, 45 vrtova, 3 ruševne kuće i 2 ruševne staje. Iz tih i drugih razloga izračun raspoloživoga stambenog prostora nije moguć.

Za izračun prihoda katastarska procjena izjednačuje građevinsko zemljište s *čistim oranicama* druge klase.

Stambene zgrade (ukupno 1992) uvijek su bile kamene kuće; na posjedima srednje površine građene su najčešće na dvije razine, na posjedu imućnijih posjednika na tri, dok skromni posjedi često bilježe prizemnice.²¹⁹ U glavnim naseljima su ožbukane i pokrivene crijepom, dok su u ostalim naseljima najčešće neožbukane i pokrivene crijepom ili pak slamom (raži ili sirka); krov od kamenih ploča bilježe samo katastarske općine Muntrilj, Rakotule, Sv. Vital, Oprtalj i Zrenj.

U k. o. Motovunu sve su kuće kamene, ožbukane, pokrivene crijepom i općenito su udobne; najčešće su jednokatnice, a pokoja je dvokatnica, gdje se treća etaža koristi kao žitnica. Prizemlje se najčešće koristi kao konoba, dok su ognjište i kuhinja na katu. Uz stambene zgrade bilježe se gospodarske zgrade korištene kao staje i spremišta za voz i druge poljoprivredne alate; i

²¹⁷ Manin, *Zapadna Istra u katastru Franje I.*, 219.

²¹⁸ Vidi Gjurašić, „Zemljišna izmjera i ustroj Stabilnog katastra Franje I.“, 324, § 245-§ 247, § 251.

²¹⁹ U izvorniku: *casa d'un appartamento, casa di due appartamenti*, odnosno *casa senza appartamento* ili *casa d'un piano*.

te su građevine kamene, ožbukane i najčešće pokrivene crijepom, a samo je pokoja imala slamnati krov.

U k. o. Oprtalj sve su kuće kamene. U gradu su ožbukane, pokrivene crijepom, dovoljno udobne, jednokatne i dvokatne, ali su često stisnute jedna uz drugu, bez sunca pa djeluju tmurne i zagušljive. Jedan dio seoskih obitelji živi u udobnim ožbukanim katnicama pokrivenim crijepom, drugi dio živi u jednako tako kamenim ožbukanim kućama, ali ih krov od kamenih ploča čini manje udobnima, dok treći, najsiromašniji dio seoskih obitelji posjeduje najčešće skućene prizemnice uvijek pokrivenne slamnatim krovom. Uz kuću skoro svako poljoprivredno domaćinstvo bilježi tipičan gospodarski objekt pod koji se sklanjao drveni voz (zaprežna kola) i razni poljoprivredni alati; čine ga krupni drveni stupovi na koje je postavljen slamnati krov.

U k. o. Vižinada sve su kuće kamene; općenito su ožbukane i pokrivene crijepom, a u manjem su broju neožbukane i pokrivenne slamnatim krovom. U mjestu su to udobne, kvalitetno i harmonično izgrađene jednokatnice (s konobom i ognjištem u prizemlju), a ponekad dvokatnice, dok su na selu najčešće tijesne niske prizemnice slamnata krova, a katnice su malobrojne. Uz kuću ili nedaleko od kuće bilježe se staje i spremište za voz i poljoprivredne alate; žito se čuvalo u stambenom prostoru ili na katu iznad njega.

U k. o. Višnjana gradske su kuće pokrivenne crijepom, dobro su zaštićene i udobne; seoske kuće u dobrom stanju su malobrojne, dijelom su pokrivenne crijepom, a dijelom slamom.

U Čepiću su kuće u odličnom stanju i dobro su zaštićene. U Brkaču, Karojbi, Muntrilju, Novakima, Sv. Ivanu od Šterne, Kašteliru i Labincima gotovo sve stambene zgrade su niske, tijesne, neudobne i nezaštićene, a takve su i sve stambene zgrade u Kaldiru, Rakotulama, Sovišćini, Zumesku, Bačvi, Sv. Vitalu i Zrenju.

Gospodarske zgrade i objekti (ukupno 767: 757 kao primarne zgrade i 10 uz druge zgrade) najčešće su protokolirani kao „zgrade za uporabu“ ili sličnim općenitim nazivima;²²⁰ rijetke specifikacije uporabe navode: 31 sjenik, 30 podruma za vino, 18 mlinova, 13 cisterni, 12 krušnih peći, 8 dućana, 8 uljara, 2 bunara i po jednu vapnenicu, drvarnicu, klaonicu, mesnicu i gostionicu.

²²⁰ U izvorniku *casa a proprio uso, fabbricato economico, casa uso economico, casa differenti usi, casa uso non definito*; Manin uključuje u „kuće za uporabu“ ostave, podrume, skladišta, spremišta za alat i poljoprivredne proizvode, koji su imali važnu ulogu u tadašnjem načinu života i gospodarenja. Manin, *Zapadna Istra u katastru Franje I.*, 230.

Staje (ukupno 1546: 1240 kao primarne zgrade i 306 uz druge zgrade); u dokumentaciji izmjere navode se najčešće sa slamnatim krovom (dvije trećine staja); za ostale staje bez specifikacije vrste krova može se iz drugih dokumenata zaključiti da su pokrivene crijepom, a pokoja kamenim pločama. Za većinu staja navodi se jesu li namijenjene govedima, ovcama, kopitarima ili svinjama te koji im je kapacitet.

Goveda se bilježe u 857 staja: u 650 samo goveda, u 189 goveda i ovce, u 13 goveda i kopitari, u 2 goveda i svinje, u 2 goveda s ovcama i svinjama, u 1 ovce i svinje. Najčešće se bilježe staje za 4 goveda (303 staje), 2 goveda (241 staja) i 6 goveda (120 staja), rjeđe za 3 (51), 8 (52), 10 (34) i 12 goveda (20), a bilo je i staja za 1 govedo (5), za 5 goveda (9), za 7 (4), za 9 (9), za 13 (1), za 18 (1) i čak 7 staja za 20 goveda.

Ovce se bilježe u 715 staja: u 514 bilježe se samo ovce, u 189 ovce i goveda, u 5 ovce i kopitari, u 4 ovce i svinje, u 2 ovce s govedima i kopitarima, u 1 ovce, goveda i svinje. Kapacitet ovaca po staji varira od 2 ovce do 600 ovaca, ali najviši udio u ukupnom broju staja s ovcama čine staje kapaciteta od 20 ovaca (17,5 %), od 6 (14,7 %), 10 (11 %), 30 (9,7 %), 12 (7,8 %) i 40 (6,4 %). Staje za 80 i 100 ovaca su rijetkost (10, odnosno 19 staja), a one za 120, 150, 200 i 600 su iznimka.

Kopitari se spominju u 84 staje: u 64 samo kopitari, u 13 kopitari i goveda, u 5 kopitari i ovce, u 2 kopitari, goveda i svinje. Specifikacija kopitara najčešće se odnosi na konje, uz koje se spominje 5 ždrjebadi i samo jedan magarac.

Svinje se bilježe u 41 staji, od kojih su 34 namijenjene isključivo svinjama, dok se u drugima svinje bilježe uz drugu, već navedenu stoku.

Valja naglasiti da u dokumentaciji procjene onih katastarskih općina za koje je sačuvan popis domaćinstava po kućnom broju, unutar koje se navode i realni podaci stočnoga fonda razmatrane obitelji, realan broj stoke po staji nije uvijek istovjetan kapacitetu navedenom u dokumentaciji izmjere. U toj je dokumentaciji uočljiv i velik raskorak u broju zabilježenih svinja u odnosu na navedeni broj staja za svinje, kao i u broju kopitara, posebice magaraca i mazgi u odnosu na službene podatke za 1827. godinu.

Korte, tipična istarska zatvorena dvorišta, bilježe se 1963 puta: u 238 slučajeva protokolirane su kao samostalne građevinske čestice, a čak 1725 zajedno sa stambenim i drugim zgradama, sa stajama i drugim objektima.

Vrtova manjih od 25 č. hv. (ukupno 49: 4 kao samostalne čestice, a 45 uz druge objekte) bilo je relativno malo u odnosu na veće vrtove, koji su najčešće bili uz stambene zgrade i štale te u pravilu protokolirani kao zemljišne čestice.

Crkve, ruševne crkve i oratoriji, javne zgrade i objekti ucrtani u katastarske mape i protokolirani u upisnicima građevinskih čestica uključuju 122 građevinske čestice: 61 crkvu (44 kao samostalna građevinska čestica, 8 s grobljem, 2 s grobljem i zvonikom odvojenim od crkve, 3 ukinute i 4 ruševne crkve), 2 zvonika kao samostalne građevinske čestice, 34 oratorija (21 u funkciji, 3 u funkciji s grobljem, 2 privatna, 6 ukinutih, 1 ukinuti oratorij s grobljem, 1 ruševni oratorij), 1 groblje izmjereno odvojeno, 3 župne kuće, 7 zgrada na raspolaganju župnika, 1 zgrada s javnim uredima, 2 školske zgrade, 1 zatvor, 1 trg, 3 gradske lođe, 5 portika, 1 hospital.

Što se sakralnih objekata tiče, proizlazi da samo katastarska općina Sovišćina nema ni crkve ni oratorija ni groblja, dok sve druge imaju barem jednu crkvu. Barem jedan oratorij imaju katastarske općine Motovun, Novaki, Višnjan, Bačva, Oprtalj, Zrenj, Vižinada, Kaštelir i Labinci. Osim katastarskih općina Brkač, Muntrilj, Rakotule, Čepić, Labinci i Sovišćina, sve katastarske općine imaju groblje, s tim što Višnjan i Zrenj bilježe dva groblja, za koja nema specifikacije jesu li oba u funkciji. Od sakralnih objekata navodimo samo one navedene kao ukinuti sakralni objekti ili u ruševnom stanju; bilo ih je 15, od kojih neki postoje još danas, dok se drugima tijekom vremena izgubio trag:

- k. o. Motovun²²¹ 4 ukinuta oratorija: sv. Šimuna, sv. Vida, sv. Nikole i sv. Foške, danas nepostojeći;
- k. o. Kaldir²²² 2 ruševne crkve: Sv. Spasa i sv. Petronile, danas nepostojeće;
- k. o. Novaki²²³ 2 ukinuta oratorija: Sv. krunice i sv. Roka, danas na istom mjestu crkva BDM od Sv. krunice i crkva sv. Roka;

²²¹ AST, CF, SE, DM, CC Montona 457.04: g. č. 96, 292, 311, 315; usporedi: Livio Prodan „Crtice iz povijesne hagonimije župe Motovun“, *Zbornik radova s Motovunskog kolokvija održanog 29. listopada 2014 u Motovunu s temom Crkva u Motovunu s pravnog, povijesnog i kulturološkog gledišta*, ur. Ivan Miličić, Motovun 2015., 67-88.

²²² AST, CF, SE, DM, CC Caldier sv. 103.04: g. č. 119 i 131; vidi Prodan – Miličić – Abrami, „Katalog crkava“, 95-96.

²²³ AST, CF, SE, DM, CC Novacco di Montona, sv. 475.04: g. č. 48 i g. č. 248.

- k. o. Višnjana²²⁴ 3 ukinute crkve: danas postojeća crkva sv. Antuna, crkva sv. Roka, kasnije porušena i preseljena na današnju poziciju,²²⁵ i danas nepostojeća crkva sv. Katarine, 1 ruševna crkva: sv. Franje, danas nepostojeća, 1 ukinuti oratorij: sv. Marije Magdalene s grobljem, danas nepostojeći;
- k. o. Bačva²²⁶ 1 ruševna crkva: sv. Juraj, blizu sela Radovani, sačuvana do danas, 1 ruševni oratorij nedaleko od župne crkve sv. Jakova, danas nepostojeći.

Školska zgrada kao samostalna građevinska čestica bilježi se samo u Vižinadi, dok se u Novakima spominje zgrada rabljena kao škola.

Hospitala za siromašne u prošlosti je bilo više. Bargnani ih, govoreći o karitativnim i zdravstvenim ustanovama, spominje 1806. na motovunskom području čak tri:²²⁷

- u Motovunu s prihodom od 10.799 venetskih lira (v. l.) i 9 solda (s.) i rashodom od 177 v. l. i 5 s., a višak se dijeli siromašnima u novcu i hrani izvan sjedišta jer je ono u bijednom stanju;²²⁸
- u Vižinadi bez prihoda, sa zgradom u derutnom stanju;
- u Oprtlju bez prihoda, sa zgradom u derutnom stanju.

Razmatrana dokumentacija izmjere spominje:

- u Motovunu hospital (*Ospitale*) površine od 25 č. hv. u općinskom vlasništvu, odgovara gr. č. br. 163 uz oratorij sv. Ciprijana pa se naziva i hospital sv. Ciprijana,²²⁹ u katastarskoj procjeni, u popisu kuća po kućnim brojevima, navodi se na br. 74;

²²⁴ AST, CF, SE, DM, CC Visignano, sv. 922.04: ukinute crkve bile su još uvijek postojeća crkva sv. Antuna (g. č. 122 na izlazu iz Višnjana), danas porušena crkva sv. Roka (g. č. 121, nešto dalje od prethodne, na mjestu današnjega Trga slobode) i danas nepostojeća crkva sv. Katarine (g. č. 120, nešto dalje od prethodne, na mjestu gdje se gradska cesta granala na ogranak lokalne ceste prema Vižinadi i ogranak prema Motovunu); na g. č. 71 upisana je nespecificirana ruševna crkva površine 13 b. hv. – ucrtana na katastarskoj karti nedaleko od naselja *Cernecka* (današnji Bokići) na brdu sv. Franje (*Monte St. Francesco*, za koje će poslije ući u uporabu naziv *Montenes*) pa se može pretpostaviti da je bila posvećena sv. Franji; na g. č. 89 upisan je „ukinuti oratorij sv. Magdalene s grobljem“.

²²⁵ Jakov Jelinčić, „Matične knjige župe Višnja 1748. – 1914.“, *Histria*, 7, 2017., 48.

²²⁶ AST, CF, SE, DM, CC Mondellebotte, sv. 439.04: g. č. 38 i 40.

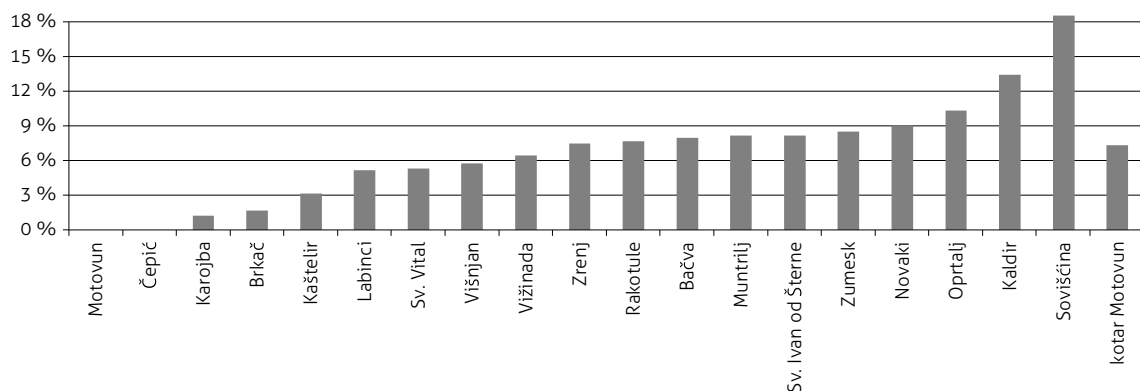
²²⁷ Apih, „Il rapporto sull'Istria“, 268.

²²⁸ Ovako prema Apihu za godinu 1806., dok za godinu 1808. Rino Cigui u „Alcuni aspetti dell'organizzazione sanitaria in Istria durante la dominazione francese (1806-1813)“, *Atti del Centro di ricerche storiche*, XXXVI, 2006., 214, navodi za taj hospital bruto prihod od 816,45 talijanskih lira, a Antonio Madonizza u „Pie fondazioni nell'Istria“, *Porta orientale*, Strenna per l'anno 1858, parte II, 148-149, navodi da je od 1840. upravljanje institucijom povjerenjeno osobi iz općine pod nadzorom župnika; 1845. zgrada je obnovljena, a 1858. predsjedja joj jedna priorica, ima kapacitet za pet, šest siromaha koji u slučaju bolesti dobivaju hranu i lijekove.

²²⁹ Prodan – Milotić – Abrami, „Katalog crkava“, 92 i 94.

- u Vižinadi se hospital spominje samo u procjembenoj dokumentaciji i to u popisu kuća po kućnim brojevima, gdje se na k. br. 109 bilježi kao bivši hospital;²³⁰
- u Oprtlju razmatrana dokumentacija ne spominje bivši hospital koji Marijan Bradanović spominje kao mogući na mjestu ruševne kuće nasuprot pročelja palače Milossa.²³¹

Ruševnih kuća bilo je ukupno 312 (309 kao samostalne čestice i 3 uz druge objekte), a ruševnih staja 37 (35 kao samostalne čestice i 2 uz druge objekte); zajedno čine 7,32 % svih građevinskih čestica, ali se po katastarskim općinama udio ruševnih objekata kreće od 0 % u katastarskim općinama Motovun i Čepić do 18,54 % u Sovišćini (grafikon 3).

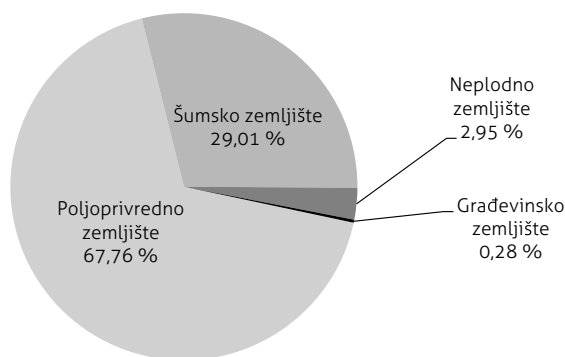
Grafikon 3. Udio građevinskih čestica s ruševnim zgradama i stajama u građevinskim česticama razmatranih katastarskih općina kotara Motovun (Katastar Franje I., stanje 1822., ažurirano 1839.)

4. Poljoprivredno, šumsko i neobrađivo tlo i odnosne katastarske kulture

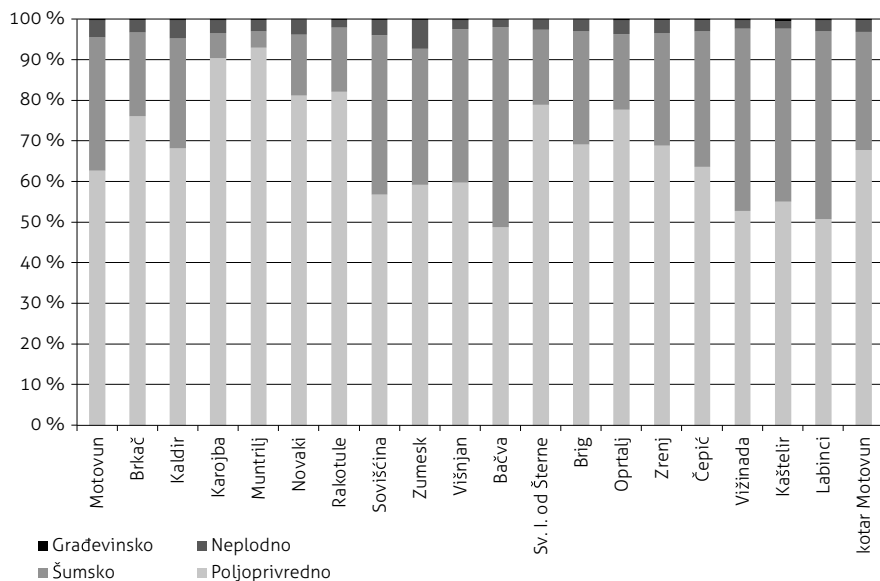
Od 28.704,74 ha ukupne površine zemljišnom porezu bilo je podložno 27.777,88 ha plodnoga i 79,51 ha građevinskoga zemljišta (96,77 %, odnosno 0,28 % ukupnoga zemljišta). Preostalih 847,35 ha (2,95 % ukupnoga zemljišta) čine sterilno zemljište, vode i putovi (grafikon 4). Po katastarskim općinama ti omjeri bilježe velike razlike (grafikon 5).

²³⁰ U izvorniku: *Ospitale dismesso*.

²³¹ Marijan Bradanović, *Spomenici Općine Oprtalj / I monumenti del Comune di Portole*, Oprtalj – Portole 2009., 128.

Grafikon 4. Raspodjela zemljišta kotara Motovun na plodno (poljoprivredno i šumsko), neplodno i građevinsko zemljište (Katastar Franje I., stanje 1839.)

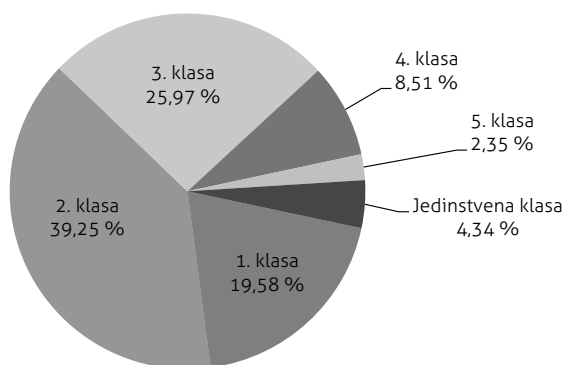
Grafikon 5. Udio poljoprivrednoga, šumskoga, neplodnoga i građevinskoga zemljišta u ukupnoj površini razmatranih katastarskih općina kotara Motovun (Katastar Franje I., stanje 1839.)

Izmjerene čestice plodnoga zemljišta katastarskim su klasiranjem podijeljene najprije prema načinu uporabe na katastarske kulture i dalje prema proizvodnim sposobnostima na klase.

Od ukupno 14 katastarskih kultura na poljoprivredno zemljište (ukupno 19.450,33 ha) odnosi se 12 kultura (*oranice, oranice s lozom, oranice s maslinama, oranice s lozom i maslinama, vinogradi, maslinici, loze i masline, vrtovi, livade, šumovite livade, pašnjaci, močvare*), a na šumsko zemljište (uku-

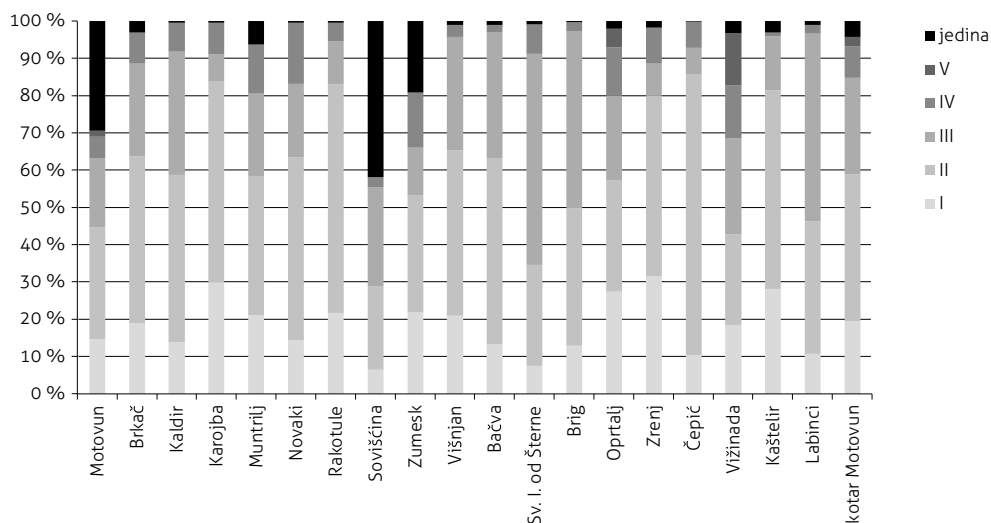
pno 8327,55 ha) samo 2 kulture (*šume za sječu* i *visoke šume*). Ta se raspodjela – odraz onodobnoga načina iskorištavanja zemljišta – razlikuje od raspodjele moderne geodezije koja za plodno zemljište predviđa samo 8 katastarskih kultura: oranica, vrt, voćnjak, vinograd, livada, pašnjak, šuma, maslinik i trstik.²³²

Tiskani obrasci predviđali su raspodjelu zemljišta svake katastarske kulture na četiri klase plodnosti, ali je iznimno ponekad rukopisno upisana i peta klasa; bilježi se iznimno jedinstvena klasa koja je u svim općinama predviđena za katastarsku kulturu *vrtovi*, a gdje gdje i za pokoju drugu katastarsku kulturu. Raspodjela plodnoga zemljišta kotara Motovun na katastarske klase grafički je prikazana u grafikonu 6, gdje je skoro petina plodnoga zemljišta prvoklasno zemljište (19,55 %), dvije petine drugoklasno (39,25 %), nešto više od četvrtine (25,97 %) su tla treće klase, dok četvrta, peta i jedinstvena klasa čine zajedno 15,23 % plodnoga zemljišta. Vrlo raznolik udio klasa u ukupnoj površini po općinama prikazan je u grafikonu 7, gdje je najočitiji velik udio jedinstvene klase u katastarskim općinama Sovišćina, Motovun i Zumesk, čemu je razlogom visok udio Motovunske šume, za koju je u konačnici predviđena jedinstvena klasa. U tablici 6 prikazane su po katastarskim općinama sve apsolutne vrijednosti površina poljoprivrednih katastarskih kultura i odnosnih klasa prema stanju 1839. (nakon reklamacija).

Grafikon 6. Raspodjela plodnoga zemljišta kotara Motovun na klase (Katastar Franje I., stanje 1839.)

²³² DGU, *Geodetsko informatički rječnik*, <https://dgu.gov.hr/geodetsko-informatički-rječnik/163?slowo=k> (2. 7. 2020.).

Grafikon 7. Udio klasa u ukupnoj površini razmatranih katastarskih općina kotara Motovun (Katastar Franje I., stanje 1839.)

4. 1. Poljoprivredno zemljište

Poljoprivredno zemljište pokriva 19.450,33 ha, odnosno 67,76 % ukupne površine kotara Motovun (grafikon 4). Prema načinu uporabe podijeljeno je u 12 katastarskih kultura, koje su grafički prikazane u grafikonu 8 podijeljene na:

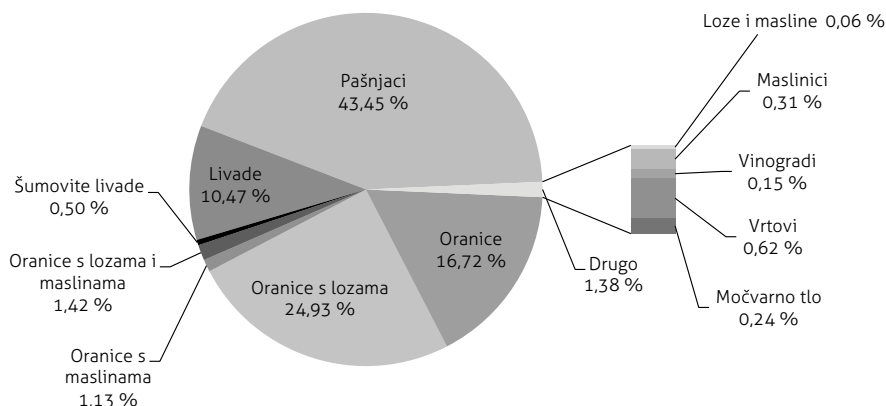
- oranične površine, koje zajedno čine 8818,03 ha (45,34 % poljoprivrednoga zemljišta): *čiste oranice*,²³³ *oranice s lozama*, *oranice s maslinama*, *oranice s lozama i maslinama*, *vinogradi*, *maslinici* i *vrtovi*;
- travnjaci, koji zajedno čine 10.632,30 ha (54,66 % poljoprivrednoga zemljišta): *pašnjaci*, *livade*, *šumovite livade* i *močvare* s močvarnim travnjacima.²³⁴

Ova specifikacija dopušta bolji uvid u potencijal poljoprivrednoga zemljišta u onodobno uvriježenoj agrikulturni tradicionalnoga tipa – s gnojidbom stajskim gnojivom i uporabom tegleće stoke u obradi oranica (jedini

²³³ U izvorniku *arativi nudi*.

²³⁴ Za močvarne travnjake usporedi: Miroslav Žugaj – Benedikt Bojanić-Glavica – Milivoj Redep, „Prirod sijena s livada i pašnjaka u Varaždinskoj županiji na prijelomu 19. u 20. stoljeće“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 8-9, 1996., 227.

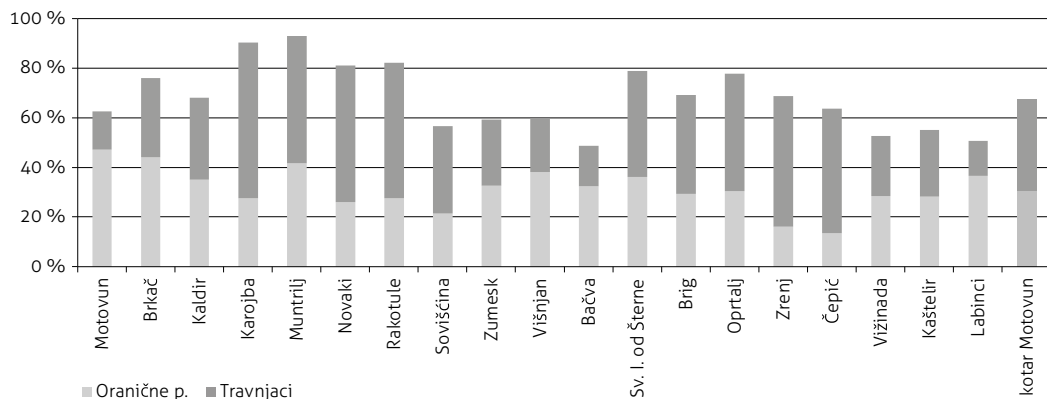
energent uz rad čovjeka)²³⁵ – gdje produktivnost i obrada oraničnoga dijela poljoprivrednoga zemljišta ovisi o veličini stočnoga fonda, čija pak hranidba ovisi o veličini i produktivnosti travnjaka.

Grafikon 8. Raspodjela poljoprivrednoga zemljišta kotara Motovun po katastarskim kulturama (Katastar Franje I., stanje 1839.)

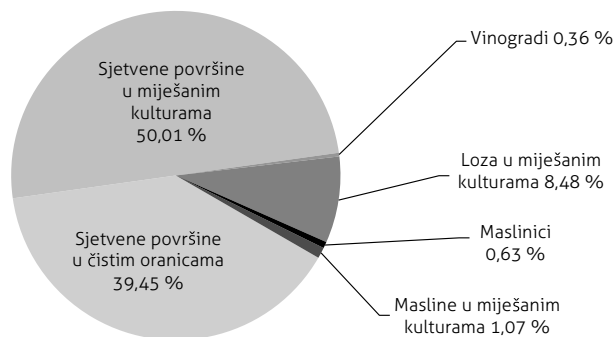
Po katastarskim općinama udio poljoprivrednoga zemljišta u ukupnoj površini dotične općine bilježi velika odstupanja od srednje vrijednosti Kotara, a mijenjaju se i omjeri oraničnih površina i livada, što je grafički prikazano u grafikonu 9, gdje najviši udio poljoprivrednoga zemljišta u ukupnoj površini općine bilježi k. o. Muntrilj (92,89 %), a najniži šumovita k. o. Bačva (48,79 %); što se pak udjela livada u poljoprivrednom zemljištu tiče, najviše zemljišta za kosidbu i ispašu imale su katastarske općine Čepić i Zrenj s udjelom u poljoprivrednom zemljištu od 78,64 %, odnosno 76,70 %, iznad 50 % bile su i katastarske općine Karojba, Novaki, Rakotule, Soviščina, Oprtalj, Sv. Vital, Muntrilj i Sv. Ivan od Šterne, dok su sve ostale ispod 50 % s k. o. Labinci u predzadnjoj i k. o. Motovun u zadnjoj poziciji (27,81 %, odnosno 24,82 %).

235 Usporedi: David Grigg, *Storia dell'agricoltura in Occidente*, Bologna 2001., 13, tablica 1.1.

Grafikon 9. Udio poljoprivrednoga zemljišta u ukupnoj površini kotara Motovun i razmatranih katastarskih općina (Katastar Franje I., stanje 1839.)

U nastavku su razmatrane jedna po jedna sve katastarske kulture zabilježene u kotaru Motovun. Potrebno je ipak posvetiti već sada riječ više oranica, koje su i u tom dijelu Istre imale apsolutnu ulogu u održavanju domicilnoga pučanstva;²³⁶ njihovo iskorištavanje usmjereno je primarno proizvodnji žitarica i samo marginalno uzgoju loze i maslina. Dvije petine oraničnih površina čini katastarska kultura *čistih oranica* isključivo pod žitaricama, dok su preostale oranične površine činile gotovo isključivo miješane kulture: *oranice s lozama*, *oranice s maslinama*, *oranice s lozama i maslinama*. Za potonje su katastarski stručnjaci, za potrebe izračuna prihoda, utvrdili za svaku katastarsku općinu podatke o omjeru sjetvenih i drugih površina, iz kojih proizlazi da je gotovo 90 % oraničnoga zemljišta, vinograda i maslinika pod sjetvenim kulturama, dok je udio loze ispod 9 %, a maslina ispod 2 %. Rezultati su grafički prikazani u grafikonu 10.

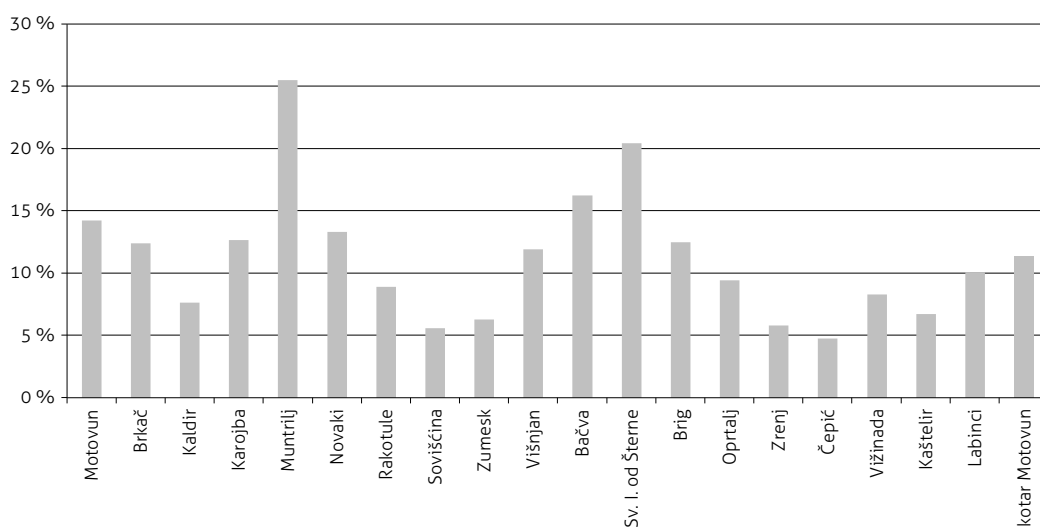

Grafikon 10. Izračun oraničnih površina, vinograda i maslinika kotara Motovun (Katastar Franje I., stanje 1839.)

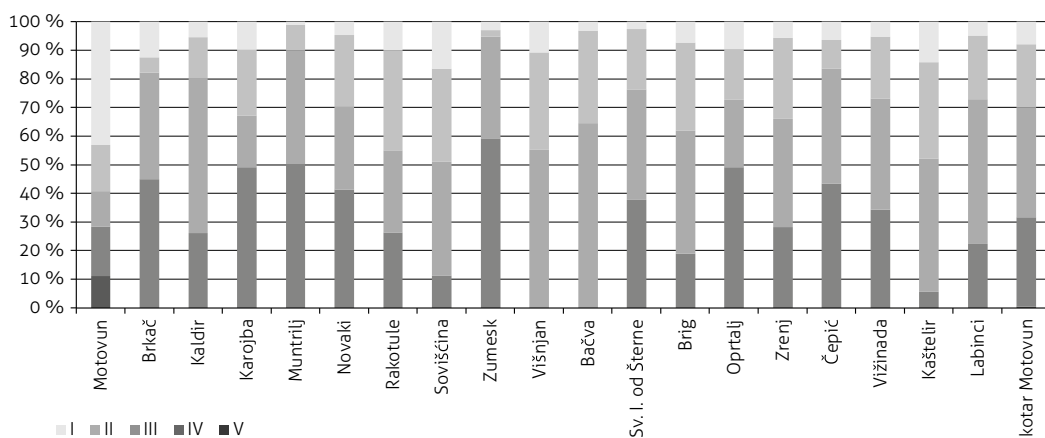
236 Usporedi: Manin, *Zapadna Istra u katastru Franje I.*, 178.

4. 1. 1. Katastarska kultura čiste oranice s osvrtom na proizvode i prinose svih oraničnih površina pod žitaricama

Katastarska kultura *čiste oranice* podrazumijeva oranične poljoprivredne površine rabljene isključivo kao sjetvene površine. Pokrivaju 3251,54 ha (11,33 % ukupne površine Kotara, odnosno 16,72 % poljoprivrednoga zemljišta), podijeljena po kakvoći tla u pet klasa, gdje su tla viših klasa dublja i plodnija, srednjih klasa plića, dok najniže klase čine strma tla izložena vjetru, suši i ispiranju kiša. Kvantitativna zastupljenost zemljišta te kulture u ukupnoj površini pojedinih katastarskih općina odstupa od srednje vrijednosti Kotara, što je uočljivo u grafikonu 11 (prema podacima tablice 4), gdje najviši udio oranica u ukupnoj površini bilježi k. o. Muntrilj, a najniži k. o. Čepić. Kvalitativna zastupljenost prikazana je u grafikonu 12 (prema podacima iz tablice 6), gdje najviši udio u ukupnoj površini kotara Motovun imaju zemljišta treće klase s 38,24 % i četvrte klase s 31,17 %, koje zajedno čine više od dvije trećine zemljišta katastarske kulture *čistih oranica*; druga klasa čini 22,05 %, prva 7,97 %, a peta samo 0,56 %. Pet klasa bilježi samo k. o. Motovun, tri klase bilježe k. o. Bačva i k. o. Višnjan, dok sve druge katastarske općine bilježe četiri klase. Prva klasa najzastupljenija je u k. o. Motovun, druga u k. o. Rakotule, treća u k. o. Bačva, četvrta u k. o. Zumesk, dok se peta klasa spominje samo u k. o. Motovun. Prve dvije klase općenito su slabo zastupljene, dok niže klase dominiraju u većini općina.

Grafikon 11. Udio oranica u ukupnoj površini odnosnih katastarskih općina i kotara Motovun (Katastar Franje I., stanje 1839.)

Grafikon 12. Udio klasa u ukupnoj površini čistih oranica odnosnih katastarskih općina i kotara Motovun (Katastar Franje I., stanje 1839.)

Prilozi i grafikoni navode stanje 1839., ali vrijedi spomenuti da je procjembeni povjerenik Vittori početno dijelio oranice k. o. Motovun na *dolinske oranice* s aluvijalnim tlom koje ne zahtijeva gnojenje, *oranice na brijegu* plićega tla i *okopavane njive* plitkoga tla obrađivane kopanjem;²³⁷ u k. o. Brkač na *dolinske oranice* i *oranice na brijegu*; u k. o. Zrenj nizinske *oranice vrste A* s tvrdim flišnim tlom oplemenjenim upornim radom i gnojidbom i *oranice vrste B* crvenoga tla u brojnim dolcima;²³⁸ u k. o. Oprtalj *oranice vrste A*, *oranice vrste B*, ali i *dolinske oranice*. Sve su te zanimljive specifikacije u konačnici nestale, uz ponekad vrlo živu raspravu procjenitelja i općinskih poglavara. Tako su, primjerice, općinari k. o. Motovun uspjeli dokazati veće troškove obrade *okopavanih njiva* uzrokovane periodičnim oranjem pa su one protokolirane kao *čiste oranice* niže klase.

Gnojidba stajskim gnojem – proizvedenim u poljoprivrednim domaćinstvima ovisno o veličini stočnoga fonda, površini livada i količini sporednih proizvoda ratarstva i šumarstva rabljenih za stelju – bilježena je za sva tla prve, druge i treće klase, izuzev dolinskih oranica aluvijalnih tala dijelom prve i treće klase u k. o. Motovun i prve klase k. o. Brkač i k. o. Oprtalj. Oskudica gnojiva bila je općenita pa je gnojidba obavljana u razmaku od više godina. Najbolje stanje bilježi k. o. Zrenj, gdje se oranice prvih triju klasa

237 AST, CF, SE, DM, CC Montona, sv. 458.02, pr. 7: *Campi Arativi nudi in Valle, Campi arativi in Collina, Campi Zappativi semplici*.

238 AST, CF, SE, DM, CC Sdregna, sv. 796.02, pr. 35 i 38: *Terreni di natura Tasselosa, odnosno Terreno calcareo rosso*.

gnoje svake četvrte godine, a najteža je bila u k. o. Kaštelir i k. o. Vižinada, gdje su gnojene svake osme godine; sve druge katastarske općine bilježe gnojidbu svake šeste godine. Oranice četvrte i pete klase – plitkoga tla, manjih sposobnosti zadržavanja vode, izložene suši i ispiranju kiša – periodično su gnojene samo u katastarskim općinama Motovun, Čepić, Oprtalj i Zrenj, dok se drugdje odustaje od gnojidbe te vrste zemljišta, na kojima se siju otpornije sorte žitarica (sirak, pir i raž).

Metoda ugara za održavanje plodnosti oraničnih površina zamijenjena je svagdje plodoređom kojim se smanjivalo iscrpljivanje hraniva iz tla i sprječavalo razmnožavanje uzročnika bolesti, štetnika i korova.²³⁹ Usjevi su se smjenjivali ciklički između godina gnojidbe pa je vremenska dužina redoslijeda bila najčešće od 6 godina, rjeđe od 4 ili 8 godina. Monokultura se bilježi samo za kukuruz na dolinskim oranicama.

Ukupni prinosi svih *čistih oranica*, ovdje izračunati po općinama prema podacima o prinosu jednoga jutra zemljišta te katastarske kulture, procijenjeni su prije reklamacija na 38.391,82 stara (*metzen*) žitarica, 279,05 graha, 1621,70 krumpira i 265,14 repe; reklamacijama općinskih poglavara ti se prinosi smanjuju na 32.163,51 stara žitarica, 100,68 graha i 1218,11 krumpira, dok iznimku čini repa čiji se ukupni prinos procjenjuje na 766,27 stara. Tijekom procjene spominju se i sporedni proizvodi žitarica slama i kukuruzovina, koji su rabljeni kao krmivo ili kao stelja; nisu bili podložni porezu pa kvantitativno nisu procijenjeni.

U tablici 8 izloženi su svi prinosi katastarske kulture čistih oranica po katastarskim općinama koji ukazuju da je ta kultura bila gotovo isključivo pod žitaricama; grah i krumpir bilježe se samo u katastarskim općinama Čepić, Oprtalj i Zrenj, a repa samo u k. o. Oprtalj, no valja već sada spomenuti da se te poljoprivredne kulture često uzgajaju u vrtovima.

Najviši prinos žitarica bilježi k. o. Sv. Ivan od Šterne (3811,10 stara), a najniži k. o. Čepić (241,91 stara). Slično kotarima zapadne Istre,²⁴⁰ i u tom je kotaru najuzgajanija žitarica bio kukuruz. Samo na čistim oranicama ta žitarica sa srednjom godišnjom proizvodnjom od 10.782,95 stara čini jednu trećinu (33,53 %) svih proizvedenih žitarica, slijede pšenica (16,94 %), sirak (14,73 %), krupni pir²⁴¹ (11,60 %), ječam (8,89 %), zob (5,48 %), sitni pir²⁴²

239 „plodored“, *Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48778> (7. 6. 2020.).

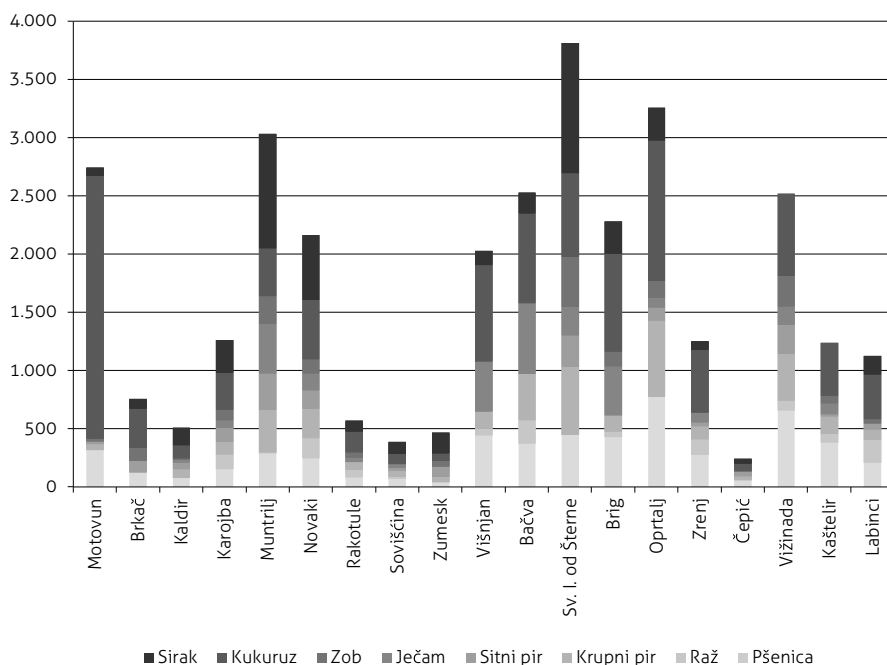
240 Manin, *Zapadna Istra u katastru Franje I.*, 181.

241 U izvorniku: *Spelta grossa*, *Pira*, a ponekad i *Pira Grossa*.

242 U izvorniku: *Spelta piccola*, rjeđe *Spelta minuta*.

(5,14 %) i raž (3,69 %). Svugdje se daje prednost kukuruзу i sirku pa prosolike žitarice čine zajedno gotovo polovicu prinosa (48,26 %). Apsolutne vrijednosti srednje godišnje proizvodnje žitarica po općinama prikazane su u grafikonu 13, unutar stupca prikazane su apsolutne vrijednosti prisutnih vrsta žitarica.

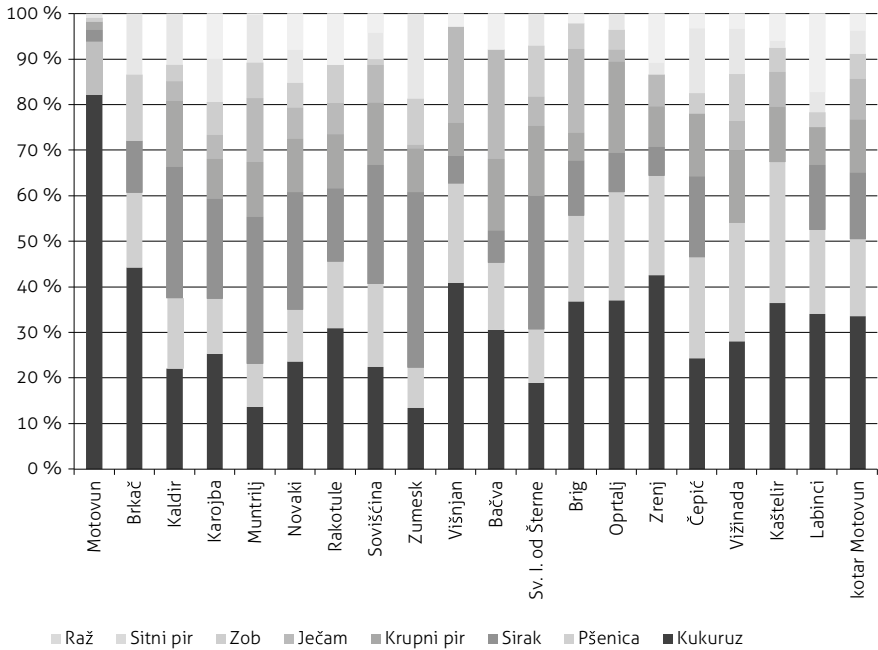
U grafikonu 14 prikazani su udjeli prisutnih vrsta žitarica u ukupnom prinosu žitarica pojedinih katastarskih općina s uočljivo raznolikim omjerima u odnosu na srednje vrijednosti kotara Motovun. Tri najuzgajanije žitarice (kukuruz, pšenica i sirak) čine zajedno 65,20 % ukupnoga prinosa žitarica na čistim oranicama Kotara, ali u k. o. Motovun dostižu čak 93,92 % proizvedenih žitarica, a u k. o. Bačva samo 52,38 %. Ostale žitarice (krupni i sitni pir, ječam, zob i raž) čine zajedno 34,80 % prinosa žitarica Kotara, ali u k. o. Bačva čine 47,62 %.

Grafikon 13. Apsolutne vrijednosti prinosa strnih i prosolikih žitarica katastarske kulture čistih oranica u kotaru Motovun (u starima po k. o., prema Katastru Franje I., stanje 1839.)

Najskuplja žitarica bila je pšenica s katastarskom cijenom od 2 f. i 24 tadašnja krajcara (dalje: k.) po staru; jeftiniji su bili raž, kukuruz, ječam i krupni pir s cijenom od 1 f. i 2 do 32 k., dok su najjeftiniji bili sirak, zob i

sitni pir, čija se cijena kretala između 41 i 46 k. po staru. Katastarska cijena graha bila je od 1 f. i 32 k. (Oprtalj i Čepić) do 1 f. i 40 k. (Zrenj) po staru, cijena krumpira 16 k. i cijena repe 8 k. po staru.

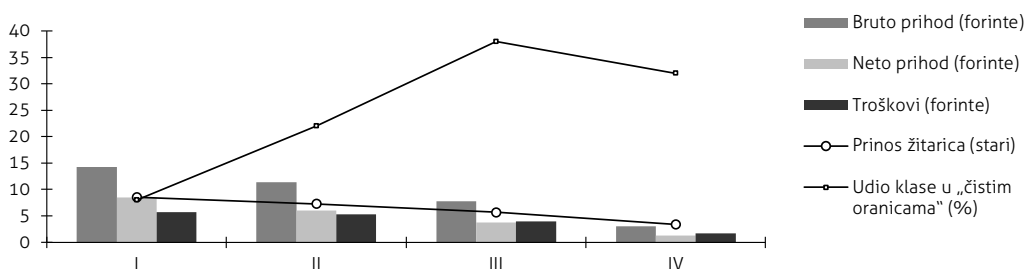
Grafikon 14. Udio prinosa prisutnih sorti žitarica u ukupnom prinosu žitarica katastarske kulture čistih oranica u kotaru Motovun (prema Katastru Franje I., stanje 1839.)

Prihodi su izračunati po općinama. Prema katastarskim cijenama i prinosima žitarica i drugih proizvoda po jutru zemljišta svih klasa zemljišta te katastarske kulture izračunati su bruto prihodi, a odbitkom troškova proizvodnje izračunati su neto prihodi. Neto prihodi iste klase bilježe velike razlike po općinama, ali im je zajednička značajka brzi pad prinosa i odnosno neto prihoda od najviše do najniže klase. Pad neto prihoda ublažen je uračunavanjem viših troškova proizvodnje za niže klase (za troškove u prvoj klasi najčešće se računa 40 % bruto prihoda, druge 45 %, treće 50 %, četvrte 55 %, a pete 60 %), ali je ipak raskorak između prihoda prve i četvrte klase u svim razmatranim katastarskim općinama ostao visok.

Korištenjem podataka procjembene dokumentacije po općinama izračunati su tijekom istraživanja najprije prosječni kotarski prinosi žitarica (krumpir, repa i grah nisu uzeti u obzir) po jutru zemljišta svih klasa (izuzev

neznačajne pete klase) *čistih oranica* (8,55 stara u prvoj klasi, 6,92 u drugoj, 5,72 u trećoj i 3,40 stara u četvrtoj klasi), a potom su izračunati srednji kotarski bruto prihodi (14 f. i 17 k. u prvoj klasi, 11 f. i 22 k. u drugoj, 7 f. i 45 k. u trećoj, 3 f. i 3 k. u četvrtoj), srednje vrijednosti troškova (5 f. i 46 k. u prvoj klasi, 5 f. i 17 k. u drugoj, 4 f. i 1 k. u trećoj, 1 f. i 44 k. u četvrtoj) i srednje vrijednosti neto prihoda (8 f. i 31 k. u prvoj klasi, 6 f. i 5 k. u drugoj, 3 f. i 44 k. u trećoj, 1 f. i 19 k. u četvrtoj), koji su grafički prikazani u stupčastom dijelu grafikona 15, dok su u linijskom dijelu ucrtani udjeli klasa u ukupnoj površini čistih oranica (prva klasa 8 %, druga 22 %, treća 38 %, četvrta 32 %) i prinosi žitarica.

U grafikonu su uočljive razlike u prinosu žitarica (u prvoj je klasi dva i pol puta viši u odnosu na četvrtu klasu), još su veće razlike u bruto prihodu (u prvoj je klasi viši 4,67 puta u odnosu na četvrtu klasu), a najveće su razlike u neto prihodu (u prvoj je klasi šest i pol puta viši u odnosu na četvrtu klasu); suprotna se situacija bilježi u izračunu troškova koji su niži u prvoj klasi, a viši u četvrtoj. Usporedbom tih vrijednosti s prikazanim udjelom klasa u ukupnoj površini *čistih oranica*, proizlazi da je 70 % tla te katastarske kulture niske ili vrlo niske produktivnosti i niskoga ili neznatnoga prihoda u novcu.

Grafikon 15. Procjena jutra zemljišta prve, druge, treće i četvrte klase katastarske kulture čistih oranica kotara Motovun (Katastar Franje I., stanje 1839.)

Nužno je naglasiti da se razmatrani podaci odnose samo na prinos žitarica na zemljištu katastarske kulture *čistih oranica* (39,45 % orančnih površina).

Za procjenu prinosa žitarica sjetvenoga dijela miješanih kultura vrijede sljedeća pravila:

- prihod u novcu sjetvenoga dijela svake klase katastarske kulture oranica s lozama istovjetan je (s malom iznimkom za katastarske općine Motovun i Brkač) prihodu odnosne klase katastarske kulture *čistih oranica*;
- prihod u novcu sjetvenoga dijela svake klase katastarske kulture oranica s lozama i maslinama samo se ponekad poistovjećuje s prihodom odnosne klase katastarske kulture *čistih oranica*, a najčešće se uzima u obzir prihod u novcu niže klase *čistih oranica*;
- prihod u novcu sjetvenoga dijela svake klase katastarske kulture oranica s maslinama redovito je istovjetan prihodu niže klase katastarske kulture *čistih oranica*.²⁴³

Budući da izračun prinosa u žitaricama sjetvenoga dijela miješanih kultura u ovom radu nije učinjen, nemamo uvid u ukupnu proizvodnju žitarica, ali iz izjava općinara i uvida katastarskoga povjerenika na terenu, u kotaru Motovun nema katastarske općine koja, tijekom srednje plodne godine, proizvodi tržišne viškove žitarica. Štoviše, ukupna godišnja proizvodnja ne uspijeva pokriti ni prehrambene potrebe domicilnoga stanovništva tijekom cijele proizvodne godine pa su stanovnici bili prisiljeni pokrivati manjak žitarica nabavom kukuruza u obližnjim kotarima. Ovisno o katastarskoj općini, bilježi se deficit za 8 mjeseci (Brig), 7 mjeseci (Zrenj), 6 (Soviščina, Zumesk, Oprtalj, Čepić, Bačva i Kaštelir), 5 (Novaki, Rakotule i Vižinada), 4 (Kaldir, Muntrilj, Višnjan i Labinci) i 3 mjeseca (Brkač, Karojba i Sv. Ivan od Šterne). Za k. o. Motovun – s visokim udjelom zemljišta prve i druge klase gotovo isključivo pod kukuruzom i pšenicom – spominje se nedostatak pšenice za 2 mjeseca i kukuruza za 3 mjeseca solarne godine.

Čak 14 katastarskih općina kupuje kukuruz isključivo na porečkom tržištu, dok se na koparskom opskrbljuju žitelji Oprtlja, Čepića i Zrenja. Žitelji k. o. Motovun kupuju kukuruz najčešće na porečkom tržištu, ali i u Trstu, Kopru i obližnjem Grožnjanu (kotar Buje), gdje se kupuje i najveći dio potrebne pšenice.²⁴⁴ Žito se prevozi konjima malih pasmina, kojima je najčešće bio potreban cijeli dan za prijevoz 1½ mletačkih stara (2,02 bečkih stara) kukuruza. Često je uvozni kukuruz bio bolje kvalitete, što je, s troškovima prijevoza, činilo još višom njegovu nabavnu cijenu.

Kukuruz je najsjanija žitarica kotara Motovun. Možemo reći da je i ondje, kao u zapadnoj Istri, kukuruz – nova žitarica koja je služila za pre-

²⁴³ Prema AST, CF, SE, DM, obrasci R12 (1839. i 1840.) odnosnih k. o.

²⁴⁴ AST, CF, SE, DM, CC Montona sv. 458,05, pr. 2.

hranjivanje širokih slojeva pučanstva – uveden u široku proizvodnju.²⁴⁵ Sije se u svim katastarskim općinama, najčešće na tlima I. i II. klase u drugoj ili trećoj godini plodoređa. Svugdje se navodi kao glavna, najhranjivija, najtraženija, najomiljenija, najcjjenjenija²⁴⁶ žitarica kojoj se pri nabavi uvijek daje prednost, ne samo zbog navedenih odlika nego i zbog povoljnije cijene i raznolikih mogućnosti njegove uporabe: primarno za kruh, ali i za lokalno najuvrženija jela *maneštru* i *palentu*.

Pšenica je na drugom mjestu po udjelu u ukupnom prinosu žitarica kotara Motovun, ali joj je udio u ukupnoj proizvodnji žitarica po katastarskim općinama raznolik (grafikon 14). Sije se u svim katastarskim općinama u trećoj godini plodoređa najčešće na tlima I. i II. klase. Ostvareni prinos služi gotovo isključivo za podmirivanje različitih nameta i najnužnijih potreba obitelji; dijelom je ishrane samo boljestojećih obitelji Motovuna i Oprtlja, dok općenito obitelji poljoprivrednika svih katastarskih općina troše pšenicu rijetko i samo nakon podmirivanja navedenih troškova. U katastarskim općinama Čepić i Zrenj sije se za plaćanje *pravde* markizu Gravisiju (u Zrenju se uz pšenicu spominje, za iste svrhe, i zob). U k. o. Labinci pšenicom se podmiruju obveze prema obitelji Almerigotti iz Kopra i crkvi sv. Marije na Božjem polju kraj Vižinade.²⁴⁷ Pšenica se kupuje samo u katastarskim općinama Motovun, Oprtalj i Vižinada. U Motovunu je dijelom ishrane dobrostojećih obitelji pa kako lokalni proizvod pokriva potrebe za samo dva mjeseca srednje rodne godine, pšenica se kupuje u općinama razmatranoga kotara, ali najčešće u k. o. Grožnjan bujskoga kotara. Pšenica se rabi za ishranu dobrostojećih obitelji i u k. o. Oprtalj, gdje lokalni prinos pokriva potrebe za tri mjeseca solarne godine pa se za ostalih devet mjeseci kupuje u Čepiću, Zrenju, Sv. Ivanu od Šterne, u Bujama i u Kopru; kupuju je i pekari za pravljenje kruha koji prodaju i izvan općine. I pekari Vižinade kupuju male količine pšenice lokalne proizvodnje.

Osobit je slučaj k. o. Brkač, gdje lokalni poljoprivrednici siju pšenicu na oranicama najčešće u vlasništvu gospode koja živi u Motovunu, kamo se odvozi i troši najveći dio proizvedene pšenice Brkača, dok je domicilno stanovništvo prisiljeno hraniti se manje vrijednim žitaricama.²⁴⁸

²⁴⁵ Manin, *Zapadna Istra u katastru Franje I.*, 181.

²⁴⁶ U izvorniku: *il grano principale, più nutriente, più ricercato, più accarezzato, più stimato*.

²⁴⁷ Vidi obrazac S/8 u AST, CF, SE, DM, CC Ceppi, sv. 158.04, pr. 2; AST, CF, SE, DM, CC Stridone sv. 796.05, pr. 2; AST, CF, SE, DM, CC S. Domenica di Visinada sv. 700.05, pr. 2.

²⁴⁸ Vidi obrazac S/8 u AST, CF, SE, DM, CC S. Pancrazio di Montona, sv. 682.04, pr. 2.

Sirak je po prinosu treća žitarica Kotara. Sije se najčešće u srednjim i zadnjim godinama plodoreda na tlima III. klase, dok se na tlima IV. klase sije prvih godina plodoreda. U Vižinadi i Kašteliru prinos je neznatan pa ne ulazi u obračun prihoda. Najsijanija je žitarica u katastarskim općinama u kojima dominiraju niže klase zemljišta: Soviščina, Zumesk, Kaldir, Novaki i Muntrilj. Iako se i u potonjima kukuruz navodi kao žitarica kojoj se daje prednost u nabavi, ipak je lokalno proizvedeni sirak – mljeven s kukuruzom i ostalim krušnim žitaricama – žitarica od posebnoga značaja u ishrani domicilnoga stanovništva.²⁴⁹ Slamom sirka pokrivaju se krovovi.

Krupni i sitni pir²⁵⁰ – nekad vrlo važna veoma otporna pražitarica malih zahtjeva uzgajana već od brončanoga doba, koja je poslije skoro iščezla stvaranjem visokorodnih sorti obične pšenice²⁵¹ – sijala se u svim katastarskim općinama, posebice u onima u kojima su prevladavala manje plodna tla: krupni pir u zadnjim godinama plodoreda na tlima III. klase, a sitni pir na tlima III. i IV. klase. Zajedno čine 16,74 % proizvedenih žitarica u katastarskoj kulturi *čistih oranica*, ali s proizvodnjom u miješanim kulturama čine zajedno oko jedne trećine proizvedenih žitarica. Najviše se sijao u katastarskim općinama Zumesk, Čepić, Vižinada i Kaldir, iza kojih slijede Oprtalj, Muntrilj, Sv. Ivan od Šterne i druge. Mljevenjem s drugim žitaricama dobivalo se brašno za kruh.²⁵²

Ječam se sije u svim katastarskim općinama izuzev k. o. Motovun i k. o. Brkač, a sije se malo u k. o. Čepić i k. o. Labinci, gdje ostaje izvan obračuna prihoda. Sije se gotovo uvijek u prvoj godini plodoreda (godina gnojidbe) na tlima II. i III. klase. Koristi se za maneštru, a kako ga je bilo malo, zamjenjivan je – ovisno o mogućnostima – graham, kukuruzom ili krumpirom.

Zob se bilježi, u manjim ili većim količinama, u svim katastarskim općinama osim u Višnjaju. Sije se zadnjih godina plodoreda na tlima III. i IV. klase.

249 Primjerice AST, CF, SE, DM, CC Sovischine, sv. 784.04, pr. 2: „Di questo grano se ne fa un gran uso, formando una gran parte della farina per fare il pane. Essendo la massima parte di questi terreni d'inferiore qualità, si seminano piuttosto come con questo, benché poco apprezzato grano, che con altri, la di cui riuscita è più incerta. Non se ne compra ne vende, venendo tutto consumato dalle rispettive famiglie agricole.“

250 U skupnim tablicama te se žitarice spominju kao *pira*, odnosno *spelta*, ali se u dokumentima procjene spominju ponekad kao *spelta grossa* i *spelta piccola*, a ponekad pod zajedničkim nazivom *spelta*.

251 Nives Jovičić – Ana Matin – Sanja Kalambura, „Energetski potencijal biomase pira“, *Krmiva*, 57, 2015., 23–28.

252 Primjerice AST, CF, SE, DM, CC Montreo, sv. 460.07, pr. 14: „Della spelta. Una gran parte delli nostri terreni vengono seminati con questi grani, essendo [i nostri terreni] di natura poco fertili e riuscendo gli altri grani difficilmente richiedendo un più grasso terreno. Questa viene unita ai altri grani e convertita in pane, senza giammai venderne e comprarne.“

Raž je najmanje sijana žitarica – samo u prvoj godini plodoreda na tlima I. i II. klase – a u katastarskim općinama Kaldir, Motovun, Oprtalj, Sv. Ivan od Šterne i Brkač ne sije se uopće. Slama raži rabi se za pokrivanje zgrada u k. o. Zumesk.

Grah i krumpir uzgajali su se na zemljištu prve, druge i treće klase u godini gnojidbe ili godinu, dvije nakon gnojidbe u katastarskim općinama Čepić, Oprtalj i Zrenj. U Oprtlju se na zemljištu druge klase u godini gnojidbe uzgajala i repa. Krumpir je uzgajan u redosljedu kao samostalna kultura, dok se grah uzgaja uz kukuruz u omjeru 7/8 kukuruza naprema 1/8 graha, a repa uz ječam u omjeru 1/2 : 1/2. Ove se poljoprivredne kulture uzgajaju i u vrtovima gotovo svih katastarskih općina, gdje se često uzgajao i krumpir rabljen ne samo u ishrani stanovništva već i kao krmivo za svinje.²⁵³

4. 1. 2. Vinogradarstvo: oranice s lozama, oranice s lozama i maslinama, loze i masline, vinogradi

Istra je već u I. stoljeću bila poznata u rimskom svijetu kao zemlja ulja i vina; tijekom dugoga razdoblja mira i napretka, sve do početka VI. stoljeća, maslinarstvo i vinogradarstvo se šire preobražujući agrarne pejzaže i postaju element velikoga nasljeđa koji Rimsko Carstvo ostavlja budućem srednjovjekovnom i modernom razdoblju.²⁵⁴ Na razmatranome području vinogradarstvo je imalo ne samo povoljne klimatske uvjete već i veliku tradiciju, a početkom druge austrijske uprave u Istri jedan je od temelja gospodarstva i predstavlja sa sječom šuma jedine poljoprivredne grane koje proizvode tržišne viškove.

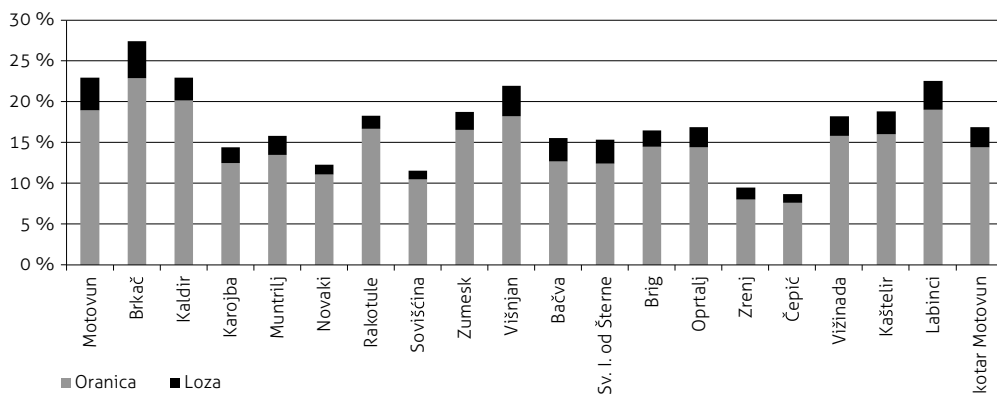
Vinova loza uzgajana je u četiri katastarske kulture: *oranice s lozama* (4848,64 ha), *oranice s lozama i maslinama* (275,69 ha), *loze i masline* (11,70 ha) i *vinogradi* (28,43 ha). Najuvrženija, i za lozu najvažnija, bila je katastarska kultura oranice s lozama, dok su oranice s lozom i maslinama te loze i masline više značajne za maslinarstvo, uz koje su i razmatrane. Od simboličnoga je značaja za vinogradarstvo i monokultura vinogradi, bilježena samo u katastarskim općinama Motovun, Kaldir i Zumesk, u čijim je operatima opisana kao površina pod vinovom lozom sađenom nasumce i nesimetrično.

²⁵³ AST, CF, SE, DM, CC Ceppi, sv. 158.06, pr. 10: „Delle patate: Questa pianta di pastura pel più viene piantata negli orti, e poco o nulla e molto di rado nei campi, motivo per qui non risulta accettato nella comune rottazione rurale. Questa pianta si coltiva all’oggetto di consumarla in famiglia e per ingrassare i porci, senza comprarne e venderne da nessuno.”

²⁵⁴ Ivetic, *Istra kroz vrijeme*, 72.

Katastarska kultura oranice s lozama pokrivala je 4848,64 ha poljoprivrednoga zemljišta (16,89 % ukupne površine Kotara), na kojem su se redale njeve pod sjetvenim kulturama i redovi vinove loze oslanjane negdje na živo stablo, a drugdje na kolac (tablica 4). Po kakvoći tla bilježi se prva klasa s udjelom od 6,53 %, druga sa 36,67 %, treća sa 41,55 %, dok preostalih 15,25 % čini četvrtu klasu; bilježe je sve katastarske općine: s prve tri klase Muntrilj, Višnjani, Bačva, Sv. Ivan od Šterne, Sv. Vital i Labinci, a s četiri sve druge (tablica 6).

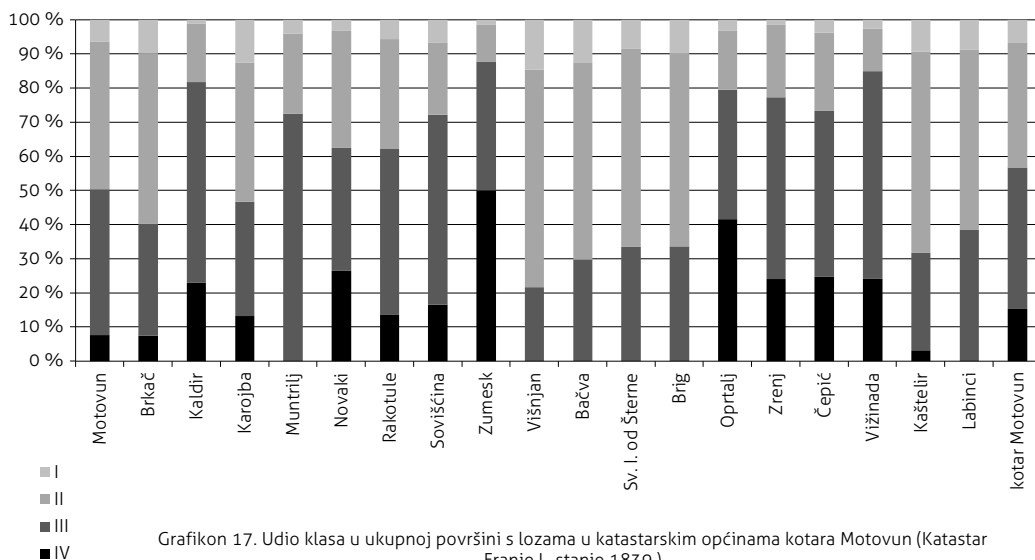
Udio površina te kulture u ukupnoj površini pojedinih katastarskih općina odstupa od srednjih vrijednosti Kotara, što je grafički prikazano u grafikonu 16 (usporedi tablicu 5), gdje je uočljivo da su daleko ispod kotarskih vrijednosti udjeli u katastarskim općinama Čepić i Zrenj (slijede Soviščina, Novaki, Karojba, Sv. Ivan od Šterne, Bačva, Muntrilj i Brig), dok je mnogo viši u katastarskim općinama Brkač, Kaldir, Motovun, Labinci i Višnjani (slijede Kaštelir, Zumesk, Rakotule, Vižinada i Oprtalj). Raznoliki su i omjeri – izračunati prema omjerima navedenim u operatima za potrebe katastarske procjene neto prihoda – između površina pod ratarskim kulturama (sivi dio stupca) i površina pod lozom (crni dio stupca).

Grafikon 16. Udio oranica s lozama u ukupnoj površini pojedinih katastarskih općina i kotara Motovun (Katastar Franje I., stanje 1839.)

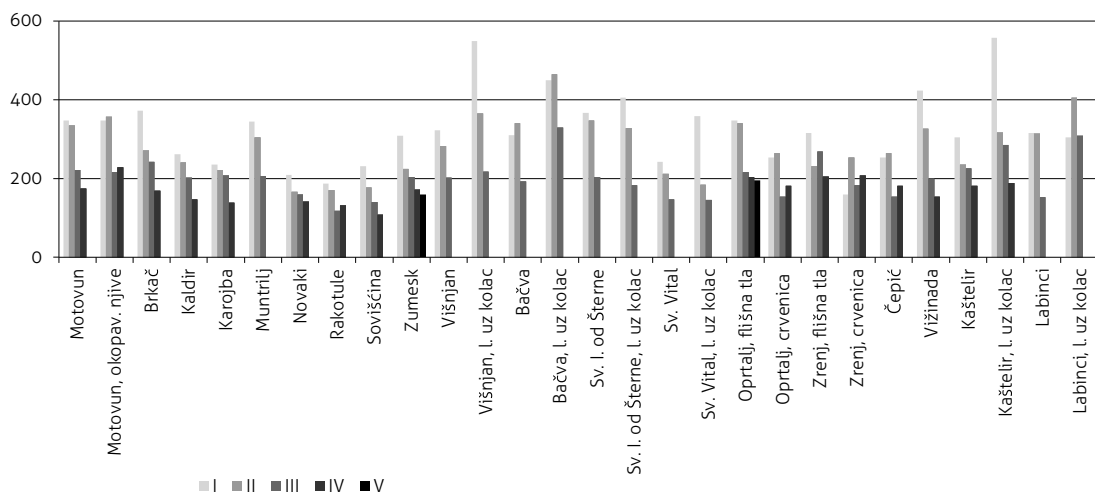
Odstupanja udjela klasa u ukupnoj površini pojedinih katastarskih općina od srednje vrijednosti Kotara grafički je prikazano u grafikonu 17. Udio prvih dviju klasa u ukupnoj površini razmatrane katastarske kulture u kotaru Motovun bio je od 43,20 %; najniži je bio u k. o. Zumesk s 12,41 % i u

k. o. Vižinada s 14,98 %, dok je najviši bio u k. o. Višnjan s čak 78,25 % i u k. o. Bačva sa 70,22 %. Suprotno je stanje s udjelom treće i četvrte klase, koje u Zumesku čine čak 87,59 %, a u Vižinadi 85,02 %, dok je udio u ukupnoj površini Kotara bio od 56,80 %.

Grafikon 17. Udio klasa u ukupnoj površini s lozama u katastarskim općinama kotara Motovun (Katastar Franje I., stanje 1839.)

Za bolje razumijevanje onodobnoga uzgoja vinove loze korisno je posvetiti riječ više definiciji površina pod lozom po jutru zemljišta katastarske kulture oranice s lozama u operatima odnosnih katastarskih općina 1829. i 1830. Budući da je neto prihod jednoga jutra zemljišta (1600 č. hv.) te miješane katastarske kulture bio zbroj odvojeno izračunatoga neto prihoda površine pod sjetvenim kulturama i neto prihoda površine pod lozom, učinjena je za svaku katastarsku općinu definicija površine pod lozom po jutru zemljišta prisutnih klasa. Površine su vrlo raznolike po katastarskim općinama i po klasama zemljišta, ali su općenito veće u višim klasama i manje u nižim: između 160 i 558 č. hv. u prvoj klasi, 166 i 465 č. hv. u drugoj, 118 i 330 č. hv. u trećoj te između 108 i 229 č. hv. u četvrtoj (usporedi grafikon 18). Jednake su definicije učinjene i u katastarskim kulturama oranice s lozama i maslinama te loze i masline. Proizlazi da je 1830. u kotaru Motovun u tim miješanim kulturama i vinogradima pod vinovom lozom bilo ukupno 776,43 ha poljoprivrednoga zemljišta.

Grafičkon 18. Površine (u hvatima) pod lozama po jutru zemljišta katastarske kulture oranica s lozama (Katastar Franje I., stanje 1829.)

Stanje vinograda i vinogradarstva kotara Motovun u razdoblju katastarske izmjere vjerno prikazuje izjava općinara k. o. Kaštelir: „Nema vinograda u našoj općini, imamo samo vinovu lozu koja se sadi na oranicama. Sadnja loze oduzima oranicama 400 č. hv. po jutru površine“.²⁵⁵ I u drugim se katastarskim općinama površina pod lozom navodi kao površina „oduzeta“ oranicama, što ukazuje na silan i neprekidan trud poljoprivrednika u održavanju ravnoteže između uzgoja loze i uzgoja žitarica kronično nedostatnih za prehranu obitelji razmatranoga područja.

Valja uz to naglasiti da je tijekom XVII. i XVIII. stoljeća na razmatranom području, slično cijelom istarskom poluotoku, uzgoj loze uz potporanj potisnuo drevni način uzgoja vinove loze bez potpore.²⁵⁶ U dokumentaciji procjene spominje se paralelno uzgoj loze uz stablo (živi potporanj, primjenjivan na istarskom poluotoku sve do druge polovice XIX. stoljeća)²⁵⁷ i uzgoj loze uz kolac (mrtvi potporanj). Za potrebe katastarske procjene početno se prinos loze uza stablo i one uz kolac izračunavao odvojeno – unutar miješanih kultura *oranice s lozom uz stablo* s groždem bolje kvalitete i *oranice s lozom uz kolac* s groždem lošije kvalitete – ali se u konačnici ova dva načina uzgoja loze poistovjećuju pa se u završnim tablicama procjene

²⁵⁵ AST, CF, SE, DM, CC Castellier de Visinada, sv. 142.01 pr. 26.

²⁵⁶ Roberto Starec, „La trattativa istriana dell'Ottocento sulla viticoltura“, *Atti del Centro di ricerche storiche*, XXVIII, 1998., 599.

²⁵⁷ Manin, *Zapadna Istra u katastru Franje I.*, 183.

navodi samo miješana katastarska kultura oranice s lozama, uz napomenu da je jednaka odluka donesena i za susjedni kotar Pazin, gdje se utvrdilo da nema bitne razlike u kvaliteti grožđa loza uza stablo i onih uz kolac.²⁵⁸

Uzgoj loze uza stablo (*vitati ad albero vivo*) bilježi se u svim katastarskim općinama. Skupine od 4 do 6 čokota sadile su se uza stabla klena²⁵⁹ u simetričnim redovima; loza se sadila uz kolac samo iznimno, u nedostatku stabala. Čokoti i stablo uz koje se loza penjala čine sklop uzgoja koji se u dokumentima naziva *albero vitato*, navodeći i narodno ime „kleni“.²⁶⁰ Broj tih *stabala obraslih lozama*²⁶¹ po jutru zemljišta razmatrane katastarske kulture ovisi s jedne strane o veličini rabljene površine potpornih stabala, a s druge o prednosti koju su vlasnici davali uzgoju loze. Ovisno o kvaliteti tla i broju čokota, stablo se koristi na 1,50 – 3 č. hv. površine (5,40 – 10,80 m²). Najviše stabala po jutru zemljišta bilježi k. o. Sv. Ivan od Šterne sa 174 stabla u prvoj klasi i 163 u drugoj (uvijek s 4 čokota po stablu); visok broj stabala ima i k. o. Bačva sa 170 stabala po jutru zemljišta druge klase (s 4 do 6 čokota po stablu). Najmanje stabala po jutru zemljišta bilježe k. o. Rakotule (uvijek s 4 čokota po stablu) i k. o. Sovišćina (s 4 do 6 čokota po stablu) s manje od 93 stabla u svim klasama.

Uzgoj loze uz kolac (*vitati a pallo secco*) – s čokotima poredanim u simetričnim redovima – bilježe katastarske općine pogranične s kotarom Poreč (Kaštelir, Labinci, Višnjani, Bačva i Sv. Ivan od Šterne) te k. o. Sv. Vital. Najviši broj od 558 čokota po jutru zemljišta bilježi se u prvoj klasi k. o. Kaštelir, a najmanji od 205 čokota u drugoj klasi k. o. Sv. Vital. Loza se razvijala najbolje na zemljištu prvih klasa, dok se je širila manje u nižim klasama: u

²⁵⁸ AST, CF, SE, Distretto di Parenzo, CC Abrega, sv. 4.11, pr. 2: „Non desumendovi nella rendita netta delle rispettive classi tra gli arativi vitati ad albero e tra quelli a palo una differenza tale che meriti la loro disgiunzione, ed osservando queste due colture quasi generalmente amalgamate in modo che ora vi preponderi una ed ora l'altra senza poter determinare la qualità preponderante nelle molteplicità delle particelle, ragion vuole di assembrarvele, e ciò pertanto più, [in] quantoché la massima adottata dall'operato d'Estimo che le viti a palo producano una [più] scadente qualità di uva di quella ad albero, è contraria al fatto. Vedi l'aulica risoluzione 10 febbraio 1831, N. 3706/2119. Nella identica premessa guida e per la medesima ragione si comprimeranno gli arativi vitati olivati ad albero ed a palo, istituendo una sola specie di coltura da conoscersi sotto il nome di arativi vitati olivati abbinando le corrispondenti classi.“

²⁵⁹ *Aceracea campestre* pripada rodu *Acer* iz porodice javora (*Aceraceae*), vidi „javori“, *Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28847> (25. 9. 2020.). *Grande dizionario enciclopedico*, XIX, Torino 1973., „vite“, 538, navodi stablo klena kao najpogodnije za podupiranje loze jer dobro podnosi obrezivanje, što dopušta maksimalno smanjenje krošnje na korist boljega razvoja loze. U susjednom kotaru Poreč spominju se uz klen i stabla topole i jasena, primjerice: AST, CF, SE, Distretto di Parenzo, CC Abrega, sv. 4.02, pr. 11.

²⁶⁰ AST, CF, SE, DM, CC Montona, sv. 458.02, pr. 18; AST, CF, SE, DM, CC S. Domenica di Visinada, sv. 925.02, pr. 13.; Đordano Peršurić, „vinogradarstvo“, *Istarska enciklopedija*, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2965> (25. 9. 2020.), za sklop uzgoja spominje naziv *lom*, a *dreca* za lucenjeve na granama.

²⁶¹ Prijevod za *albero vitato* prema: Manin, *Zapadna Istra u katastru Franje I.*, 183.

prvoj klasi pokrivala je 1 č. hv. (3,6 m²) zemljišta, u drugoj 0,9 č. hv., u trećoj 0,7, osim u k. o. Kaštelir s 0,8.

Obnova nasada najčešće se obavlja pojedinačno, čokot po čokot; obnova cijeloga nasada je rijetka, a još je rjeđe podizanje novih nasada. Trošak novoga nasada po jutru zemljišta procijenjen je u k. o. Vižinada na 40 f., u k. o. Motovun na 70 f., u k. o. Višnjan na 80 f., u k. o. Bačva na 90 f., a u k. o. Kaštelir na 100 f. Na terasastim padinama brdovitih područja k. o. Oprtalj, gdje izvanredne studeni i erozija uništavaju i inače plitka zemljišta, uz troškove iskorjenjivanja i preoravanja zemljišta neizbježna je gradnja potpornih zidova pa je trošak obnove zemljišta veličine jednoga dana oranja²⁶² procijenjen na 300 f., što prisiljava nemoćne vlasnike napustiti ugrožene njive.²⁶³

Rodnost loze navodi se za k. o. Labinci, gdje novozasađeni čokoti uza stablo u prvoj i drugoj klasi zemljišta dostižu plodnost u 10. godini vijeka, a u trećoj klasi tek u 12. godini; čokoti uz kolac dostižu plodnost brže: u prvoj klasi u četvrtoj godini nakon sadnje, u drugoj klasi u petoj i u trećoj klasi u šestoj godini nakon sadnje.

Gnojidba je jednaka gnojidbi *čistih oranica*.

Trajnost loze ovisi o klimatskim uvjetima, kakvoći zemljišta i načinu uzgoja. Najkraći vijek imale su loze k. o. Zrenj, gdje su se stare loze zamjenjivale novim lozama nakon 20 godina; slijede katastarske općine Zumesk sa životnim vijekom loza od 30 godina, Rakotule s 40, nizinski dio Oprtlja s 50 (niži u brdovitom dijelu), Bačva s 60, Motovun s 80, na dubljem tlu Vižinade više od 100 godina (na plitkom tlu 60), dok se u Višnjanu navodi životni vijek loza uz stablo prve, druge i treće klase zemljišta od 100, 80 odnosno 50 godina, a u Labincima za loze uz stablo prve, druge i treće klase 100, 85 odnosno 60 godina, ali 50, 45 odnosno 40 godina za loze uz kolac.

Prinos u vinu na zemljištu prve klase kretao se između 8 (k. o. Motovun, k. o. Brkač i k. o. Vižinada) i 5 vjedara, druge klase između 6 i 3,5 vjedara, treće između 4 i 2,50 vjedara, dok je u četvrtoj bio između 2 i 1,5 vjedara (k. o. Rakotule i k. o. Sovišćina).

Ukupna proizvodnja vina katastarske kulture oranice s lozama može se, prema podacima zabilježenim prije reklamacija općinskih poglavara, procijeniti na 35.322 vjedara, dok se prema revidiranim podacima može proci-

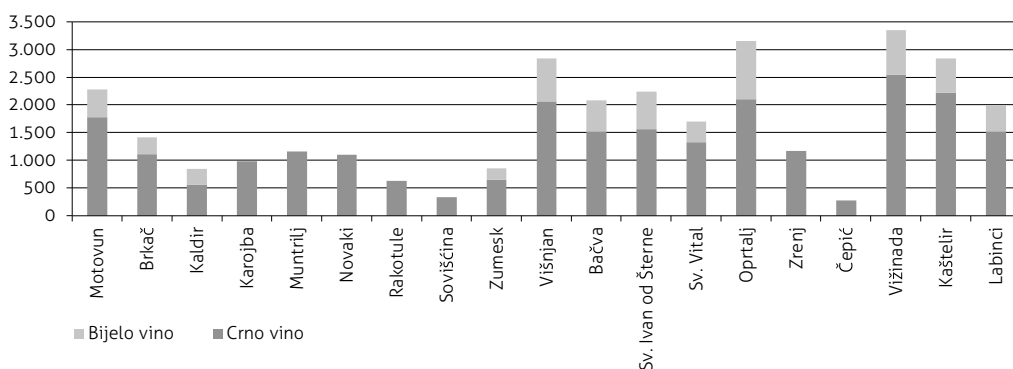
²⁶² U izvorniku: *una giornata usitata*. Dokumentacija k. o. Oprtalj ne navodi o kojoj je površini riječ; u k. o. Zrenj *giornata agraria* odgovara površini od 1200 č. hv., jednak omjer vrijedi za katastarske općine Buzet, Svi Sveti, Vrh, Draguč i Grimalda u susjednom kotaru Buzet.

²⁶³ AST, CF, SE, DM, CC Portole, sv. 575.01, pr. 27.

jeniti na 31.257,75 vjedara (17.688 hl): 24.638,9 crnoga (78,82 %) i 6618,85 bijeloga (21,18 %) (grafikon 19), od kojih je:

- 11,04 % vina proizvedeno na 6,53 % oranica s lozama prve klase;
- 47,21 % vina proizvedeno na 36,67 % oranica s lozama druge klase;
- 33,61 % vina proizvedeno na 41,55 % oranica s lozama treće klase;
- 8,14 % vina proizvedeno na 15,25 % oranica s lozama četvrte klase.

U apsolutnim vrijednostima najviše je vina proizvedeno u k. o. Vižinada (3351 vjedara), a najmanje u k. o. Čepić (275,82 vjedara).

Grafikon 19. Apsolutne vrijednosti proizvodnje vina (u vjedrima) na katastarskoj kulturi oranica s lozama u kotaru Motovun (prema Katastru Franje I., stanje 1839.)

Katastarska cijena crnoga vina kretala se po vjedru između 2 f. i 15 k. i 1 f. i 40 k. (2 f. i 15 k. u katastarskim općinama Motovun, Brkač, Višnjani, Bačva, Oprtalj, Vižinada, Kaštelir i Labinci; 2 f. u Kaldiru, Sv. Ivanu od Šterne, Sv. Vitalu i Čepiću; 1 f. i 50 k. u Karojbi, Muntrilju, Novakima, Rakotulama, Sovišćini i Zumesku; 1 f. i 40 k. u Zrenju), a po vjedru bijeloga vina između 2 f. i 1 f. i 40 k. (2 f. u katastarskim općinama Višnjani, Bačva, Sv. Vital, Oprtalj, Kaštelir i Labinci; 1 f. i 50 k. u Motovunu, Brkaču, Sv. Ivanu od Šterne i Vižinadi; 1 f. i 40 k. u Kaldiru i Zumesku, dok Karojba, Muntrilj, Novaki, Rakotule, Sovišćina, Zrenj i Čepić ne bilježe bijelo vino.

Neto prihod u novcu sjetvenih proizvoda i vina po jednom jutru zemljišta prve klase kretao se je između 15 f. i 50 k. u Brkaču i 9 f. i 15 k. u Zrenju, druge klase između 11 f. i 40 k. u Brkaču i 6 f. i 30 k. u Zumesku i Zrenju, treće klase između 6 f. i 15 k. uvijek u Brkaču i 3 f. i 35 k. u Sv. Ivanu od Šterne, a u četvrtoj se klasi kretao između 2 f. i 30 k. u Motovunu i Oprtlju i 1 f. i 30 k. u Sovišćini.

Spomenuti su i sporedni proizvodi vinarstva, koji ne ulaze u izračun neto prihoda: ostaci reza u zrelo koriste se kao ogrjevno drvo, ostaci reza u zeleno kao krmivo, dok se komina koristila za proizvodnju *bevande* – pića dobivenoga fermentacijom ostataka tiještenja grožđa preliivenih vodom – onodobno konzumirane u mnogim domaćinstvima kao nadomjestak vinu; to će piće ostati važan dio ishrane seoskoga stanovništva sjeverne Istre još više od jednoga stoljeća. Rakija kao međuproizvod vinarstva spominje se sporadično.

4. 1. 3. Maslinarstvo: oranice s maslinama, oranice s lozom i maslinama, loze i masline, maslinici, osamljena stabla maslina

Unatoč manje povoljnim klimatskim uvjetima u odnosu na priobalna područja, maslinarstvo je imalo oduvijek značajno mjesto i u gospodarstvu kotara Motovun, ali valja naglasiti da u razmatranome razdoblju ukupni proizvod ulja nije pokrivaio potrebe domicilnoga stanovništva. Već 1806. Bargnani u svojem izvješću iz Istre, govoreći o proizvodnji ulja na poluotoku, spominje u Motovunskoj vali nedostatnost proizvodnje ulja za domicilno stanovništvo, a u bilješkama na to izvješće Carlo Combi, pedesetih godina XIX. stoljeća, navodi da se maslinarstvo Istre nije nikad vratilo na stupanj proizvodnje prije izvanredno studene 1787. godine,²⁶⁴ što očito vrijedi i za razmatrano područje.

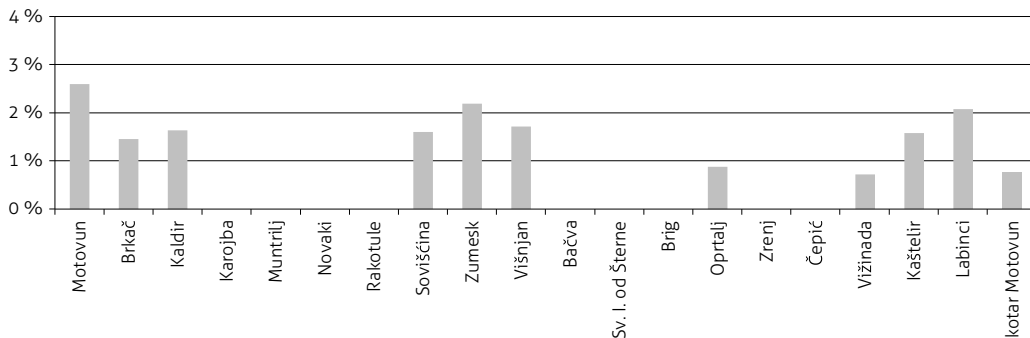
Prema razmatranjoj dokumentaciji stabla maslina bilježe se u 11 katastarskih općina: u miješanim katastarskim kulturama, kao monokultura ili kao *osamljena stabla maslina*. U katastarskim kulturama *oranice s maslinama*, *oranice s lozama i maslinama* te *loze i masline* svaka katastarska čestica morala je, po pravilniku, imati pod maslinama najmanje 160 č. hv. po jutru površine (10 %); za čestice s manjim udjelom maslina činila se inventarizacija stabala maslina, koja su se u zbirnim tablicama katastarske procjene bilježila odvojeno kao osamljena stabla maslina.²⁶⁵

Katastarska kultura oranice s maslinama većim je dijelom pod sjetvenim kulturama, a manjim pod stablima maslina; pokrivala je ukupno 219,41 ha (0,76 % ukupne površine Kotara), od kojih 19,64 % prve klase zemljišta, 46,78 % druge, 31,65 % treće i 1,94 % četvrte klase. Prisutna je u 10 općina: s 2 klase u k. o. Kaldir, s 3 klase u katastarskim općinama Brkač, Sovišćina,

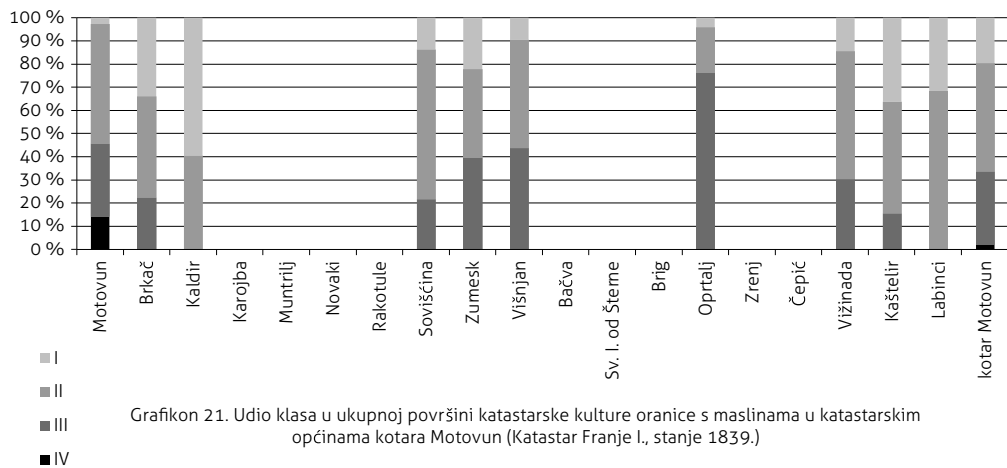
²⁶⁴ Apih, „Il rapporto sull'Istria“, 221-222, 322-323, bilj. 23.

²⁶⁵ U izvorniku: *olivi sparsi*.

Zumesk, Oprtalj, Vižinada, Kaštelir i Višnjan, dok je k. o. Motovun brojila 4 klase. Zastupljenost u ukupnoj površini odnosno općine odstupa od vrijednosti Kotara: najviša je u k. o. Motovun, a najniža u Vižinadi (grafikon 20 i tablica 5). Najviši udio prve klase bilježi se u k. o. Kaldir, druge u k. o. Labinci, treće u k. o. Oprtalj, dok je četvrta prisutna samo u k. o. Motovun (grafikon 21 i tablica 6).

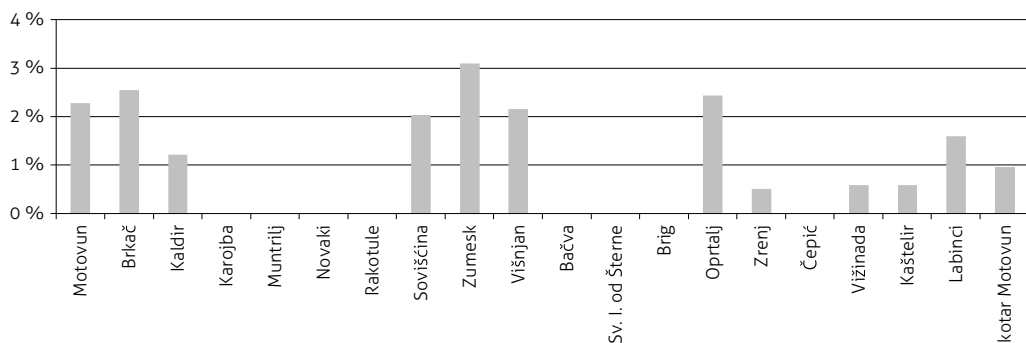
Grafikon 20. Udio katastarske kulture oranice s maslinama u ukupnoj površini katastarskih općina kotara Motovun (prema Katastru Franje I., stanje 1839.)

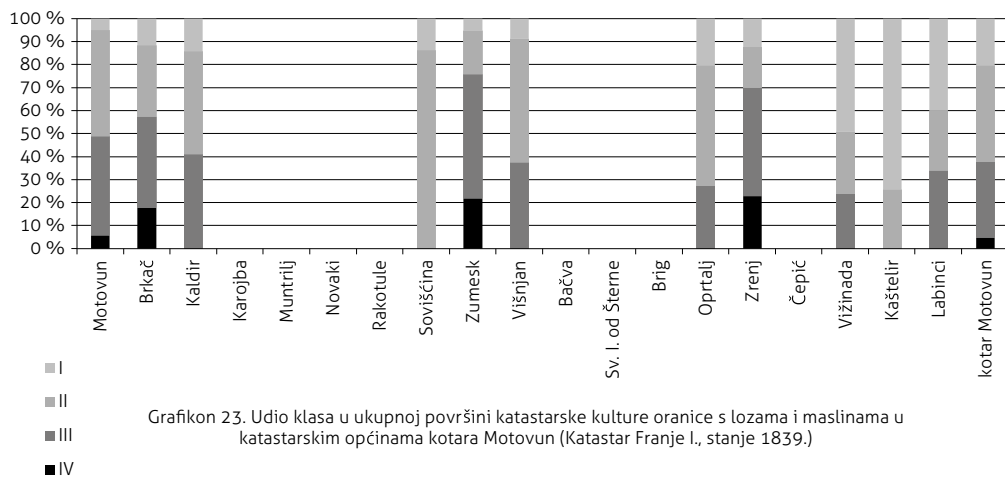
Grafikon 21. Udio klasa u ukupnoj površini katastarske kulture oranice s maslinama u katastarskim općinama kotara Motovun (Katastar Franje I., stanje 1839.)

Katastarska kultura oranice s lozama i maslinama većim je dijelom pod sjetvenim kulturama, a manjim pod vinovom lozom i stablima maslina; pokrivala je ukupno 275,69 ha (0,96 % ukupne površine Kotara), od kojih 20,27 % prve klase zemljišta, 42 % druge, 32,85 % treće i 4,88 % četvrte klase. Bilježi se u 11 katastarskih općina: s dvije klase u k. o. Soviščina i k. o. Kaštelir, s tri klase u katastarskim općinama Kaldir, Višnjan, Oprtalj,

Vižinada i Labinci, s četiri klase u katastarskim općinama Motovun, Brkač, Zumesk i Zrenj. Zastupljenost u ukupnoj površini odnosno općine odstupa od vrijednosti Kotara: najviši je u k. o. Zumesk, a najniži u k. o. Zrenj (grafikon 22; usporedi tablicu 5). Najviši udio prve klase zabilježen je u k. o. Kaštelir, druge u k. o. Soviščina, treće u k. o. Zumesk, a četvrte u k. o. Zrenj (grafikon 23 i tablica 6).

Grafikon 22. Udio katastarske kulture oranice s lozama i maslinama u ukupnoj površini katastarskih općina kotara Motovun (prema Katastru Franje I., stanje 1839.)

Grafikon 23. Udio klasa u ukupnoj površini katastarske kulture oranice s lozama i maslinama u katastarskim općinama kotara Motovun (Katastar Franje I., stanje 1839.)

Katastarska kultura loze i masline, bilježena s tri klase u k. o. Motovun i s jedinstvenom klasom u k. o. Zumesk, zanemarive je površine i daje samo skroman prinos u proizvodnji ulja. Monokultura maslinici pokrivala je 60,85 ha (0,21 % ukupne površine Kotara). Bilježi se u k. o. Motovun s tri klase, u k. o. Zumesk s dvije i u k. o. Kaldir, k. o. Oprtalj i k. o. Vižinada s jedinstvenom klasom.

Osamljena stabla bilježe se početno kao *osamljena stabla maslina na oranicama*, *osamljena stabla maslina na oranicama s lozama* i *osamljena stabla maslina na pašnjacima*; unutar svih klasa odnosnih katastarskih kultura popisano je 1830. ukupno 10.034 osamljenih stabala (Motovun 622, Brkač 339, Kaldir 630, Sovišćina 647, Zumesk 1871, Višnjani 876, Oprtalj 2146, Zrenj 194, Vižinada 1345, Kaštelir 425, Labinci 939), od kojih čak 3373 na pašnjacima.²⁶⁶ Nakon reklamacija i odnosnih revizija, iz procjene su isključena sva osamljena stabla na pašnjacima i ona najnižih klasa miješanih kultura pa dokumentacija operata 1838. bilježi svega 6142 stabla maslina (Motovun 551, Brkač 302, Zumesk 389, Višnjani 870, Oprtalj 1695, Vižinada 1269, Kaštelir 357, Labinci 709);²⁶⁷ njihov je neto prihod uključen u neto prihod oraničnih površina.

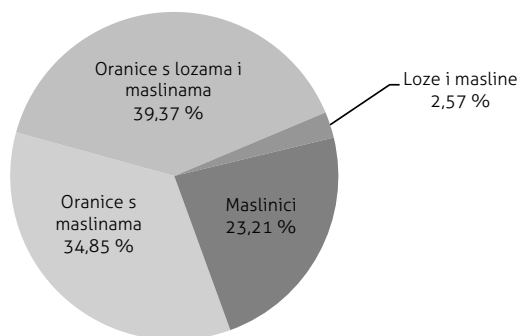
Stabla maslina sadila su se u simetričnim redovima. Gnojdba slijedi cikluse plodoređa oraničnoga dijela čestice. Prema potrebi obnavljaju se stabla starih maslina i stabla oštećena od studeni, dok se novi nasadi ne spominju. Obnova se provodila na panj, izdvajanjem sadnica od staroga panja i sadnjom u jame široke 3 stope i duboke 2 ½. Dokumentacija procjene dijeli masline na rodne i nerodne; rodne se dalje dijele na odrasle s višim prinosom i nedorasle masline s nižim.²⁶⁸ Na zemljištu prve klase k. o. Kaldir nove su masline bile nerodne prvih 6 godina, u drugoj klasi prvih 7, u trećoj prvih 8 i u četvrtoj čak prvih 10 godina; spominje se rodni vijek od 60, 50, 40, odnosno 30 godina. Broj stabala po bečkom jutru zemljišta različit je po katastarskim općinama i po klasama zemljišta, različiti su i prinosi u maslinama i odnosna količina proizvedenoga ulja.

Prema podacima dokumentacije izračunato je da su masline u kotaru Motovun pokrivale ukupno 174,14 ha zemljišta (osamljena stabla nisu uključena). U prosječno plodnoj godini na toj se površini proizvodilo ukupno 47.795,79 funti ulja: 16.655,79 funti na 54,59 ha oranica s maslinama, 18.819,38 funti na 55,91 ha oranica s lozama i maslinama, 1228,26 funti na 2,77 ha katastarske kulture loze i masline te 11.092,10 funti ulja na 60,85 ha maslinika (vidi grafikon 24).

²⁶⁶ AST, CF, SE, obrasci S/5 odnosnih katastarskih općina: *Tabella specificata dei risultati finali emergenti dal rilievo della rendita catastrale nella Comune.*

²⁶⁷ AST, CF, SE, obrasci S/7 odnosnih katastarskih općina: *Summarische Wiederholung der Culturgrattungen und Classen der Grundstücke mit ihrem Flächenmasse.*

²⁶⁸ U izvorniku *ulivi fruttanti, ulivi non fruttanti, ulivi adulti, ulivi semiadulti.*

Grafikon 24. Proizvodnja ulja u kotaru Motovun
(Katastar Franje I., stanje 1839.)

Proizvedeno ulje ne pokriva potrebe domicilnoga stanovništva. Proizvodnja ulja dostatna je za cijelu godinu samo u k. o. Motovun, u Kaldiru je dostatna za 6 mjeseci, u Labincima za 5, u Oprtlju za 4, u Vižinadi za 3, u Kašteliru i Brkaču za samo 2 mjeseca; u Višnjaju se navodi „osrednja“ proizvodnja, dok je „simbolična“ u Zrenju, Sovišćini i Zumesku. U Bačvi se od maslina osamljenih stabala starih maslina na nekad obrađivanim zemljištima zaraslim u pašnjake dobiva ulje dostatno za samo nekoliko dana.

Što se uljara tiče, u razdoblju najснаžnijega razvoja maslinarstva u Istri, između dvadesetih i osamdesetih godina XVIII. stoljeća, kada je krijumčarenje raslo usporedno s povećanjem proizvodnje, uz službene preše postojao je cijeli niz skrivenih, nelegalnih preša.²⁶⁹ Za mletačku Istru se pri kraju mletačke uprave navodi ukupno 188 što većih, što manjih preša, koje su rabljene ovisno o rodnosti godine;²⁷⁰ u Motovunu i Oprtlju 1782. broj preša u odnosu na proizvedeno ulje nadvisuje potrebe, a 1783. predlaže se uništenje suvišnih preša.²⁷¹

U trećem desetljeću XIX. stoljeća katastarska dokumentacija daje za kotar Motovun fragmentarne i različite informacije o broju uljara, odnosno *toklarija*, tipičnih istarskih gospodarskih zgrada s opremom za proizvodnju ulja.²⁷²

²⁶⁹ Ivetic, *Istra kroz vrijeme*, 341-342.

²⁷⁰ Denis Visintin, „Crisi e congiunture agrarie nell'Istria veneta del secolo XVIII. Cenni storici“, *Atti del Centro di ricerche storiche*, XLV, 2015., 250.

²⁷¹ Isto, 252-253.

²⁷² Roberto Starec, *Pietra su pietra. L'architettura tradizionale in Istria*, Rovigno 2012., 208, uz iscrpan opis tih građevina navodi za njih i lokalne nazive *torchio*, *torcio*, *torč*.

Upisnici građevinskih čestica bilježe 8 gospodarskih zgrada u kojima se proizvodilo ulje: k. o. Motovun 1 (vlasnik Giovanni Paolo Polesini iz Poreča), k. o. Oprtalj 4 (vlasnici: Simona Visintin, Giovanni Millossa i Andrea Fachini iz Oprtlja i Pietro Bartolich iz Gradinja) i k. o. Soviščina 3 (vlasnici: Pietro Bartolich iz Bartolići, Giacomo Zubin u suvlasništvu s Antoniom Zubinom iz Šimeći i Giovanni Bartolich zvan Guanzon, također iz Šimeći). Usporedbom s dokumentacijom procjene, dopustivo je pretpostaviti da je na razmatranom području, unutar gospodarskih zgrada za koje uporaba nije navedena, bilo i drugih preša.

Prema dokumentaciji procjene, u samo 5 od 11 katastarskih općina sa stablima maslina ulje se proizvodi unutar općine u kojoj su masline uzgajane. Prema istoj dokumentaciji, k. o. Motovun broji čak 4 tjeska, dok se po jedan tjesak bilježi u katastarskim općinama Soviščina, Višnjan, Vižinada i Labinci. Uzgajivači maslina iz Brkača koriste se uljarom u Motovunu, oni iz Kaštelira onom u Labincima, dok se u Kaldiru i Zumesku masline tiješte nogama. Za Oprtalj i Zrenj nisu nađeni podaci. U k. o. Vižinada obitelji Grimani, Molin i Bragadin imaju ekskluzivno pravo držanja preša; drugim vlasnicima maslina zabranjeno je kako držanje preša, tako i mljevenje maslina izvan općine.²⁷³

Proces proizvodnje ulja u *toklariji* počinje lomljenjem plodova maslina kamenim žrvnjem; nastalom samljevenom smjesom pune se prikladne okrugle jutene vreće, one se stavljaju na prešu, polijevaju kipućom vodom i tiješte okretanjem tjeska. Ulje i voda skuplja se u posudu ispod preše, sirovo ulje koje pluta na vodi pobire se i prelijeva u drugi kotao u kojem se kuhanjem isparuju ostaci vode. Dokumentacija procjene razmatra taj proces s gledišta katastarske procjene kojoj je cilj utvrđivanje prihoda i troškova proizvodnje ulja; u tu svrhu prikupljeni su podaci dviju uljara u Motovunu: jedna u vlasništvu Antonija Flega, a druga markiza Polesinija.²⁷⁴

Antonio Flego navodi sljedeće troškove za preradu 12 stari plodova maslina koje daju, ovisno o kvaliteti plodova, između 140 i 160 funti ulja:

- na teret vlasnika tjeska
 - dva konja za okretanje kamenoga žrvnja za masline,

²⁷³ AST, CF, SE, DM, CC S. Domenica di Visinada, sv. 925,08, pr. 41: „La Comune tiene le necessarie macchine per frangere e spremere l'olio. I Sig.ri Grimani Molin e Brigadin tengono esclusiva proprietà di tali macchine, ne v'è permesso a verun altro di costruirne un'altra, ne s'è permette a verun individuo di poter portare fuori della Comune le Olive per frangerle.“

²⁷⁴ AST, CF, SE, DM: CC Montona, sv. 458.08 pr. 48 i 49: *Processo sulla facitura del Olio (Giovanni Ant[onio] Flego, torchiere) i Spese e lavori per la facitura dell'Olio (Giovanni Paolo Marchese de Polesini).*

- nadnica za tri muškarca koja zavrću tijesak,
- kotao za grijanje vode u 12 (6) navrata,
- jutene vreće i drugi potrebni pribor,
- potrebna voda,
- kotao za kuhanje ulja i vode;
- na teret vlasnika maslina
 - 8 % proizvedena ulja za pokriće navedenih troškova vlasnika tijeska,²⁷⁵
 - jedan konj i nadnica za jednoga muškarca koji u više navrata prevozi do uljare masline, potrebnu hranu za četiri radnika i potrebno ogrjevno drvo,
 - namirnice za četiri muškarca (prijevoznik i tri muškarca uz tijesak) i potrebno drvo za grijanje vode i kuhanje ulja,
 - hljeb i čaša vina za dva okretača tijeska za prevoženje ulja do prebivališta vlasnika.

Iz navedenih podataka proizlazi da se onodobna tehnologija tiještenja maslina ne razlikuje od one korištene u rimsko doba;²⁷⁶ prema saznanjima autora, u k. o. Sovišćina tijekom tridesetih godina XX. stoljeća u proizvodnji ulja nije bilo inovacija.²⁷⁷

4. 1. 4. Vrtovi

Vrtovi se bilježe u svim katastarskim općinama s jednom jedinstvenom klasom, čiji je neto prihod izjednačen s neto prihodom prve klase *čistih oranica* odnosno katastarske općine; pokrivaju 121,77 ha (0,42 % ukupne površine Kotara), ali im je ukupna površina nešto veća jer su, kako je već rečeno, svi kućni vrtovi do 25 č. hv. površine uključeni u površinu građevinske čestice čiji se pak neto prihod izjednačuje s neto prihodom druge klase *čistih oranica* odnosno katastarske općine.

Na katastarskim kartama čestice vrtova, označene tamnozelenom bojom, obrubljuju naselja i osamljene grupe kuća. Najčešće su malenih dimenzija, ali mogu imati i velike površine; tako se, primjerice, njihova površina u k. o. Oprtalj i k. o. Sovišćina kreće između 4 č. hv. i 400 č. hv., odnosno 5 č. hv. i 279 č. hv., dok se uz kuće Motovuna bilježe i mnogo veći

²⁷⁵ Za te se troškove davalo u k. o. Vižinada i k. o. Sovišćina 10 % ulja, a u k. o. Labinci čak 11 %.

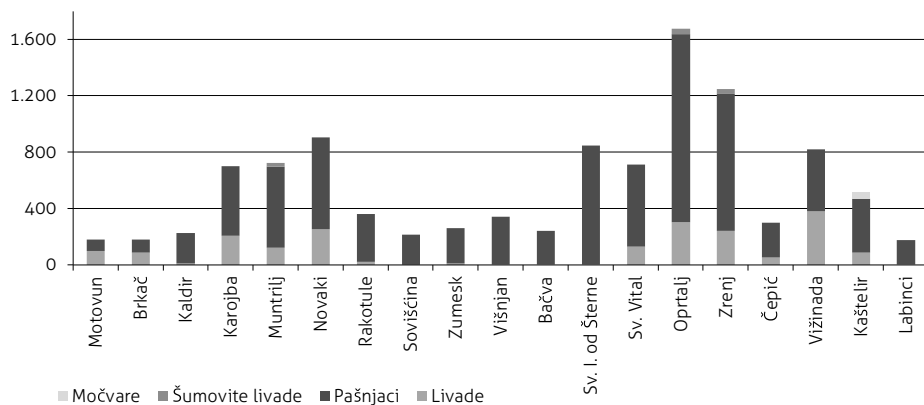
²⁷⁶ Usporedi: Ivetic, *Istra kroz vrijeme*, 136.

²⁷⁷ U uljari u zajedničkom vlasništvu obitelji Piera Jermana i obitelji Marušić zv. Pelejci u Švikariji sve je bilo jednako, dapače žrvanj i tijesak okretala su dva jaka muškarca (pripovjedač Joakim Passini, r. 1906., zabilježeno 1986., autorova arhiva); za isto razdoblje lijep opis tradicionalne uljare u susjednom Sovinjaku daje Jakov Mikac, *Istarska škrinjica*, Zagreb 1977., 296-299.

vrtovi, kao čestica br. 118 od 813 č. hv. (29,24 ara) u vlasništvu veleposjednika Stefana Cugnaga. Poljoprivredne kulture uzgajane u većim ili manjim vrtovima imale su – u odnosu na druge kulture – neposredniji utjecaj na prehranu i time na svakodnevni život poljoprivrednih obitelji.²⁷⁸ Uz druge vrtno kulture, na tim se površinama spominju i mahunarke, kao i krumpir, koji je dio redosljeda oraničnih površina samo u katastarskim općinama Čepić, Oprtalj i Zrenj, ali je kroz vrtove već tada ušao u prehrambene navike stanovništva gotovo svih katastarskih općina.

4. 1. 5. Katastarske kulture zemljišta za kosidbu i ispašu: livade, pašnjaci, šumovite livade i močvare

Prema zbirnim tablicama, travnjaci pokrivaju ukupno 10.632,30 ha; katastarska kultura *livade* s 2036,92 ha i katastarska kultura *pašnjaci* s 8451,15 ha čine zajedno čak 98,64 % travnjaka (19,16 %, odnosno 79,48 %), dok su simboličnoga značaja *šumovite livade* (ukupno 96,67 ha u katastarskim općinama Muntrilj, Oprtalj i Zrenj) i *močvare* (47,56 ha u k. o. Kaštelir). Raspodjela po katastarskim općinama vrlo je raznolika (grafikon 25 i tablica 4).

Grafikon 25. Apsolutne vrijednosti zemljišta za kosidbu i ispašu po katastarskim općinama kotara Motovun (u hektarima, prema Katastru Franje I., stanje 1839.)

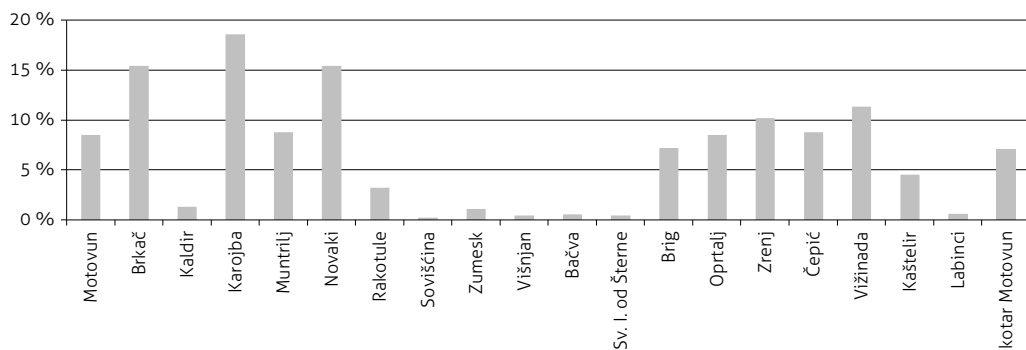
Livade, formalno bilježene u svim katastarskim općinama, pokrivaju ukupno 2036,92 ha (7,10 % zemljišta Kotara). Po katastarskim općinama površina livada u apsolutnim vrijednostima općenito je vrlo mala; najviše livada ima k. o. Vižinada (382,34 ha), a najmanje k. o. Soviščina (1,52 ha). Zastupljenost po katastarskim općinama je raznolika: u Karolji čine 18,55 %

278 Manin, *Zapadna Istra u katastru Franje I.*, 195.

ukupne površine, u Brkaču i Novakima više od 15 %, u Vižinadi 11,34 %, Zrenju 10,18 %, u Motovunu, Muntrilju, Oprtlju i Čepiću iznad 8 %, u Sv. Vitalu 7,20 %. Ispod srednje vrijednosti su Kaldir, Rakotule, Zumesk i Kaštelir, dok je udio u ukupnoj površini katastarskih općina Sovišćina, Višnjan, Bačva, Sv. Ivan od Šterne i Labinci samo simboličan (grafikon 26 i tablica 5).

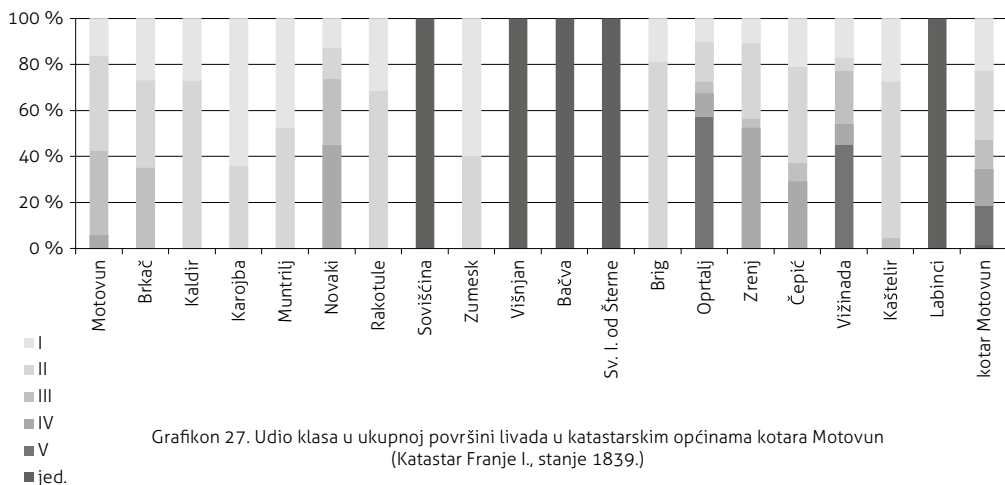
Produktivne sposobnosti livada su raznolike: 22,48 % livada procijenjeno je kao prvoklasno tlo, 29,99 % kao drugoklasno, 12,83 % kao tlo treće klase, 16,05 % četvrte klase, 17,02 % pete klase, dok na 1,63 % livada u općinama s neznatnim površinama te katastarske kulture nije obavljena podjela na klase. Prve dvije klase zabilježene su u katastarskim općinama Kaldir, Karojba, Muntrilj, Rakotule, Zumesk i Sv. Vital; prve tri u Brkaču i Kašteliru; prve četiri u Motovunu, Novakima, Zrenju i Čepiću, dok su sve klase prisutne samo u Vižinadi i Oprtlju. Jednu jedinstvenu klasu imaju katastarske općine Sovišćina, Višnjan, Bačva, Sv. Ivan od Šterne i Labinci (grafikon 27).

Upitnici o gospodarskom stanju općine bilježe livade prepuštene prirodi u katastarskim općinama Motovun, Bačva, Rakotule, Oprtalj i Kaštelir; jednako vrijedi za k. o. Zrenj i k. o. Vižinada, s tom razlikom što se u njima livade zaštićuju odvodnim kanalima od poplavlivanja; u k. o. Višnjan spominju se rijetke ograđene, obrađene i zagnojene livade s djetelinom, imaju proizvodni vijek od 8 godina i kose se dva puta godišnje.²⁷⁹

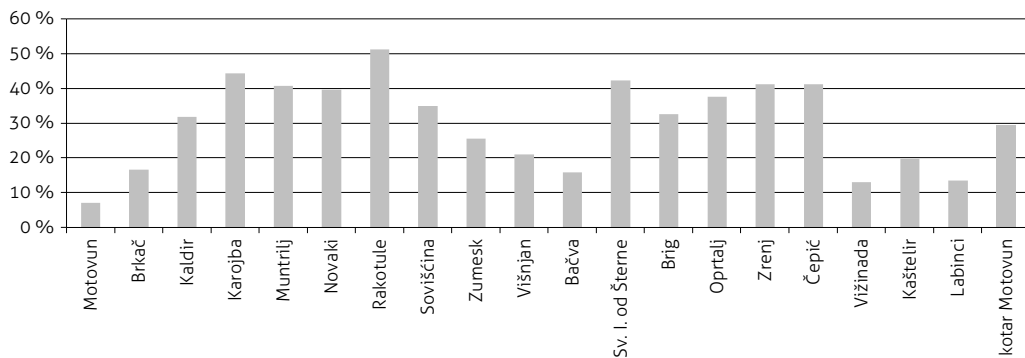

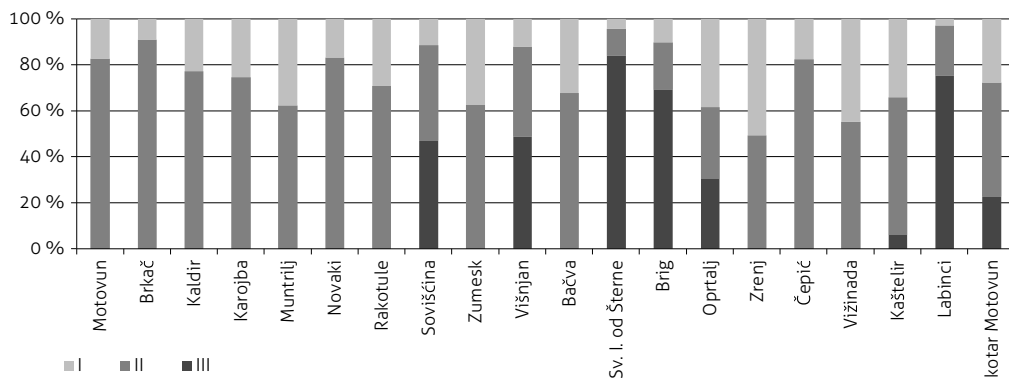
Grafikon 26. Udio livada u ukupnoj površini odnosno katastarske općine kotara Motovun (prema Katastru Franje I., stanje 1839.)

²⁷⁹ AST, CF, SE, DM, CC Visignano, sv. 923.01, pr. 23: „I tratti prativi della Comune sono abbandonati alla natura stessa. I prati artificiali in cui si semina e coltiva l'erba medica detta volgarmente erba spagna, le quali d'altronde ve ne ha pochissimo numero, si formano nei migliori terreni concimando abbondantemente la terra, e chiudendo il terreno con muro o con spine. Così formati hanno la durata di otto anni e mancando di queste precauzioni non arrivano alla metà di questo tempo. In essi si sega due volte l'anno.”

Pašnjaci su pokrivali 8451,15 ha (29,44 % ukupnoga zemljišta kotara Motovun), od kojih je 27,64 % procijenjeno kao prvoklasno tlo, 49,56 % kao drugoklasno, a 22,81 % pripada trećoj klasi (tablice 4, 5 i 6). Zabilježeni su u svim katastarskim općinama s velikim varijacijama zastupljenosti. Udio pašnjaka u ukupnoj površini općine najviši je u Rakotulama s 51,28 %, slijedi Karojba s 44,37 %, a niži udio imaju Sv. Ivan od Šterne, Čepić, Zrenj, Muntrilj, Novaki, Oprtalj, Soviščina, Sv. Vital i Kaldir, koji su ipak iznad prosjeka Kotara, dok su niži od prosjeka Zumesk, Višnjan, Kaštelir, Brkač, Labinci, Vižinada i pogotovo k. o. Motovun s 81,44 ha pašnjaka (7,06 % ukupne površine) (grafikon 28). U katastarskim općinama Soviščina, Višnjan, Sv. Ivan od Šterne, Sv. Vital, Oprtalj, Kaštelir i Labinci prisutne su sve tri klase, a u ostalima prva i druga (grafikon 29).

Grafikon 29. Udio klasa u ukupnoj površini pašnjaka u katastarskim općinama kotara Motovun (Katastar Franje I., stanje 1839.)

Šumovite livade pokrivaju 96,67 ha (0,34 % ukupnoga zemljišta kotara Motovun). Zabilježene su u katastarskim općinama Muntrilj (24,84 ha), Oprtalj (38,24 ha) i Zrenj (33,59 ha). Udio u ukupnoj površini Muntrilja je 1,76 %, Oprtlja 1,08 % i Zrenja 1,42 %. Po kakvoći tla katastarske čestice te kulture čine jednu jedinstvenu klasu (tablice 5 i 6). Ta izuzetna mješovita kultura livada i šumskoga drveća zabilježena je u pograničnom kotaru Pazin samo u k. o. Lindar,²⁸⁰ slabo je zastupljena u pograničnom kotaru Buje,²⁸¹ dok je u kotaru Buzet bilježena u čak 8 (od ukupno 17) katastarskih općina s udjelom u ukupnoj površini odnosnih katastarskih općina između 1,67 % i 6,57 %.²⁸² Uz sijeno koje se ostvaruje jedinstvenom kosidbom, ta je mješovita kultura i izvor drva za ogrjev i kuhanje.

Močvare kao produktivno tlo evidentirane su u završnim rekapitulacijama površina kao posebna katastarska kultura koja se, po riješenim reklamacijama, bilježi s jednom jedinstvenom klasom samo u k. o. Kaštelir, gdje uključuje jednu katastarsku česticu površine 47,56 ha (0,17 % ukupne površine Kotara, odnosno 2,47 % ukupne površine k. o. Kaštelir) (tablice 4 i 6).

Valja ukazati na osebujnost te katastarske kulture koja priziva krajolik teško spojiv s Istrom.²⁸³ U kotaru Motovun katastarska je izmjera protokolirala daleko veću ukupnu površinu močvarnoga zemljišta – čak 176,76 ha, gotovo isključivo u obalnom području rijeke Mirne (104,54 ha u k. o.

²⁸⁰ AST, CF, SE, Distretto di Pisino, CC Lindaro, sv. 392.12, pr. 4.

²⁸¹ Usporedi: Manin, *Zapadna Istra u katastru Franje I.*, 203.

²⁸² Iz obrazaca S/7 katastarskih općina kotara Buzet – AST, CF, SE, Distretto di Pinguente (dalje: DP) proizlazi: Draguč 111,92 ha (6,57 % ukupne površine k. o.), Hum 123,31 ha (6,39 %), Roč 177,65 ha (6,01 %), Račice 56,36 ha (5,51 %), Svi Sveti 68,97 ha (4,58 %), Slum 39,93 ha (1,74 %), Buzet 52,58 ha (1,68 %), Vrh 32,94 ha (1,67 %).

²⁸³ Usporedi: Manin, *Zapadna Istra u katastru Franje I.*, 214.

Kaštelir, 61,82 ha u k. o. Vižinada, 8,12 ha u k. o. Oprtalj, 1,73 ha u k. o. Motovun, 0,53 ha u k. o. Novaki i 0,03 ha u k. o. Brkač) – ubrojenoga u zbirnim tablicama izmjere u površine pod vodom. Kao takve smatrane su i u pripremnom dijelu katastarske procjene u upitniku o gospodarskom stanju katastarskih općina, ali će u završnom dijelu procjene katastarski povjerenik Vittori definirati samo jednu česticu kao močvaru i procijeniti je kao produktivno tlo s jednom jedinstvenom klasom. Radi se o k. č. br. 227 u k. o. Kaštelir, u vlasništvu grofa Giacoma Grimanija iz Vižinade, na kojoj je rasla trstika rabljena za pokrivanje krovova bijednih građevina, koliba i nadstrešnica (*tuguri*) ili je korištena kao stelja u proizvodnji stajskoga gnojiva, no bilo je tu i močvarne trave koju je budno oko procjenitelja podložilo procjeni. Zanimljivo je da su tijekom procjene na terenu predstavnici k. o. Kaštelir predložili prinos od 13,72 centinera močvarne trave (*erba palustre*) po jutru zemljišta, dok ga katastarski povjerenik Vittori svodi na samo 8 centinera jer „dio požete trave odvodi voda, a dio pada u blato“. Po katastarskoj cijeni od 26 krajcara proizlazi, po odbitku troškova, neto prihod od 2 f i 25 k po jutru zemljišta.²⁸⁴ Taj je iznos nesrazmjerno viši u odnosu na procjene u drugim katastarskim općinama duž donjega toka Mirne: k. o. Krasica i k. o. Nova Vas u kotaru Buje te k. o. Brtonigla i k. o. Tar u kotaru Poreč.²⁸⁵ U operatima spomenutih općina katastarski povjerenik Odorico Borri²⁸⁶ ostavio je u izvorniku nešto više informacija o načinu iskorištavanja tih močvarnih površina. Saznajemo tako da se jedan dio trstike sjekao u ljetnom razdoblju, kada bi presušile vode močvara, nakon čega su se na to zemljište – svojevrsnu močvarnu livadu – gonili volovi koji su tamo našli samo vrlo lošu ispašu (*magrissimo pascolo*), a i to samo tijekom nekoliko mjeseci godišnje.

Danas na području donjega toka Mirne nema močvarnih zemljišta, a sve katastarske čestice nekadašnjih močvara danas su dijelom nove katastarske općine Donja Mirna.

4. 1. 6. Voćnjaci, osamljena stabla voćaka i murvi

U standardiziranim tablicama kotara Motovun, potpisanim u Trstu 1839., nema spomena o uzgoju voća, ali se tijekom izmjere između 1818. i 1822. spo-

²⁸⁴ AST, CF, SE, DM, CC Castellier de Visinada, sv. 142.02, pr. 21.

²⁸⁵ AST, CF, SE, Distretto di Buie (dalje: DB): CC Villa Nova sv. 909.02 pr. 21, CC Villa Gardossi sv. 903.02 pr. 21; AST, CF, SE, Distretto di Parenzo, CC Torre di Parenzo sv. 825.02 pr. 25 i 26, Verteneglio sv. 885.02 pr. 24. Vidi također Manin, *Zapadna Istra u katastru Franje I.*, 214.

²⁸⁶ Dr. Odorico Borri, I. R. *Commissario dell'Estimo Censuario* bio je katastarski povjerenik kako kotara Buje, tako i kotara Poreč, uz njega se navodi i pristav *Giacomo Petronio, aggiunto*.

minju voćke kao monokultura u k. o. Sv. Vital (0,90 ha) i u k. o. Novaki (0,14 ha) (*Boschi d'alberi fruttiferi*, odnosno *Bosco di frutti*), a najčešće kao osamljena stabla voćaka i murvi²⁸⁷ na oraničnim površinama u različitim kombinacijama: oranice s voćkama (15,42 ha), oranice s maslinama i voćkama (0,44 ha), oranice s lozom i voćkama (34,04 ha), oranice s lozom, maslinama i voćkama (5,95 ha), oranice s murvama (11,5 ha), oranice s murvama i maslinama (4,12 ha), oranice s lozom i murvama (10,11 ha), oranice s lozom, maslinama i murvama (1,36 ha) i oranice s lozom, murvama i voćkama (37,8 ha). Oraničnih površina s voćkama bilo je najviše u k. o. Motovun (14,89 ha), slijede Labinci (10,92 ha), Sv. Vital (7,90 ha), Bačva (7,31 ha), Kaldir (5,24 ha), Karobjba (3,51 ha), Oprtalj (3,75 ha), kao i Novaki, Rakotule, Brkač i Višnjan (zajedno 3,4 ha). U k. o. Motovun i Oprtalj zabilježene su oranične površine sa stablima murvi (36,50 ha, odnosno 1,3 ha), kao i oranice sa stablima voćaka i murvi (23,65 ha, odnosno 3,44 ha).

Upitnik o gospodarskom stanju općina, sačuvan za samo 10 katastarskih općina, sadrži i upit o uzgoju voćaka; proizlazi da je prirod voćaka slab i da su namijenjene isključivo ishrani obitelji proizvođača. Za k. o. Vižinada opaža se da je tlo pogodno za voćarstvo, ali nedostaje kako gnojivo, tako i tržište za te proizvode. Od 12 vrsta voćaka sveprisutne su smokve i orasi, nakon kojih slijede jabuke, kruške, bademi, trešnje, šljive, lješnjaci, breskve, oskoruše, nešpole i kestenje; najširu lepezu voćaka bilježe k. o. Motovun i k. o. Zumesk. Isti upitnik sadrži i upit o murvama, koje se uzgajaju u k. o. Motovun, u manjem broju u k. o. Oprtalj (samo na neobrađenom zemljištu „jer brzo propadaju“), dok se u k. o. Rakotule, k. o. Zumesk i k. o. Vižinada bilježi samo pokoje stablo.

4. 2. Šumsko zemljište

Šumsko zemljište, zabilježeno u svim katastarskim općinama, pokriva 8327,55 ha, odnosno 29,01 % ukupne površine Kotara. Riječ je najčešće o šumama s drvećem izvanredno visoke kvalitete, posebice državnoga dobra Motovunska šuma. Sječa šuma jedna je od rijetkih proizvodnih aktivnosti s proizvodnim viškom sigurnoga plasmata. Procjembeni povjerenik Giovanni Vittori – nadležnik procjene poljoprivrednoga zemljišta – procjenjivao je na terenu i šumsko zemljište, ali su definitivne odluke o podjeli toga zemljišta i odnosna definitivna procjena prihoda u naravi i novcu bile u nadležnosti c.

²⁸⁷ U Istri uvriježen naziv za dud.

i kr. procjemenoga povjerenika za šume Francesca Mühleisena²⁸⁸ u Trstu. Šumsko je zemljište podijeljeno na katastarske kulture *šume za sječū* i *visoke šume*²⁸⁹ (tablica 4), koje su dalje podijeljene na klase ovisno o potencijalnoj proizvodnoj vrijednosti tla, o kvaliteti proizvedenoga drva i pristupačnosti šuma odnosnih katastarskih općina²⁹⁰ (tablica 6).

Šume za sječū pokrivaju 7070,75 ha, odnosno 84,91 % šumskoga zemljišta; najčešće su to šume panjače brzoga rasta niskoga uzgojnog oblika, a rjeđe su šume srednjega uzgojnog oblika. Bilježe se u svim katastarskim općinama izuzev k. o. Sovišćina; najčešće su prisutne s dvije ili tri klase zemljišta, rijetko s četiri klase, dok k. o. Vižinada iznimno broji pet klasa, a k. o. Muntrilj samo jedinstvenu klasu. Druga klasa tla čini 46,54 % te kulture, dok prva i treća klase čine svaka nešto više od 22 %.

Visoke šume pokrivaju 1256,80 ha, odnosno 15,09 % šumskoga zemljišta. Uključuju šume sjemenjače uzgajane u dugim ophodnjama pretežno u izvanredno plodnim nizinskim predjelima uz obale Mirne i njezina pritoka Butonige (93,82 % visokih šuma), a manje na brijegu (6,18 %). U katastarskim općinama Motovun, Brkač, Sovišćina, Zumesk i Vižinada rastu na nizinskim tlima jedne jedinstvene klase, dok druge katastarske općine bilježe prvu klasu tla s produktivnim nizinskim visokim šumama (Oprtalj i Zrenj) i niže klase tla na brijegu (Kaldir, Sv. Vital, Oprtalj, Zrenj). Nizinske visoke šume najčešće su dijelom Motovunske šume u vlasništvu državne erara,²⁹¹ za razliku od visokih šuma na brijegu, koje su najčešće u privatnom vlasništvu.

Apsolutne vrijednosti šumskoga zemljišta po katastarskim općinama su raznolike, što je prikazano u grafikonu 30, s najvišom šumskom površinom u k. o. Vižinada s 1510,65 ha površine, slijedi u velikom razmaku k. o. Kaštelir s 819,22 ha, a zadnje su katastarske općine Rakotule (104,9 ha), Karojba (68,72 ha) i Muntrilj (57,09 ha). U grafikonu su stupci apsolutnih vrijednosti šumskoga zemljišta podijeljeni na katastarsku kulturu visoke šume (donji dio stupca) i katastarsku kulturu *šume za sječū* (gornji dio

288 U izvorniku: *I. R. Commissario stimatore dei boschi*.

289 U izvorniku: *Boschi cedui*, odnosno *Boschi d'alto fusto*.

290 Ova se kategorizacija razlikuje od kategorizacija istarskih šuma u prethodnim katasticima, o čemu opširno piše Slaven Bertoša, „Stoljeća istarskih šuma: od davnih spomena do suvremenog doba“ (dalje: „Stoljeća istarskih šuma“), *Ekonomska i ekohistorija*, XIV, 5-31; vidi također: Samanta Paronić, „La gravezza della carratada: osvrt na labinsku komunu“ (dalje: „La gravezza della carratada“), isto, 87-89.

291 U izvorniku: *Imperial Regio Demanio*.

stupca); najviše visokih šuma ima k. o. Motovun s 319,86 ha, a najmanje k. o. Sv. Vital s 10,55 ha, dok 10 k. o. nema visokih šuma.

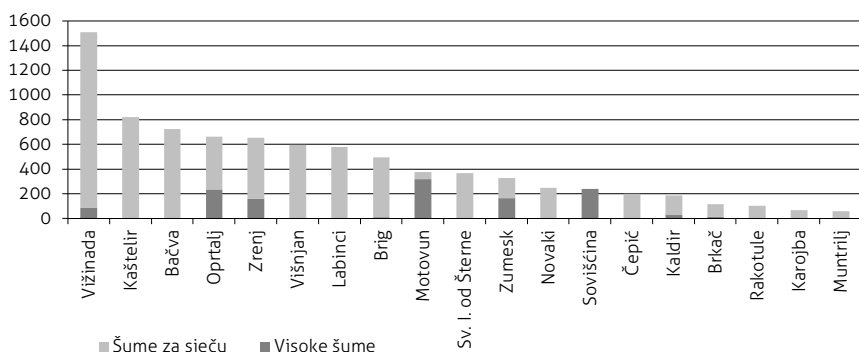
Zastupljenost šumskoga zemljišta u ukupnoj površini pojedinih katastarskih općina je raznolika, što je prikazano u grafikonu 31. Najšumovitija je katastarska općina Bačva, gdje šume pokrivaju gotovo pola ukupne površine (49,26 %). Udio šuma u ukupnoj površini katastarskih općina Labinci, Vižinada i Kaštelir je iznad 40 %; niži je udio šuma – ali iznad kotarskoga prosjeka – u katastarskim općinama Sovišćina, Višnjan, Zumesk, Čepić i Motovun, dok je u svima drugima niži od prosjeka, s najnižim udjelom šuma u k. o. Muntrilj (4,05 %). Donji dio stupca u grafikonu prikazuje površine *visokih nizinskih šuma* – najproduktivniji dio šumskoga fonda gotovo u cjelini dijelom državnoga erara – dok gornji dio stupca prikazuje površine *drugih šuma* u komunalnom i privatnom vlasništvu. U katastarskim općinama Motovun, Zumesk i Sovišćina s visokim udjelom državne šume u šumskom fondu grafički prikaz jasno ukazuje na realnu nedostatnost šumskih površina i dosljednu kroničnu nedostatnost ogrjevnoga drva i drugih sporednih šumskih proizvoda. Najteže je stanje u k. o. Sovišćina, gdje cijeli šumski fond pripada državnom eraru pa se žitelji opskrbljuju drvom kriomice u Motovunskoj šumi ili radom u njoj u zamjenu za drvo ili pak skupljanjem grana i napuštenoga drvlja koje uprava te šume dopušta dječacima i djevočicama; zreli žir pobire se po cijeni od 1 f.²⁹²

Najviši prihod imaju visoke šume na dubokim tlima jedinstvene i prve klase, dok je niži na plićim tlima nižih klasa. Najcjenjeniji je proizvod šumskoga zemljišta drvo hrasta lužnjaka visokih šuma, rabljeno tijekom stoljeća u brodogradnji, građevinarstvu i bačvarstvu. Za domicilno stanovništvo od vitalnoga je interesa ogrjevno drvo šuma za sječū, čije se drvo koristi za potrebe domaćinstava i poljoprivrednih aktivnosti (kolci za lozu, drvo za dijelove zaprežnih kola, daske za bačve i brente), a bilo je i tržišnih viškova. Sporedni proizvodi šuma su trava i hrastov žir. Premda su gljive smatrane sporednim proizvodom šuma,²⁹³ o njima u operatima razmatranih općina

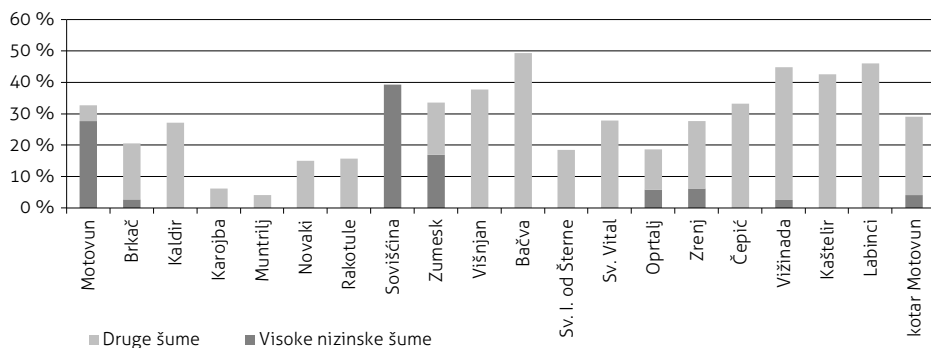
292 AST, CF, SE, DM, CC Sovischine, sv. 784.07, pr. 22: „Non si fa alcun prezzo della Legna nella Comune, giacché Boschi non esistono se non la Foresta dell'Imp. Reg. Demanio nella quale o furtivamente, o per pagamento, ovvero in sconto dei prestati loro lavori gli agricoltori si provvedono. La bontà degli Amministratori di dette Foreste chiudono un occhio lasciando raccogliere dalli ragazzi e ragazze li steli ed altri pezzi abbandonati, con i quali queste rustiche famiglie se la campano alla meglio... Questa Rappresentanza Comunale assicura, che ogni individuo che intende raccogliere [nella reg. foresta] questo prodotto [ghianda] pagar deve 1 fiorino potendo poi il medesimo principiar raccogliere quando principiano da se cadere, sino al totale suo finimento.“

293 *Raccolta delle leggi ed ordinanze dell'anno 1840 per la Dalmazia*, Zadar 1847., 112, § 35.

nema spomena. Danas svjetski poznati tartuf Motovunske šume (*Tuber magnatum Pico*) tartufari će otkriti tek 1929., dok komercijalni interes za tu rijetku i dragocjenu jestivu gljivu²⁹⁴ počinje koju godinu poslije.

Grafikon 30. Apsolutne vrijednosti šumskoga zemljišta (u hektarima) po razmatranim katastarskim općinama kotara Motovun (prema Katastru Franje I., stanje 1839.)

Grafikon 31. Zastupljenost šumskoga zemljišta u ukupnoj površini razmatranih katastarskih općina i kotara Motovun (prema Katastru Franje I., stanje 1839.)

4. 2. 1. Motovunska šuma

Potrebno je posvetiti riječ više Motovunskoj šumi, koja je nesumnjivo bila najveća istarska šuma, daleko veća od današnje Motovunske šume koju *Istarska enciklopedija* definira kao područje obraslo starim listopadnim drve-

²⁹⁴ Vidi o tartufu i tartufarenju u Istri: Gilberto Bragato – Barbara Sladonja – Đordano Peršurić, „The soil environment for *Tuber magnatum* growth in Motovun Forest, Istria“, *Natura Croatica*, 13, 2, 2004., 171-185; Tanja Kocković Zaborski, „Povijest tartufarenja u Istri“, *Vjesnik istarskog arhiva*, 20, 2013., 241-252; ista, *Transformacija istarske prehrambene tradicije u turističkim seoskim gospodarstvima*, doktorski rad, Zadar 2018.

ćem koje se pruža dolinom Mirne (od Istarskih toplica do crkvice sv. Petra zapadno od Livada) te dolinom rječice Butonige od njezina utoka u Mirnu do zaseoka Šćulci podno brda Brega; razvijena je na tlima nastalim na naplavinama uz rijeku Mirnu i Butonigu, predstavlja prirodnu posebnost ne samo Istre već i čitavoga hrvatskog priobalja. Obilježje prirodne rijetkosti daje joj hrast lužnjak (*Quercus robur*), čije stablo postiže znatnu visinu i debljinu te daje drvo vrlo cijenjeno u stolarstvu, građevinarstvu, brodogradnji, bačvarstvu i dr.; uz hrast, u zavisnosti od staništa, s većom ili manjom obilnošću pojavljuju se i nizinski jasen (*Fraxinus angustifolia*), nizinski brijest (*Ulmus minor*), suri grab (*Carpinus betulus*), joha (*Alnus glutinosa*), crna topola (*Populus nigra*), bijela topola (*Populus alba*), bijela vrba (*Salix alba*), kao i iznimno rijetka vrsta pavitine (*Clematis viticella*), čije se vrste u Istri zovu *trtor*, a koja se ističe ljepotom i veličinom svojih ljubičastih cvjetova.²⁹⁵

Tijekom stoljeća, pod svim vladavinama, Motovunska šuma pripadala je državnom eraru i bila je podložna strogim zakonima o iskorištavanju i čuvanju propisanim za sve istarske šume.²⁹⁶ U doba Mletačke Republike bila je poznata pod nazivom Šuma sv. Marka (*Bosco di S. Marco*);²⁹⁷ površina joj je procijenjena na 1738 ha,²⁹⁸ a njezino se drvo koristilo isključivo za brodogradnju u mletačkom Arsenalu.²⁹⁹ Slično ostalim šumama istarskoga poluotoka, i za nju je vrijedio namet poznat kao karatada (*carratada*). Ta radna obveza besplatnoga prijevoza drva za mletački Arsenal, od mjesta sječe do luke za ukrcaj, za koju se upotrebljavao izraz *carigador/carregador*, teretila je vlasnike volovskih zaprega;³⁰⁰ namet će potrajati i tijekom prve austrijske uprave u Istri, opstat će u vrijeme francuske uprave i trajati početkom druge austrijske uprave – sve do uvođenja jedinstvenoga poreznog sustava. Istovremeno će domaćinstva katastarskih općina s udjelom Motovunske šume bilježiti kronično pomanjkanje drva; raskorak između zakonodavstva o iskorištavanju šuma – usmjerenoga na osiguranje probitka Grada na Lagunama – sa stvarnim životnim potrebama istarskoga stanovništva

295 Ivan Šugar, „Motovunska šuma“, *Istarska enciklopedija*, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1819> (4. 11. 2021.) (dalje: Šugar, „Motovunska šuma“).

296 O zakonima o iskorištavanju i čuvanju istarskih šuma vidi: S. Bertoša, „Stoljeća istarskih šuma“, 8, 19, 30.

297 Isti, „Povijesne crtice o istarskim šumama“, 37–42.

298 Isti, „Stoljeća istarskih šuma“, 21; Šugar, „Motovunska šuma“; Gianpaolo Rallo – Giorgio Zoccolotto, „I boschi dell'Istria nel 1754 – attualità in chiave turistica e storico-naturalistica della foresta di Montona“, *Zbornik radova 2. međunarodnog znanstvenog skupa Istarsko gospodarstvo jučer i sutra*, Pazin 2019., 247.

299 Danilo Klen, „Katastik gorivog drva u istarskim šumama pod Venecijom sastavljen od Fabija da Canal, godine 1566.“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 11–12, 1968., 12.

300 Paronić, „La gravezza della carratada“, 72.

bio je velik,³⁰¹ što je prisiljavalo domicilno stanovništvo pograničnih općina da krši stroge zakone o državnim šumama i pokriva najnužnije potrebe ložića drva krađom. Seljaci su to činili u umjerenim količinama, uzimajući šumi doslovno granu po granu, stablo po stablo i zato je tek nakon mnogo desetljeća učinak takvih radnji mogao postati vidljiv.³⁰² Valja spomenuti da su problemi opskrbe drvom ostali isti i u doba talijanske vlasti (1918. – 1943.) pa se je domicilno stanovništvo i dalje opskrbljivalo drvom i steljom u Motovunskoj šumi.³⁰³ Trend smanjenja površina pod šumom nastavlja se nakon Drugoga svjetskog rata, a danas je pod šumom samo 994 ha.³⁰⁴

Tijekom franciskanske katastarske izmjere ta je šuma protokolirana kao državno dobro pod nazivom *Reggia foresta di Montona* ili *Bosco Errariale detto Reggia Foresta di Montona*. Dosljedno predviđenoj proceduri, obavljen je najprije opis granica između cijele Motovunske šume i 18 pograničnih katastarskih općina, od kojih 5 u kotaru Buzet (Draguč, Vrh, Marčenegla, Senj i Sovinjak), 3 u kotaru Pazin (Kršikla, Kašćerga, Pazinski Zamask), 7 u kotaru Motovun (Zrenj, Oprtalj, Sovišćina, Zumesk, Motovun, Brkač, Vižinada) i 3 u kotaru Buje (Završje, Kostanjica, Grožnjan). Potom je šuma – koja se u doba Mletačke Republike dijelila na 27 zona zvanih *presa* (*Zalagrisa, Sdregna, Ottoco Grande, Ottoco Piccolo, Portole, Stranic, Pizmagnac, Cogolara, Moquella, Zoppè, Zumesco, Lumè, Marsanegla, Segnac, Numparezzi, Tarmar, Corte, Grebellin, Levada, Gianda, Ottoco di S. Polo, Vognidol, Visinada, Grisignana, Piamonte, Castagna, Bastia*)³⁰⁵ – podijeljena, za potrebe izmjere, na 12 dijelova; oni su posebnim naredbama dodijeljeni izabranim pograničnim katastarskim općinama, unutar kojih je za svaki priključeni dio Motovunske šume odvojeno obavljen opis granica i zacrtana odnosna karta: katastarske općine Vrh, Sovinjak, Zrenj, Oprtalj, Sovišćina, Zumesk, Motovun, Brkač, Vižinada, Završje, Kostanjica i Grožnjan. Pograničnim katastarskim općinama Draguč, Kršikla, Kašćerga, P. Zamask, Završje i Kostanjica nisu

301 S. Bertoša, „Stoljeća istarskih šuma“, 17.

302 Na ist. mjl.

303 „Mi iz Sovišćine išli smo u Lüh (Motovunsku šumu, op. a.) po lišće, za staviti pod stoku i dobit malo gnoja. A kada bismo rekli da gremo po drva išli smo ga krast, po noći, iz potrebe jer nismo imali drugog drva. Prepilili bi graben (suh drvo hrasta ili jasena) poli dno (uz tlo) i stavili na panj malo mahovine da guardian (lugar) ne opazi krađu. Na tiho smo nosili to drvo uskim puteljkom uzbrdo prema selu i pilili ga iste noći u konobi puni straha da će nas lugar koji je živio u selu denuncijat (prijaviti vlastima) i da ćemo platiti veliku multu (globu).“; svjedočanstvo se odnosi na drugo i treće desetljeće XX. stoljeća, pripovjedač Joakim Passini, r. 1906., zabilježeno 1984., autorova arhiva.

304 Šugar, „Motovunska šuma“.

305 Marino Budicin, „Contributo alla conoscenza dell'idraulica veneta in Istria: uno studio sulla sistemazione della Valle del Quietto degli anni Ottanta del secolo XVIII“ (dalje: „Contributo alla conoscenza dell'idraulica veneta in Istria“), *Atti del Centro di ricerche storiche*, XXXVI, 2006., 207.

priključeni dijelovi Motovunske šume, kao ni malenim podopćinama Senj i Marčenegla. Potonje nisu dobile status katastarske općine pa je prva priključena k. o. Sovinjak, druga k. o. Vrh,³⁰⁶ a zone Motovunske šume koje nose ime tih podopćina priključene su k. o. Soviščina (zapadni dio zone *Presa di Segnac*),³⁰⁷ odnosno k. o. Vrh (istočni dio zone *Presa di Segnac* i cijela zona *Presa di Marcenigla*)³⁰⁸. Osobito je i stanje zone *Presa di Grisignana*, koja nije priključena istoimenoj katastarskoj općini već k. o. Vižinada.³⁰⁹ U crtežu (u dvije sekcije) o službenoj podjeli Motovunske šume iz 1825.³¹⁰ popisane su i zacrtane po općinama sve zone te šume preslikavajući nazive rabljene u doba Mletačke Republike. Tablica 9 navodi stanje i nazive zona Motovunske šume po katastarskim općinama prema katastarskoj dokumentaciji iz 1818. i nazive prema crtežu iz 1825. godine.

Motovunska šuma sačuvala je i nakon tih priključenja sva prava državnoga dobra i ostala podložna specifičnim propisima održavanja. O njoj je brinuo Carski kraljevski ured za šume u Motovunu (*Imp. Reg. ufficio boschivo di Montona*), podložan Carskoj i kraljevskoj upravi državnih dobara Primorja (*I.R. amministrazione demaniale prov. del Litorale*) sa sjedištem u Trstu. Ured u Motovunu činili su 1818. Giacomo Adelman, šumski provizorni inspektor (*Ispettore boschivo, prov.*), Felice Pupola, šumski provizorni podinspektor (*Sotto-Ispettore, prov.*) s podložnim Domenicom Francesconijem i Bernardom Violinom te Amadeo Carnalutti, provizorni stražar na konju (*Guardia a cavallo, prov.*), 2 nadšumara i 12 šumara.³¹¹

Što se ukupne površine Motovunske šume tiče, za mletačko se doba najčešće navodi 1738 ha, dok je neposredno prije pada Mletačke Republike, osamdesetih godina XVIII. stoljeća, inženjer Paulo Artico izračunao da

306 AST, CF, SE, DP, CC Sovignacco, sv. 781.01, pr. 6; AST, CF, SE, DP, CC Vetta, sv. 890.01, pr. 7.

307 AST, CF, SE, DM, Sovischine, sv. 783,01, pr. 3: „La porzione dell I.R. Bosco assegnata al Sotto Comune di Sovischine Distretto di Montona è costituita dalla Presa di Moguella, dalla Presa di Zoppè e dalla parte occidentale della Presa di Segnac per quella porzione della Presa stessa che è confinata a Tramontana del territorio di Sovischine e divisa nel Bosco dal Torrente Senizza.“

308 AST, CF, SE, DP, CC Vetta, sv. 890,01, pr. 3: „La porzione dell I.R. Bosco di Montona assegnata al sotto Comune di Vergeh [sic] Distretto di Pinguente è costituita dall'intera presa denominata di Marcenigla e della Porzione Orientale della Presa denominata di Segnach.“

309 AST, CF, SE, DB, CC Grisignana, sv. 352,01, pr. 3: „La porzione del R.º Bosco di Montona assegnato al sotto Comune di Grisignana Distretto di Buje è costituita dalla sola Presa della Bastia. La Presa denominata di Grisignana non è stata assegnata a questo sotto Comune essendo questa segregata dal Fiume Quieto, e convenendo perciò molto meglio la di lei aggregazione al territorio di Visinada è stata assegnata a quel Comune.“

310 AST, I. R. DFL, AP, II, titolo „Fabbricati, boschi ed altre proprietà erariali“, sv. 0919 „Bosco di Montona (1825)“: crtež 0919a („Ire Section des K: K. Staatsforstes zu Montona in Istrien [1825]“) i crtež 0919b („II^{re} Section des K: K. Staatsforstes zu Montona in Istrien [1825]“).

311 *Schematismo Dell'Imperiale Regio Litorale Austriaco-Illirico 1819*, 112.

Motovunska šuma pokriva – bez vodotokova i cesta – 4357 padovanskih polja³¹² (1682,92 ha),³¹³ od kojih 4000 čistih šuma (1545,03 ha). Tijekom francuske uprave Bargnani za tu šumu navodi površinu od 4400 padovanskih polja, kao i velike štete poplava i konstantno propadanje stabala.³¹⁴

I tijekom druge austrijske uprave u Istri šuma je pripadala državnom eraru. Unutar 12 katastarskih općina s dijelovima Motovunske šume katastarska izmjera zabilježila je između 1818. i 1822. te tijekom ažuriranja 1839. (nakon reklamacija) ukupno 361 katastarsku zemljišnu česticu i 21 građevinsku česticu u državnom vlasništvu. Zemljišne čestice pokrivala su 3285 jutara i 945 č. hv., odnosno 1890,74 ha: 1552,79 ha šuma, 149,40 ha pašnjaka, 54,86 ha livada, 34,62 ha oranica, 80,30 ha močvara, a 18,77 ha činili su vode, putovi i sterilno zemljište.

Prema upisnicima, čak 200 zemljišnih čestica u državnom vlasništvu dijelom je Motovunske šume, pri čemu valja naglasiti da je na katastarskim kartama odnosnih općina – nastalim 1819. i 1820. – unutar označenih granica te šume zacrtana 181 zemljišna čestica, od kojih je 12 raščlanjeno, tijekom ažuriranja 1839., na 19 dodatnih zemljišnih čestica bez promjena ukupnih površina. Proizlazi da je početkom druge austrijske uprave u Istri Motovunska šuma bez vodotokova i cesta pokrivala 1641,71 ha (1466,08 ha šuma, 54,97 ha pašnjaka, 30,69 ha livada, 17,07 ha oranica, 72,03 ha močvarnoga tla uz donji tok Mirne i 0,87 ha neobradivoga zemljišta), dok preostalih 249,03 ha državnih dobara najvećim dijelom čini državna šuma Kornerija u k. o. Grožnjan te pašnjaci i oranične površine uz granice s Motovunskom šumom u k. o. Vižinada. Navedene površine po općinama vidljive su u tablici 10.

Kroz podatke upisnika i katastarskih karata bilo je moguće izračunati i površinu svih tih zona Motovunske šume, od kojih najveće imaju površinu iznad 100 ha (Cogolara 142,55 ha, Zoppè 124,27 ha, Ottoco Grande 117,44 ha, Marsanegla 104,20 ha i Zumesco sa 101,68 ha površine), a najmanje ispod 20 ha (Grisignana 17,82 ha, Sdregna 16,45 ha, Vognidol 15,42 ha, Levada 14,99 ha, Ottoco Piccolo 14,52 ha i Grebellin 8,61 ha) (tablica 11).

312 Budicin, „Contributo alla conoscenza dell'idraulica veneta in Istria“, 173.

313 Prema Martini, *Manuale di metrologia*, 437: 1 padovansko polje = 38,625726 ara; Zlatko Herkov, citirajući Rumlera, navodi za „dalmatinski campo Padovano“ 3656,609 m², a za „campo padovano u Padovi“ 3862,3577 m² u „Prinosi za upoznavanje naših starih mjera za dužinu i površinu – nastavak“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 8, 1977., 189; Miroslav Bertoša, *Istra: doba Venecije (XVI. – XVIII. stoljeće)*, Pula 1995., 283, bilj. 25; Budicin, „Contributo alla conoscenza dell'idraulica in Istria“, 173, bilj. 58, za 1 padovansko polje navodi 3800 m².

314 Apih, „Il rapporto sull'Istria“, 225, 226.

Sedam desetljeća poslije, Luigi Morteani navodi za to državno dobro 1347,3 ha površine (1210,50 ha pod šumom [89,6 %] i 136,8 ha [10,4 %] svedeno u druge kulture),³¹⁵ dok krajem Prvog svjetskog rata, odnosno početkom talijanske uprave u Istri, Motovunska šuma mjeri 1325,52 ha (1114,68 ha pod šumom, 16,82 ha ceste, odvodni kanali i građevine i 194,02 ha poljoprivrednoga zemljišta, najvećim dijelom pašnjaci).³¹⁶ Tridesetih godina XX. stoljeća šuma je mjerila 1311,50 ha (pod šumom 1109,87 ha, poljoprivredno zemljište 195,31 ha, neproduktivno 6,32 ha),³¹⁷ godine 1971. – prije premještanja korita rijeke Mirne na južnu stranu doline i izgradnje akumulacijskoga jezera Butoniga – zauzimala je površinu od 1274 ha, dok je danas pod šumom svega 994 ha.

4. 3. Neplodno tlo i neobrađeno zemljište

Neplodno tlo – zemljišta na kojima nije moguće ostvariti bilo kakav prihod te vode i putovi – pokrivalo je 847,35 ha s udjelom u ukupnoj površini Kotara od 2,95 %, dok se po katastarskim općinama kretao između 1,8 % (k. o. Kaštelir) i 7 % (k. o. Zumesk). Ovo je stanje relativno bolje kako u odnosu na susjedne kotareve Buzet i Pazin s udjelom neplodnoga tla u ukupnoj površini odnosnoga kotara od 3,46 %, odnosno 13,29 %, ³¹⁸ tako i u odnosu na katastarske općine zapadne Istre sa srednjim udjelom od 4,02 %.³¹⁹

Zanimljivo je spomenuti da je ta stavka definitivnih zbirnih tablica zamijenila stavku *neobrađene površine*, koja je u zbirnim tablicama izmjere uključivala i potencijalno plodna tla ostala, iz različitih razloga, neobrađena i zapuštena. Tijekom katastarske procjene katastarski je procjenitelj načinio procjenu proizvodnih sposobnosti svih tih neobrađenih čestica, uključio ih u odgovarajuću katastarsku kulturu i klasu. Prema djelomičnom uvidu u

³¹⁵ Luigi Morteani, „Storia di Montona con appendice e documenti. Capitolo VIII., La foresta di Montona“, *Archeografo triestino*, XIX, 1894., 287.

³¹⁶ Marino Budicin, „Il gruppo forestale ‘S. Marco-Corneria’ nel piano di assestamento per il decenio 1933-1942. Contributo alla conoscenza delle sue vicende storiche“, *Atti del Centro di ricerche storiche*, XXXV, 2005., 519-520.

³¹⁷ Isto, 526.

³¹⁸ Prema operatima svih katastarskih općina kotara Buzet (AST, CF, SE, DP), neplodna tla pokrivaju ukupno 1068,49 ha, odnosno 3,46 % ukupne površine kotara (30.845,62 ha); zastupljenost po katastarskim općinama kreće se između 0,17 % u k. o. Brgudac i 6,79 % u k. o. Trstenik. Prema operatima svih k. o. kotara Pazin (AST, CF, SE, Distretto di Pisino), neplodna tla pokrivaju ukupno 5538,22 ha, odnosno 13,29 % ukupne površine kotara (41.673,08 ha), s velikim varijacijama zastupljenosti po katastarskim općinama; neplodno je primjerice čak 43,01 % ukupne površine k. o. Kršikla, 38,97 % k. o. Grdoselo, ali i katastarske općine Zarečje, Lindar, Cerovlje i Pazinski Novaki stoje između 23 % i 28 %.

³¹⁹ Za zapadnu Istru Manin iznosi prosječnu zastupljenost neplodnoga tla u ukupnoj površini razmatranih katastarskih općina od 4,02 %, ali čak 31,50 % u k. o. Funtana (kotar Poreč). Manin, *Zapadna Istra u katastru Franje I.*, 214-216.

dokumentaciju k. o. Oprtalj, uočeno je da su te odluke najčešći razlog reklamacija vlasnika i da su mnoge riješene u korist podnositelja.

5. Završna razmatranja

Prema kartografskoj i pisanoj dokumentaciji katastarske izmjere i procjene Stablnoga katastra Franje I. u Istri, pohranjenoj u Državnom arhivu u Trstu, kotar Motovun pokriva, između 1818. i 1840., 28.704,74 ha površine podijeljene u 19 katastarskih općina sjeverne i središnje Istre koje se prostiru na manje ili više uzdignutim brežuljcima i brdima s umjerenom klimom i cikličkim sušama te tlima reljefnih cjelina Sive Istre i Crvene Istre.

Katastarske općine su organizirane u tri glavne (administrativne) općine (Motovun, Oprtalj i Vižinada) s ukupno 16 podopćina (Brkač, Kaldir, Karojba, Muntrilj, Novaki, Rakotule, Sovišćina, Zumesk; Zrenj, Čepić; Višnjana, Bačva, Sv. Ivan od Šterne, Sv. Vital, Kaštelir i Labinci). Sjedište političke i sudbene vlasti je grad Motovun, dok crkvene institucije većim dijelom pripadaju Porečkoj, a manjim Novigradskoj biskupiji. Razmatrani kotar 1827. broji 11.564 duša, 2767 obitelji i 2024 stambenih građevina; pučku školu imaju samo glavne općine Motovun, Oprtalj i Vižinada te vlada opća nepismenost. U Kotaru koegzistira višetničko stanovništvo koje se bavi gotovo isključivo poljoprivrednim aktivnostima tradicionalnoga tipa i sječom šuma. Glavni vodotokovi Mirna i Butoniga dijelom su državnoga dobra Motovunska šuma, ostali su nedostatni za potrebe poljoprivrede i stanovništva. Brojni feudalni nameti bilježe se u svim katastarskim općinama. Kotar nema vlastitoga tržišta, prodaja malobrojnih tržišnih viškova obavlja se izvan Kotara i najčešće gravitira prema Poreču. Prometnice su zapuštene, za kišnoga vremena pretvaraju se u vodotokove; samo poštanska cesta Trst – Pula bilježi nešto bolje stanje.

Prema podacima katastarske izmjere i procjene proizvodno zemljište pokriva 27.777,88 ha (96,77 % ukupne površine), vode, putovi i sterilno zemljište 847,35 ha (2,95 %), a građevinske čestice i dvorišta samo 79,51 ha (0,28 %).

Proizvodno zemljište – praktički obrađivano u cjelini, neobrađene površine su iznimne i zanemarive – podijeljeno je na poljoprivredno s 19.450,33 ha (odnosno 70,02 % proizvodnoga zemljišta) i šumsko s 8327,55 ha (29,98 %); podjela tih zemljišta po kakvoći ukazuje da je samo jedna

petina prvoklasno zemljište, dvije petine drugoklasno, a preostale dvije petine čine tla nižih klasa zemljišta.

Poljoprivredna zemljišta čine oranične, zelene i razne druge površine. Oranične površine pokrivaju 8595,28 ha (44,19 % poljoprivrednoga zemljišta), od kojih se samo 37,83 % rabi isključivo za sjetvu (katastarska kultura *čiste oranice*), dok su ostale površine pod miješanim kulturama, gdje redovi vinove loze ili stabala maslina ispresijecaju sjetvene površine (katastarske kulture *oranice s lozama*, *oranice s maslinama* i *oranice s lozama i maslinama*). Zelene površine pokrivaju 10.584,74 ha (54,42 %) s tri katastarske kulture: *pašnjaci*, *livade* i *šumovite livade*. Preostalih 270,31 ha (1,39 % poljoprivrednoga zemljišta) čine katastarske kulture *maslinici*, *vinogradi*, *loze i masline*, *vrtovi* i *močvare*.

Na sjetvenim površinama svugdje je uvriježen plodored, sa pšenicom i kukuruzom u prvim godinama nakon gnojidbe na boljim tlima, dok se na lošijim tlima daje prednost prosolikim žitaricama kukuruzu i sirku, koji čine skoro polovicu svih proizvedenih žitarica. Uz te žitarice bilježe se raž, krupni i sitni pir, ječam i zob. Ukupna proizvodnja žitarica nedostatna je za ishranu domicilnoga stanovništva koje je prisiljeno nabavljati žitarice u susjednim kotarima. Grah, krumpir i repa ulaze u redosljede sjevernijih katastarskih općina, ali su prisutni u vrtovima gotovo svih katastarskih općina.

Na cijelom razmatranom području još je uvijek uvriježen stari način uzgoja loze uz stablo, premda se širi i uzgoj loze uz kolac. Loza se uzgaja gotovo uvijek u miješanim kulturama, uzgoj loze u monokulturi gotovo je nepoznat. Vinogradarstvo je jedina poljoprivredna grana koja daje tržišne viškove, koji su zapravo u mnogim poljoprivrednim domaćinstvima plod odricanja jer se redovito pilo samo vino lošije kvalitete, najčešće malo, a ponegdje nikako.

Stabla maslina uzgajaju se na oraničnim površinama, unutar navedenih miješanih kultura; samostalnih maslinika gotovo da nije bilo. Osobitost onodobnoga maslinarstva su mnogobrojna tzv. osamljena stabla maslina, posebice na zelenim površinama, koja svjedoče o nekadašnjim boljim vremenima za maslinarstvo u tim krajevima. Tehnologija tiještenja maslina opisana u dokumentaciji procjene ne razlikuje se od one rabljene u rimsko doba. Onodobna proizvodnja ulja niti daje viškove, niti pokriva potrebe domicilnoga stanovništva.

Zelene površine ne pokrivaju hranidbene potrebe adekvatnoga stočnog fonda pa se poljoprivreda tradicionalnoga tipa odvija u uvjetima permen-
tne nedostatnosti stočnoga fonda; često se kao tegleća stoka uz volove kori-
ste za oranje krave, a za prijevoz magarci i konji.

Uz kopitare se u stočnom fondu bilježe i svinje, perad i ovce uzgajani
isključivo za prehrambene potrebe poljoprivrednih obitelji i za pokrivanje
feudalnih podavanja. Ovčja vuna pokriva odjevne potrebe. Stočarske aktiv-
nosti ne ostvaruju tržišne viškove.

Od ukupno 8327,55 ha šumskoga zemljišta najrentabilnije je zemljište
uz rijeku Mirnu i njezin prtok Butonigu, koje je pak dijelom državne Moto-
vunske šume, dok su šume za sječū nižega rentabiliteta u komunalnom i
privatnom vlasništvu.

U šumovitim katastarskim općinama sječa šuma bila je, uz vinogradar-
stvo, jedina aktivnost s proizvodnim viškom sigurnoga plasmana; iznimka
su katastarske općine Soviščina, Motovun i Zumesk, gdje šume pripadaju,
u cjelini ili značajnim dijelom, državnom dobru Motovunska šuma pa se
bilježi kronična nedostatnost ogrjevnoga drva i drva neophodnoga za poljo-
privredne aktivnosti.

Motovunska šuma u vlasništvu erara specifičnost je razmatranoga
kotara. Podijeljena je tijekom izmjere na 12 dijelova, koji su posebnim
dekretom priključeni pograničnim katastarskim općinama Zrenj, Oprtalj,
Soviščina, Zumesk, Motovun, Brkač i Vižinada (dijelom kotara Motovun) te
katastarskim općinama Sovinjak i Vrh (dijelom kotara Buzet), kao i Grožnjan,
Kostanjica i Završje (dijelom kotara Buje). Šuma, bez vodotokova i cesta,
pokrivala je početkom druge austrijske uprave u Istri 1641,71 ha (1466,08 ha
šuma, 54,97 ha pašnjaka, 30,69 ha livada, 17,07 ha oranica, 72,03 ha močvara
i 0,87 ha neobradivoga zemljišta), što je tek nešto manje od 4357 padovan-
skih polja (1682,92 ha) izmjerenih prije pada Mletačke Republike. Prema
dokumentaciji razmatranoga katastra izračunate su i površine zona, ukupno
27, na koje je Motovunska šuma bila podijeljena u doba Mletačke Republike:
Zalagrisa, Sdregna, Ottoco Grande, Ottoco Piccolo, Portole, Strasnica, Piz-
magnac, Cogolaro, Moquella, Zoppè, Zumesco, Lumè, Marsanegla, Segnac,
Numparezzi, Tarmar, Corte, Grebellin, Levada, Gianda, Ottoco di S. Polo,
Vognidol, Visinada, Grisignana, Piamonte, Castagna i Bastia; njihova se
površina kretala između 142,55 ha (Cogolaro) i 8,61 ha (Grebellin).

Analiza prikupljenih podataka katastarske izmjere i procjene, podataka o vlasništvu, feudalnim podavanjima i kolonatskim uvjetima ukazuje da su uvjeti pribavljivanja egzistencijalnoga minimuma u svim katastarskim općinama Kotara Motovun vrlo teški, a u nekim katastarskim općinama ekstremno teški.³²⁰

Sažetak

Analiza bogate dokumentacije Državnoga arhivu u Trstu, nastale između 1818. i 1840. tijekom prve sustavne katastarske izmjere i ustroja Stablnoga katastra Franje I. u ukupno 19 katastarskih općina sjeverne i središnje Istre koje su tada činile kotar Motovun, daje uvid u njihove zajedničke značajke i specifičnosti. Te su općine bile administrativno organizirane u tri glavne općine s ukupno 16 podopćina (Motovun i podopćine Brkač, Kaldir, Karojba, Muntrilj, Novaki, Rakotule, Soviščina, Zumesk, Višnjnjan, Bačva, Sv. Ivan od Šterne i Sv. Vital; Oprtalj i podopćine Zrenj i Čepić; Vižinada i podopćine Kaštelir i Labinci); sjedište političke i sudbene vlasti bilo je u Motovunu, dok su crkvene institucije bile podložne Porečkoj ili Novigradskoj biskupiji.

Godine 1827. kotar Motovun broji 11.564 duša, 2767 obitelji i 2024 stambenih građevina; pučku školu imaju samo glavne općine; prevladava opća nepismenost. Od 28.704,74 ha ukupne površine Kotara čak 27.777,88 ha (96,77 %) je plodno zemljište koje je, uz pokoji zanemariv izuzetak, obrađeno u cjelini. Od četiriju (iznimno pet) klasa plodnosti plodnoga zemljišta, prevladavaju zemljišta nižih klasa. Čak 70 % produktivnoga zemljišta je poljoprivredno zemljište, a preostalih je 30 % šumsko, koje uključuje Motovunsku šumu od 1671,71 ha.

U Kotaru je zabilježena koegzistencija višetničkoga stanovništva; primarna mu je aktivnost bila poljoprivreda tradicionalnoga tipa plodoredom i plodosmjenama različitih dužina, kojoj slijedi sječa šuma. Poljoprivredne i šumske površine obrađivane su u režimu nedostatnoga broja kako krupne, tako sitne stoke i konzekventno nedostatnoga stajskoga gnoja. Za oranje i prijevoz zaprežnim kolima uz volove se često zaprežu krave, a za prijevoz se rabe i magarci i konji.

Mnoge poljoprivredne obitelji teško se opskrbljuju ogrjevnim drvom i drvom neophodnim za poljoprivredne aktivnosti; taj problem bilježe i vrlo šumovite katastarske općine, čije su šume djelomično ili u cjelini u državnom vlasništvu.

Premda Kotarom protječu rijeka Mirna i njezin pritok Butoniga, koji su bogati vodom, vodoopskrba je kronično nedostatna: ti vodotokovi dijelom su državnoga dobra Motovunska šuma, a ostali vodni tokovi ne zadovoljavaju potrebe poljoprivrednih domaćinstava i poljoprivrede. Od elementarnih nepogoda najpogubnije su suša i tuča. Kotar nema vlastito tržište pa se prodaja malobrojnih tržišnih viškova, prije svega vinogradarstva, a manje od sječe šuma, obavlja izvan njegovih granica, osobito na porečkom tržištu. Izuzev dobro održavane poštanske ceste Trst

³²⁰ Zahvaljujem uredniku Mauriziju Levaku na korisnim savjetima, pravopisnoj i jezičnoj pomoći, redigiranju teksta i susretljivosti. Zahvaljujem i Stipanu Trogrliću na poticaju za istraživanje, ičitavanju rada i korisnim opaskama.

– Pula, prometnice su loše, najčešće zapuštene, a za kišnoga vremena pretvaraju se u vodotokove.

Mnoge su poljoprivredne obitelji imale u vlasništvu zemljišta terećena raznim feudalnim nametima, dok druge obrađuju zemlju veleposjednika pod teškim uvjetima kolonatskih ugovora.

Uvjeti pribavljanja egzistencijalnoga minimuma općenito su teški, a u nekim katastarskim općinama ekstremno teški.

Il Distretto di Montona nel Catasto franceschino: le specificità, le condizioni economiche e l'analisi della struttura agraria

Riassunto

L'analisi della ricca documentazione presente nell'Archivio di Stato di Trieste e relativa al Catasto franceschino allestito tra il 1818 e il 1840 per i 19 comuni catastali dell'Istria settentrionale e centrale facenti parte di quello che all'epoca fu il Distretto di Montona, ha permesso di definire caratteristiche comuni e specificità dei comuni stessi. Detti comuni erano organizzati amministrativamente in 3 capocomuni e 16 sottocomuni (Montona con: S. Pancrazio [Bercaz], Caldier, Caroiba, Montreo, Novacco, Raccotole, Sovischine, Zumesco, Visignano, Mondellebotte, S. Giovanni della Cisterna e S. Vitale; Portole con: Stridone [Sdregna] e Ceppich; Visinada con: Castellier e S. Domenica); l'autorità politica e quella giudiziaria erano insediate a Montona mentre le istituzioni ecclesiastiche sottostavano rispettivamente alla Diocesi di Parenzo e a quella di Cittanova.

Nel 1827 il Distretto di Montona contava 11.564 anime, 2767 nuclei famigliari e 2024 edifici ad uso abitativo. Solo i comuni amministrativi avevano una scuola pubblica; l'analfabetismo strumentale era pressoché totale. Della superficie totale del Distretto, calcolata in 28.704,74 ha, ben 27.777,88 ha (96,77 %) erano considerati terreni produttivi e, fatte salve trascurabili eccezioni, tutti coltivati. Delle quattro (raramente cinque) classi di fertilità del terreno produttivo, prevalevano quelle minori. Il 70 % del terreno produttivo era ad uso agricolo, mentre il rimanente 30 % erano boschi, ivi compreso il Bosco di Montona con una superficie complessiva di 1.641,71 ha.

Nel Distretto conviveva una popolazione multi-etnica la cui attività principale era l'agricoltura di tipo tradizionale con rotazione colturale in cicli di diversa durata; per importanza segue il taglio dei boschi. Le attività sono svolte in regime di insufficienza sia di bestiame di grosso taglio che di quello minuto e della conseguente scarsità di letame. Per aratura e trasporto con i carri, in mancanza dei buoi, si ricorreva spesso alle mucche; per il trasporto a soma ad asini e cavalli.

Molte famiglie agricole faticavano a rifornirsi di legna da ardere e di legno per le attività agricole; il problema sussisteva anche in taluni comuni catastali altamente boschivi in quanto la maggior parte dei boschi, se non tutti, erano di proprietà demaniale.

Sebbene attraverso il Distretto scorrono le abbondanti acque del fiume Quieto e dell'affluente Bottonega, la carenza idrica era una costante in quanto i corsi d'acqua

menzionati erano parte del Bosco demaniale di Montona; con i corsi d'acqua minori non si arrivava a coprire il fabbisogno dei nuclei familiari e ancor meno dell'agricoltura. Delle avversità climatiche, le più devastanti erano la siccità e la grandine.

Il Distretto non aveva un proprio mercato, quindi le poche eccedenze, derivanti principalmente dalla viticoltura e, in misura minore, dal taglio dei boschi, venivano vendute fuori Distretto, soprattutto al mercato di Parenzo. Ad eccezione della strada postale Trieste – Pola, le vie di comunicazione interne erano trascurate e diventavano corsi d'acqua nei periodi piovosi.

Molte famiglie agricole erano in possesso di terre sulle quali gravavano svariati tributi feudali; altri coltivavano le terre altrui alle dure condizioni del contratto colonico.

Le condizioni per raggiungere il minimo di sussistenza erano generalmente difficili e in alcuni comuni catastali estremamente difficili.

Motovun District in the Cadastre of Francis I.: features, economic situation and analysis of agrarian structure

Abstract

An analysis of the rich documentation of the State Archives in Trieste, created between 1818 and 1840 during the first systematic cadastral survey and organization of the Stable Cadastre of Francis I in the total of 19 cadastral municipalities of northern and central Istria that then formed the district of Motovun, gives an insight into their common features and specifics. These municipalities were administratively organized into three main municipalities with a total of 16 sub-municipalities (Motovun and the sub-municipalities of Brkač, Kaldir, Karojba, Muntrilj, Novaki, Rakotule, Soviščina, Zumesk, Višnjan, Bačva, Sveti Ivan od Šterne and Sveti Vital; Oprtalj and sub-municipalities of Zrenj and Čepić, Vižinada and sub-municipalities of Kaštelir and Labinci); the seat of political and judicial power was in Motovun, while church institutions were subjects of the Diocese of Poreč or Novigrad.

In 1827, the district of Motovun had 11 564 souls, 2767 families and 2024 residential buildings; only the main municipalities had public schools; general illiteracy prevailed. Of the 28.704,74 ha of the total area of the district, as much as 27.777,88 ha (96,77%) is fertile land, which, with a few negligible exceptions, is wholly cultivated. Out of the four (exceptionally five) fertility classes of fertile land, lower class lands predominate. As much as 70% of the productive land is agricultural land, and the remaining 30% is forest, which includes the Motovun 1671,71 ha forest.

Coexistence of multi-ethnic population was recorded in district; its primary activity was traditional type agriculture with crop rotations of different lengths, followed by forest cutting. Agricultural and forest areas were cultivated under the regime of insufficient numbers of both large and small livestock and, consequently, insufficient manure quantity. For ploughing and cart transport, cows were often used due to a lack of oxen, whereas donkeys and horses were used for transport.

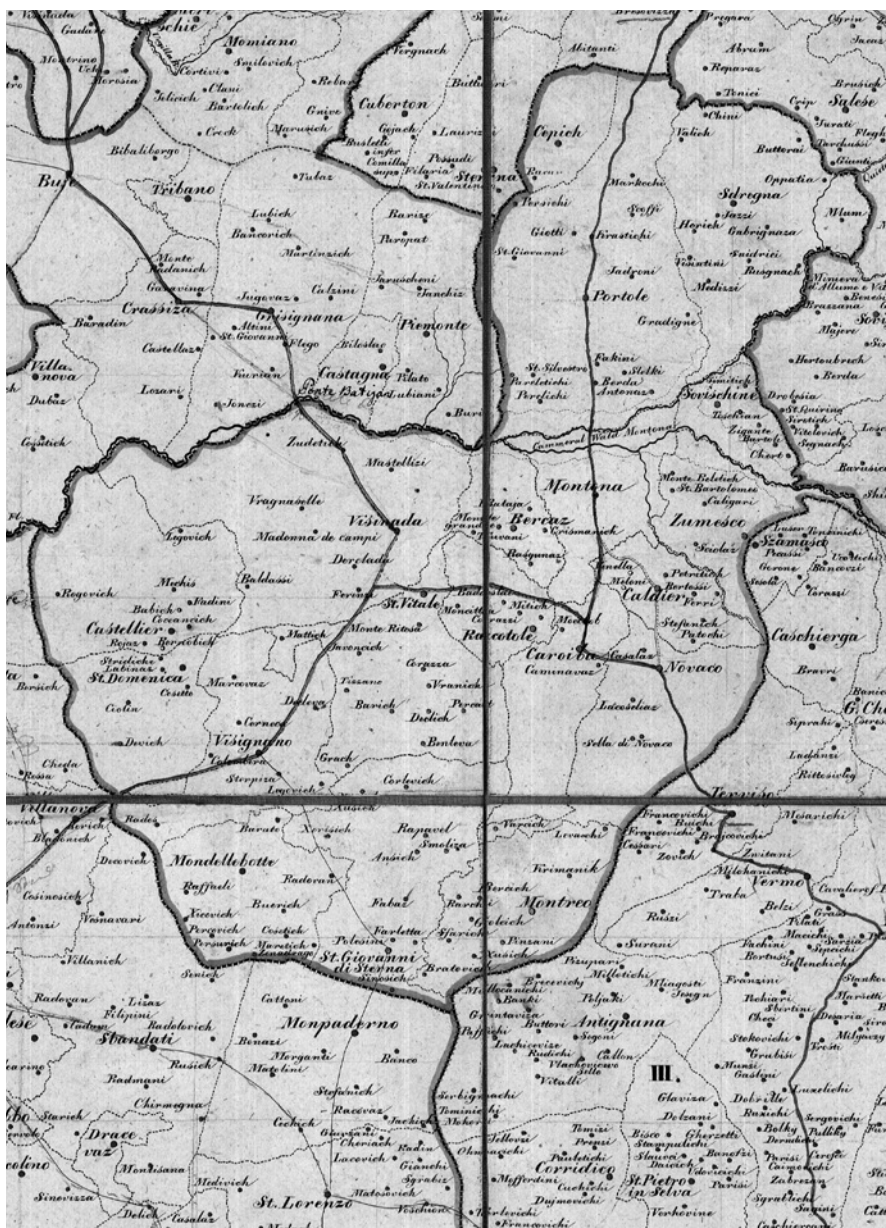
Many agricultural families found it difficult to obtain firewood and wood necessary for agricultural activities; this problem was also denoted by heavily forested cadastral municipalities, whose forests are partly or entirely state-owned.

Although the river Mirna and its tributary Butoniga flowed through the district, both rich in water, the water supply was chronically insufficient: these water flows were parts of the state property Motovun Forest, and other water flows did not meet the needs of agricultural households and agriculture. Of the natural disasters, drought and hail were the most devastating. The district did not have its own market, so the sale of the few market surpluses, primarily from viticulture, and less from forest cutting, was done outside its borders, especially on the Poreč market. With the exception of the well-maintained postal road Trieste – Pula, the roads were bad, mostly neglected, and in rainy weather they turned into water streams.

Many agricultural families owned land burdened with various feudal levies, while others cultivated the land of the landlord under the harsh conditions of serf-like contracts.

The conditions for obtaining the subsistence minimum were generally difficult, and in some cadastral municipalities extremely difficult.

Prilozi

Karta 1. Katastarske općine kotara Motovun u vrijeme katastarske izmjere (1818. – 1823.) (Übersichts-Karte der Steuer-Bezirk des Küstenlandes 1825. [B IX c 413], Institute and Museum of Military History • B IX c • B IX Ausztriamagyarország • B I–XV. Európa, <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITkerkeptr/2521/view/?pg=1&bbox=1299%2C-2869%2C6522%2C-152> [4. 11. 2022.]])

Tablica 1. Predstavnici lokalnih vlasti potpisnici Zapisnika o razgraničenju kotara Motovun prema Katastru Franje I. (lipanj – listopad 1818.)

Kotar	Katastarska općina	Mjesni poglavari	Funkcija	pismen/nepismen
Motovun / Montona	Motovun / Montona	Giovanni Antonio Flego	Podestat Motovuna 1818.	pismen
		Girolamo Benleva	Načelnik općine 1818.	pismen
	Brkač / Bercaz	Paolo Sirotych	Načelnik općine 1818.	nepismen
		Romolo Rodella	Načelnik općine 1819.	pismen
		Pietro Tomaz	Predstavnik općine 1818.	nepismen
		Stefano Labignan	Predstavnik općine 1818.	nepismen
	Kaldir / Caldier	Pietro Zuitco ³²¹	Načelnik općine 1818.	pismen
	Karojba / Caroiba	Antonio Mocibob	Načelnik općine 1818.	pismen
		Michele Mocibob	Načelnik općine 1819.	nepismen
	Muntrič / Montreo	Giorgio Xusich	Načelnik općine 1818.	nepismen
		Matteo Pinzan	Predstavnik općine 1818.	nepismen
	Novaki / Novacco	Giovanni Sardos	Načelnik općine 1818.	nepismen
	Rakotule / Racotole	Giovanni Pacovich	Načelnik općine 1818.	pismen
	Soviščina / Sovischine	Andrea Bartolich	Načelnik općine 1818.	nepismen
		Pietro Bartolich	Načelnik općine 1819.	nepismen
	Zumesk / Zumesco	Gregorio Pauletich fu Giorgio	Načelnik općine 1818.	nepismen
	Višnjani / Visignano	Giacinto Declich	Načelnik općine 1818.	pismen
		Giovanni Bernobich	Predstavnik općine 1818.	nepismen
		Pietro Chervatin	Starješina	pismen
	Bačva / Mondellebotte	Pasquale Radovan	Načelnik općine 1818.	nepismen
	Sv. Ivan od Šterne / S. Giovanni di Sterna	Gregorio Ferletta	Načelnik općine 1818.	nepismen
		Nicolò Corlevich	Predstavnik općine 1818.	nepismen
	Sv. Vital / S. Vitale	Paolo Percat	Načelnik općine 1818.	pismen
		Giovanni Antonio Bertossa	Predstavnik općine 1818.	pismen
		Matte Ivancich	Predstavnik općine 1818.	nepismen
	Oprtalj / Portole	Antonio Basiaco	Načelnik općine 1818.	pismen
	Zrenj / Sdregna	Giovanni Francesco Punis	Načelnik općine 1818.	nepismen
	Čepič / Cepich	Matteo Cicovin	Načelnik općine 1818.	nepismen
		Zuane Buzzai	Predstavnik općine 1818.	nepismen
	Vižinada / Visinada	Antonio Fachinetti	Podestat Vižinade 1818.	pismen
		Costantino Vicenzini	Gospodarev predstavnik	pismen
		Luca Ivancich	Načelnik općine 1818.	nepismen
Mattio Fachinetti		Predstavnik općine 1818.	pismen	
Kaštelir / Castellier	Francesco Delmessier ³²²	Načelnik općine 1818.	pismen	
	Bartolo Gambin	Predstavnik općine 1818.	nepismen	
	Vincenzo Riosa	Predstavnik općine 1818.	nepismen	
Labinci / S. Domenica di Visinada	Giovanni Francesco Cossetto	Načelnik općine 1818.	pismen	
	Michel Cossetto	Predstavnik općine 1818.	nepismen	
	Zuane Labinaz	Predstavnik općine 1818.	nepismen	
Buje / Buie	Kostanjica / Castagna	Pietro Clarich ³²³	Načelnik općine 1818.	nepismen
	Završje / Piemonte	Giovanni Battista Miani	Načelnik općine 1818.	pismen
	Šterna / Sterna	Giorgio Persico	Načelnik općine 1818.	nepismen

321 Potpisnik se potpisuje Zuitco i Zuitcho, u Popisu vlasnika registriran je kao Zvitico.

322 Potpisnik se potpisuje Del Messier, u Popisu vlasnika registriran je kao Delmessier.

323 Kolovoza 1818., ali rujna iste godine načelnik općine je Matteo Castagna (AST, CF, SE, DB, CC Castagna,

Buzet / Pinguento	Marčenegla / Marcenigla	Benedetto Clarich	Načelnik općine 1818.	pismen
	Vrh / Verch	Francesco Matcovich	Načelnik općine 1818.	pismen
		Mattio Schiulaz q. Mattio	Predstavnik općine 1818.	nepismen
	Senj / Segnach	Antonio Sirolich q. Antonio	Načelnik općine 1818.	nepismen
	Sovinjak / Sovignacco	Domenico Sirolich	Načelnik općine 1818.	pismen
		Sebastino Bartolich	Predstavnik općine 1818.	pismen
	Salež / Salese	Matteo Bencich	Načelnik općine 1818.	nepismen
Andrea Stepancich		Predstavnik općine 1818.	nepismen	
Štrped / Starpet	Pietro Flego	Načelnik općine 1818.	pismen	
Kopar / Capodistria	Gradin / Gradigna	Francesco Perich	Načelnik općine 1818.	nepismen
Pazin / Pisino	Kaščerga / Caschierga	Stefano Mendicovich	Načelnik općine 1818.	nepismen
	Kršikla / Chersicla	Giovanni Duscovich	Načelnik općine 1818.	pismen
	Tinjan / Antignana	Francesco Orlich	Načelnik općine 1818.	pismen
		Giovanni Depiera	Predstavnik općine 1818.	pismen
		Marco Depiera	Predstavnik općine 1818.	pismen
	Trviž / Villa Terviso	Francesco Braicovich	Načelnik općine 1818.	nepismen
		Antonio Braicovich	Predstavnik općine 1818.	nepismen
Zamask / Zumesco Imp.	Antonio D'Antignana	Načelnik općine 1818.	nepismen	
Poreč / Parenzo	Baderna / Mompaderno	Giovanni Xerco	Načelnik općine 1818.	nepismen
	Nova Vas / Villanova	Giovanni Cossinosich zvan Blagdan ³²⁴	Načelnik općine 1818.	nepismen
		Giorgio Nason	Predstavnik općine 1818.	nepismen
		Matteo Pribetich	Predstavnik općine 1818.	nepismen
	Preseka / Fratta	Matteo Cerneca	za načelnika općine ³²⁵	pismen
		Tommaso Rossa	Predstavnik općine 1818.	nepismen
		Michiel Codan	Starješina	nepismen
	Žbandaj / Sbandati	Michaele Bodetich	Načelnik općine 1818.	nepismen
Tar / Torre	Giovanni Munda	Načelnik općine 1818.	nepismen	
	Martin Radoicovich	Predstavnik općine 1818.	nepismen	
	Stefano Vellovich	Predstavnik općine 1818.	nepismen	

Izvor: AST, CF, SE, DM, Opis granica, Zapisnik o razgraničenju odnosno katastarske općine.

sv. 133.01).

³²⁴ U Zapisnicima o razgraničenju tri se puta spominje Giovanni Cossinosich zvan Blagda (sic), dok se u Popisu vlasnika Nove Vasi u kotaru Poreč (AST, CF, SE, Distretto di Parenzo, CC Villanova, sv. 910.07) spominju 4 vlasnika s prezimenom Cossinosich, ali su zvani Bladan (sic) (Matteo q.m Matteo, Tommaso q.m Matteo, Michelle q.m. Matteo, Giovanni q.m Giovanni). Godine 1819. načelnik općine Nova Vas je Gregorio Gherbaz (AST, CF, SE, Distretto di Parenzo, Villanova, sv. 910.01).

³²⁵ Ovako u razmatranome dokumentu za godinu 1818., ali se 1819. kao načelnik općine navodi Zuanne Cerneca (AST, CF, SE, Distretto di Parenzo, Fratta Parentina, sv. 296.01).

Tablica 2. Katastarske općine kotara Motovun: stanje tijekom franciskanske katastarske izmjere i današnje stanje u sklopu Istarske županije

Kotar Motovun u doba prve katastarske izmjere						
Glavna općina	Podopćina	Kuća 1819.	Stanovnika 1819.	Površine prema prvim rezultatima izmjere (1818. – 1822.)		
				jutara	hvati	hektara
1	2	3	4	5	6	7
Montona (Motovun)	Montona (Motovun)	243	1155	2005	1541	1154
	S. Pancrazio di Montona / Bercaz (Brkač)	30	143	986	1184	568
	Caldier (Kaldir)	69	295	1204	962	694
	Caroiba Subiente (Karojba)	61	304	1926	280	1108
	Montreo (Muntrilj)	55	443	2455	514	1413
	Novacco di Montona (Novaki)	112	456	2839	1169	1635
	Raccotole (Rakotule)	43	233	1160	123	668
	Sovischine (Soviščina)	64	244	1055	960	607
	Zumesco (Zumesk)	92	379	1691	118	973
	Visignano (Višnjan)	126	694	2741	1492	1578
	Mondellebotte (Bačva)	50	250	2554	264	1470
	S. Giovanni della Cisterna (Sv. Ivan od Šterne)	70	485	3447	469	1984
	S. Vitale (Sv. Vital)	73	494	3109	1585	1790
Portole (Oprtalj)	Portole (Oprtalj)	417	2015	6219	958	3579
	Stridone / Sdregna (Zrenj)	106	559	4107	86	2363
	Ceppi (Čepić)	21	110	1037	1296	597
Visinada (Vižinada)	Visinada (Vižinada)	224	1009	5862	468	3373
	Castellier di Visinada (Kaštelir)	78	637	3338	827	1921
	S. Domenica di Visinada (Labinci)	67	358	2169	612	1248
Zbroj		2001	10.263	49.913	508	28.723

Izvori za nazive podopćina na talijanskom jeziku: AST, CF, SE, DM, natpis odnosno kutije i eventualni drugačiji nazivi u dokumentaciji; kuće i stanovništvo (stupci 3. i 4.): *Schematismo Dell'Imperiale Regio Litorale Austriaco-Illirico 1819*, 21-22; površine k.o. (stupci 5, 6, 7): AST, CF, SE, DM, pregledne tablice priložene odnosnim upisnicima zemljišnih čestica. Mjerne jedinice: 1 bečko jutro = 1600 četvornih hvati; 1 četvorni hvat = 3,596652 m².

Današnje stanje u sklopu Istarske županije		
Katastarska općina	Katastarski ured	Jedinica lokalne samouprave
8	9	10
Motovun / Montona	Pazin	Općina Motovun / Comune di Montona
Brkač / Bercaz	Pazin	Općina Motovun / Comune di Montona
Kaldir / Caldier	Pazin	Općina Motovun / Comune di Montona
Karobjba / Caroiba	Pazin	Općina Karobjba
Muntrilj / Montreo	Pazin	Općina Tinjan, gotovo u cjelini Općina Karobjba, mali dio
Novaki / Novacco	Pazin	Općina Karobjba
Rakotule / Raccotole	Pazin	Općina Karobjba
Soviščina / Sovischine	Buzet	Grad Buzet, gotovo u cjelini. Općina Motovun / Comune di Montona, mali dio
Zumesk / Zumesco	Pazin	Općina Motovun / Comune di Montona, veći dio Grad Pazin: manji dio
Višnjani / Visignano	Poreč	Općina Višnjani / Comune di Visignano
Bačva / Mondellebotte	Poreč	Općina Višnjani / Comune di Visignano
Sv. Ivan od Šterne / S. Giovanni di Sterna	Buje	Općina Višnjani / Comune di Visignano
Sv. Vital / S. Vitale	Poreč	Općina Višnjani / Comune di Visignano, veći dio. Općina Vižinada / Comune di Visinada, manji dio
Oprtalj / Portole	Buje	Općina Oprtalj / Comune di Portole
Zrenj / Sdregna	Buje	Općina Oprtalj / Comune di Portole, gotovo u cjelini. Grad Buzet, mali dio
Čepič / Cepich	Buje	Općina Oprtalj / Comune di Portole
Vižinada / Visinada	Poreč	Općina Vižinada / Comune di Visinada, gotovo u cjelini Općina Kaštelier – Labinci / Comune di Castellier – S. Domenica, mali dio
Kaštelir / Castellier i Donja Mirna (dio)	Poreč	Općina Kaštelier – Labinci / Comune di Castellier – S. Domenica
Labinci / S. Domenica	Poreč	Općina Kaštelier – Labinci / Comune di Castellier – S. Domenica

Tablica 3. Površina, pučanstvo i stočni fond kotara Motovun prema Katastru Franje I. (stanje 1827. – 1830.)

Glavna općina	Katastarska općina	Površina				Pučanstvo		
		prema elaboratima (1829. – 1830.)				prema podacima novačenja 1827.		
		Jutara	Hvati	Hektara	Čestica	Stanovnika	Kuća	Obitelji
Motovun	Motovun	2005	1542	1154,36	2977	1218	245	301
	Brkač	986	1184	567,83	1483	178	34	47
	Kaldir	1204	951	693,20	3118	338	69	90
	Karobjba	1944	347	1118,83	2661	322	61	55
	Muntrilj	2455	514	1412,95	2189	463	56	109
	Novaki	2839	1169	1634,16	4474	515	112	134
	Rakotule	1160	632	667,76	1693	254	43	56
	Soviščina	1055	949	607,46	1927	293	64	73
	Zumesk	1691	115	973,15	2850	423	92	109
	Višnjjan	2741	1492	1577,88	2973	778	126	178
	Bačva	2554	1260	1470,19	2609	320	52	74
	Sv. Ivan od Šterne	3447	469	1983,79	3568	561	70	129
Sv. Vital	3109	1585	1789,69	2531	452	75	103	
Oprtalj	Oprtalj	6219	958	3579,16	11.982	2348	420	564
	Zrenj	4107	86	2363,46	5185	696	108	161
	Čepić	1035	1562	596,17	1027	131	21	25
Vižinada	Vižinada	5862	469	3373,54	4643	1231	228	302
	Kaštelir	3338	827	1921,20	3968	661	80	163
	Labinci	2178	654	1253,60	3405	382	68	94
Kotar Motovun		49.939	765	28.738,38	65.263	11.564	2024	2767

Izvor: AST, CF, SE, DM, elaborati odnosnih katastarskih općina i u njima sadržani podaci novačenja 1827.

Mjerne jedinice: 1 bečko jutro = 1600 četvornih hvati; 1 četvorni hvat = 3,596652 m².

Napomene

Površine: uvijek su navedene prema § 8 obrasca S/5; kurzivom su naznačeni podaci katastarskih općina Novaki, Rakotule i Sv. Ivan od Šterne, čiji obrasci S/5 navode u § 1 površine sa zanemarivim razlikama u hvatima).

Pučanstvo: podaci o novačenju za k. o. Oprtalj ne navode broj kuća, a za k. o. Čepić ni broj obitelji pa ih mi navodimo, označene kurzivom, prema dokumentaciji katastarske procjene.

Stočni fond: prema obrascima S/4 i kasnije nastalim obrascima S/15 (podaci nisu uvijek jednaki, ali su razlike zanemarive; ta dokumentacija za katastarske općine Višnjjan, Sv. Ivan od Šterne i Čepić izostavlja stavke „ždrepci“, „telci“, „magarci“ i „svinje“, ali kako im preostala dokumentacija potvrđuje prisutnost nedvojbeno je da je broj te stoke u kotaru Motovun bio viši u odnosu na zbroj naveden u tablici gdje je označen kurzivom

Stočni fond									
prema podacima novačenja 1827.					prema djelomičnoj provjeri na terenu				
Volovi	Krave	Konji	Mazge	Ovce	Ždrepci	Telci	Magarci	Svinje	Ukupno
40	26	45	38	249	3	0	80	150	631
18	19	0	0	152	0	0	23	41	253
41	23	6	3	231	0	24	32	93	453
68	29	3	0	618	0	27	39	112	896
127	53	12	0	2062	0	51	16	79	2400
89	104	28	1	1042	2	42	27	86	1421
51	28	4	0	542	0	18	21	70	734
35	38	5	0	206	0	14	26	81	405
45	65	12	0	474	0	34	57	142	829
140	66	20	0	1128	0	0	0	0	1354
91	83	5	0	1178	0	39	10	110	1516
112	74	13	0	1143	0	0	0	0	1342
116	92	14	0	1437	0	51	47	154	1911
210	240	52	11	2036	0	0	238	589	3376
129	126	18	0	924	0	56	52	104	1409
40	21	16	0	325	0	0	0	0	402
191	188	34	0	2750	0	0	68	250	3481
121	142	27	0	1191	0	74	27	229	1811
54	38	10	0	404	0	12	24	89	631
1718	1455	324	53	18.092	5	442	787	2379	25.255

Tablica 4. Uporaba zemljišta kotara Motovun u hektarima prema Katastru Franje I. (stanje 1838.)

Glavna općina	Katastarska općina	Plodno zemljište						
		Poljoprivredne površine						
		Oranice	Oranice s lozama	Oranice s maslinama	Oranice s lozama i maslinama	Loze i masline	Vinogradi	Maslinici
Motovun	Motovun	163,97	264,61	29,97	26,29	10,19	16,90	27,62
	Brkač	70,48	155,77	8,23	14,49	0,00	0,00	0,00
	Kaldir	52,70	158,34	11,32	8,34	0,00	8,04	1,20
	Karobjba	140,82	160,13	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	Muntrilj	360,00	223,42	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	Novaki	218,66	201,94	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	Rakotule	59,34	121,80	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	Soviščina	33,89	70,10	9,70	12,28	0,00	0,00	0,00
	Zumesk	60,86	182,76	21,29	30,05	1,51	3,49	13,96
	Višnjani	187,99	346,59	27,00	33,91	0,00	0,00	0,00
	Bačva	238,34	228,65	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	Sv. Ivan od Št.	405,96	304,30	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	Sv. Vital	222,95	295,21	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Oprtalj	Oprtalj	334,94	600,11	31,17	86,82	0,00	0,00	11,75
	Zrenj	136,96	223,81	0,00	12,11	0,00	0,00	0,00
	Čepić	28,59	51,91	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Vižinada	Vižinada	279,11	615,10	24,29	20,00	0,00	0,00	6,32
	Kaštelir	129,35	361,39	30,37	11,29	0,00	0,00	0,00
	Labinci	126,63	282,70	26,07	20,11	0,00	0,00	0,00
Ukupno kotar Motovun		3251,54	4848,64	219,41	275,69	11,70	28,43	60,85
		11,33 %	16,89 %	0,76 %	0,96 %	0,04 %	0,10 %	0,21 %

Izvor: AST, CF, SE, DM, obrasci S/7 odnosnih katastarskih općina potpisani 1838.

Napomena: apsolutne vrijednosti svih površina u izvorniku – date u donjoaustrijskim površinskim mjerama jutro i četvorni hvat, gdje 1 jutro čini 1600 četvorni hvati – preračunate su u hektare u omjeru jedan četvorni hvat = 3,596652 četvorna metra. Decimalni brojevi su u pravilu zaokruživani na najbližu stotinku; gdje to nije bilo moguće, iz potrebe tabličnoga prikaza podataka, stotinka je upisana kurzivom.

						Šume		Neplodno	Građevinsko zemljište	UKUPNO
Vrtovi	Livade	Šumovite livade	Pašnjaci	Močvarno tlo	Šume		Sterilno, vode, putovi			
					Šume za sječu	Visoke šume				
4,20	98,08	0,00	81,44	0,00	58,10	319,86	48,17	4,09	1153,49	
1,74	87,62	0,00	94,24	0,00	101,47	15,42	17,73	1,09	568,28	
2,16	9,09	0,00	218,90	0,00	160,54	26,32	30,21	2,83	689,99	
5,31	206,54	0,00	493,97	0,00	68,72	0,00	33,95	3,91	1113,35	
3,60	123,54	24,84	574,97	0,00	57,09	0,00	39,77	3,43	1410,66	
7,92	252,91	0,00	650,74	0,00	246,62	0,00	60,71	2,44	1641,94	
2,87	21,36	0,00	341,51	0,00	104,90	0,00	12,87	1,29	665,94	
4,54	1,52	0,00	212,11	0,00	0,00	237,95	23,06	1,14	606,29	
2,72	10,71	0,00	248,69	0,00	161,11	164,89	68,11	2,60	972,75	
8,07	7,47	0,00	332,77	0,00	594,47	0,00	34,43	5,92	1578,62	
8,14	7,95	0,00	233,92	0,00	723,89	0,00	26,90	1,75	1469,54	
9,24	8,44	0,00	838,97	0,00	366,13	0,00	48,95	2,99	1984,98	
6,35	128,82	0,00	583,61	0,00	486,43	10,55	52,15	2,29	1788,36	
18,43	302,36	38,24	1336,47	0,00	427,09	234,18	114,84	14,90	3551,30	
6,39	240,64	33,59	974,30	0,00	492,92	161,86	77,11	3,90	2363,59	
0,90	52,69	0,00	247,00	0,00	199,30	0,00	17,18	1,18	598,75	
14,51	382,34	0,00	437,74	0,00	1424,88	85,77	71,41	10,04	3371,51	
10,58	87,00	0,00	380,54	47,56	819,22	0,00	34,65	9,98	1921,93	
4,10	7,84	0,00	169,26	0,00	577,87	0,00	35,15	3,74	1253,47	
121,77	2036,92	96,67	8451,15	47,56	7070,75	1256,80	847,35	79,51	28.704,74	
0,42 %	7,10 %	0,34 %	29,44 %	0,17 %	24,63 %	4,38 %	2,95 %	0,28 %	100,00 %	

Tablica 5. Uporaba zemljišta kotara Motovun u postocima prema Katastru Franje I. (stanje 1838.)

Glavna općina	Katastarska općina	Plodno zemljište							
		Poljoprivredne površine							
		Oranice	Oranice s lozama	Oranice s maslinama	Oranice s lozama i maslinama	Loze i masline	Vinogradi	Maslinici	
Motovun	Motovun	14,22 %	22,94 %	2,60 %	2,28 %	0,88 %	1,47 %	2,39 %	
	Brkač	12,40 %	27,41 %	1,45 %	2,55 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	
	Kaldir	7,64 %	22,95 %	1,64 %	1,21 %	0,00 %	1,17 %	0,17 %	
	Karojba	12,65 %	14,38 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	
	Muntrilj	25,52 %	15,84 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	
	Novaki	13,32 %	12,30 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	
	Rakotule	8,91 %	18,29 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	
	Soviščina	5,59 %	11,56 %	1,60 %	2,03 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	
	Zumesk	6,26 %	18,79 %	2,19 %	3,09 %	0,15 %	0,36 %	1,43 %	
	Višnjani	11,91 %	21,96 %	1,71 %	2,15 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	
	Bačva	16,22 %	15,56 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	
	Sv. Ivan od Št.	20,45 %	15,33 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	
Sv. Vital	12,47 %	16,51 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %		
Oprtalj	Oprtalj	9,43 %	16,90 %	0,88 %	2,45 %	0,00 %	0,00 %	0,33 %	
	Zrenj	5,79 %	9,47 %	0,00 %	0,51 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	
	Čepić	4,77 %	8,67 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	
Vižinada	Vižinada	8,28 %	18,25 %	0,72 %	0,59 %	0,00 %	0,00 %	0,19 %	
	Kaštelir	6,73 %	18,80 %	1,58 %	0,59 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	
	Labinci	10,10 %	22,55 %	2,08 %	1,61 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	
Ukupno kotar Motovun		11,33 %	16,89 %	0,76 %	0,96 %	0,04 %	0,10 %	0,21 %	

Izvor: AST, CF, SE, DM, obrasci S/7 odnosnih katastarskih općina potpisani 1838.

Napomena: rezultati izračuna u pravilu su zaokruživani na najbližu stotinku; gdje to nije bilo moguće, iz potrebe tabličnoga usklađivanja, stotinka je upisana kurzivom.

								Neplodno	Građevinsko zemljište	UKUPNO
					Šume		Sterilno, vode, putovi			
Vrtovi	Livade	Šumovite livade	Pašnjaci	Močvarno tlo	Šume za sječu	Visoke šume				
0,36 %	8,50 %	0,00 %	7,06 %	0,00 %	5,04 %	27,73 %	4,18 %	0,35 %	100,00 %	
0,31 %	15,42 %	0,00 %	16,58 %	0,00 %	17,86 %	2,71 %	3,12 %	0,19 %	100,00 %	
0,31 %	1,32 %	0,00 %	31,72 %	0,00 %	23,27 %	3,81 %	4,38 %	0,41 %	100,00 %	
0,48 %	18,55 %	0,00 %	44,37 %	0,00 %	6,17 %	0,00 %	3,05 %	0,35 %	100,00 %	
0,25 %	8,76 %	1,76 %	40,76 %	0,00 %	4,05 %	0,00 %	2,82 %	0,24 %	100,00 %	
0,48 %	15,40 %	0,00 %	39,63 %	0,00 %	15,02 %	0,00 %	3,70 %	0,15 %	100,00 %	
0,43 %	3,21 %	0,00 %	51,28 %	0,00 %	15,75 %	0,00 %	1,93 %	0,20 %	100,00 %	
0,75 %	0,25 %	0,00 %	34,98 %	0,00 %	0,00 %	39,25 %	3,80 %	0,19 %	100,00 %	
0,28 %	1,10 %	0,00 %	25,57 %	0,00 %	16,56 %	16,95 %	7,00 %	0,27 %	100,00 %	
0,51 %	0,47 %	0,00 %	21,08 %	0,00 %	37,66 %	0,00 %	2,18 %	0,37 %	100,00 %	
0,55 %	0,54 %	0,00 %	15,92 %	0,00 %	49,26 %	0,00 %	1,83 %	0,12 %	100,00 %	
0,47 %	0,42 %	0,00 %	42,27 %	0,00 %	18,44 %	0,00 %	2,47 %	0,15 %	100,00 %	
0,35 %	7,20 %	0,00 %	32,63 %	0,00 %	27,20 %	0,59 %	2,92 %	0,13 %	100,00 %	
0,52 %	8,51 %	1,08 %	37,63 %	0,00 %	12,03 %	6,59 %	3,23 %	0,42 %	100,00 %	
0,27 %	10,18 %	1,42 %	41,22 %	0,00 %	20,86 %	6,85 %	3,26 %	0,17 %	100,00 %	
0,15 %	8,80 %	0,00 %	41,25 %	0,00 %	33,29 %	0,00 %	2,87 %	0,20 %	100,00 %	
0,43 %	11,34 %	0,00 %	12,98 %	0,00 %	42,26 %	2,54 %	2,12 %	0,30 %	100,00 %	
0,55 %	4,53 %	0,00 %	19,80 %	2,48 %	42,62 %	0,00 %	1,80 %	0,52 %	100,00 %	
0,33 %	0,62 %	0,00 %	13,50 %	0,00 %	46,10 %	0,00 %	2,81 %	0,30 %	100,00 %	
0,42 %	7,10 %	0,34 %	29,44 %	0,17 %	24,63 %	4,38 %	2,95 %	0,28 %	100,00 %	

Tablica 6. Vrste i klase poljoprivrednoga i šumskoga zemljišta kotara Motovun u hektarima prema Katastru Franje I. (stanje 1839.)

Katastarska općina, odnosno vrsta tla	Klasa	Motovun	Brkač	Kaldir	Karobjba	Muntričlj	Novaki	Rako-tule	Sovi-ščina	Zumesk	Višnjjan
Oranice	I	70,51	8,81	2,82	13,91	3,52	10,18	5,89	5,59	1,80	20,07
	II	26,44	3,70	7,51	32,22	32,60	54,38	20,83	10,99	1,36	64,09
	III	20,32	26,26	28,57	25,38	142,59	63,65	16,97	13,48	21,78	103,83
	IV	28,54	31,71	13,80	69,32	181,29	90,45	15,64	3,82	35,92	0,00
	V	18,16	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Oranice s lozama	I	16,84	15,19	1,96	20,13	8,95	6,63	6,80	4,77	2,37	50,55
	II	114,44	77,66	26,79	65,30	52,54	69,22	39,27	14,74	20,30	221,04
	III	112,94	51,29	93,18	53,53	161,93	72,51	59,29	39,00	68,61	75,01
	IV	20,38	11,63	36,41	21,17	0,00	53,58	16,45	11,59	91,48	0,00
Oranice s maslinama	I	0,82	2,80	6,75	0,00	0,00	0,00	0,00	1,33	4,75	2,56
	II	15,47	3,59	4,57	0,00	0,00	0,00	0,00	6,27	8,11	12,64
	III	9,41	1,84	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	2,11	8,43	11,81
	IV	4,26	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Oranice s lozama i maslinama	I	1,31	1,67	1,19	0,00	0,00	0,00	0,00	1,68	1,58	2,95
	II	12,14	4,52	3,73	0,00	0,00	0,00	0,00	10,60	5,67	18,24
	III	11,33	5,73	3,43	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	16,21	12,72
	IV	1,51	2,58	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	6,60	0,00
Maslinici	I	5,91	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	2,52	0,00
	II	10,94	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	11,44	0,00
	III	10,77	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	jedina	0,00	0,00	1,20	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Vinogradi	I	2,31	0,00	2,60	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	II	10,02	0,00	5,43	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	III	3,47	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	IV	1,11	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	jedina	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	3,49	0,00
Loze i masline	I	2,29	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	II	6,32	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	III	1,58	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	jedina	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,51	0,00
Vrtovi	jedina	4,20	1,74	2,16	5,31	3,60	7,92	2,87	4,54	2,72	8,07
Livade	I	15,81	23,55	2,45	131,85	58,57	31,66	6,74	0,00	6,38	0,00
	II	40,33	33,10	6,64	74,69	64,98	34,53	14,63	0,00	4,33	0,00
	III	36,15	30,97	0,00	0,00	0,00	72,58	0,00	0,00	0,00	0,00
	IV	5,80	0,00	0,00	0,00	0,00	114,14	0,00	0,00	0,00	0,00
	V	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	jedina	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,52	0,00	7,46
Šumovite livade	jedina	0,00	0,00	0,00	0,00	24,84	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Pašnjaci	I	14,06	8,60	49,85	125,65	216,95	110,29	99,29	24,38	93,38	40,75
	II	67,38	85,63	169,05	368,32	358,02	540,46	242,22	87,43	155,31	129,76
	III	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	100,30	0,00	162,26

Bačva	Sv. Ivan od Šterne	Sv. Vital	Oprtalj	Zrenj	Čepić	Vižinada	Kaštelir	Labinci	Ukupno poljoprivredno i šumsko zemljište	
7,61	10,74	16,50	32,38	7,68	1,80	14,91	18,43	6,08	259,23	
76,99	85,38	68,30	58,79	38,79	2,91	60,19	43,32	28,29	717,08	
153,73	156,26	96,07	79,10	51,67	11,44	108,26	60,20	63,91	1243,47	
0,00	153,58	42,09	164,66	38,82	12,44	95,76	7,40	28,36	1013,59	
0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	18,16	3251,54
28,79	25,64	29,26	19,43	2,89	1,96	16,05	33,82	24,45	316,48	
131,77	176,66	166,47	103,73	47,77	11,90	76,08	213,08	149,27	1778,03	
68,08	101,99	99,48	227,47	119,42	25,24	373,64	103,03	108,98	2014,62	
0,00	0,00	0,00	249,48	53,73	12,82	149,33	11,46	0,00	739,51	4848,64
0,00	0,00	0,00	1,31	0,00	0,00	3,50	11,05	8,22	43,09	
0,00	0,00	0,00	6,10	0,00	0,00	13,43	14,61	17,84	102,63	
0,00	0,00	0,00	23,76	0,00	0,00	7,36	4,71	0,00	69,43	
0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	4,26	219,41
0,00	0,00	0,00	17,74	1,50	0,00	9,85	8,38	8,03	55,89	
0,00	0,00	0,00	45,23	2,15	0,00	5,39	2,90	5,23	115,78	
0,00	0,00	0,00	23,85	5,70	0,00	4,76	0,00	6,84	90,57	
0,00	0,00	0,00	0,00	2,76	0,00	0,00	0,00	0,00	13,45	275,69
0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	8,43	
0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	22,38	
0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	10,77	
0,00	0,00	0,00	11,75	0,00	0,00	6,32	0,00	0,00	19,27	60,85
0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	4,91	
0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	15,45	
0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	3,47	
0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,11	
0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	3,49	28,43
0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	2,29	
0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	6,32	
0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,58	
0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,51	11,70
8,14	9,24	6,35	18,43	6,39	0,90	14,51	10,58	4,10	121,77	121,77
0,00	0,00	24,22	30,29	25,87	10,95	65,80	23,68	0,00	457,81	
0,00	0,00	104,60	52,25	78,61	22,16	21,04	59,03	0,00	610,92	
0,00	0,00	0,00	15,34	9,54	4,15	88,32	4,29	0,00	261,34	
0,00	0,00	0,00	31,27	126,62	15,43	33,76	0,00	0,00	327,02	
0,00	0,00	0,00	173,21	0,00	0,00	173,41	0,00	0,00	346,62	
7,95	8,44	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	7,84	33,21	2036,92
0,00	0,00	0,00	38,24	33,59	0,00	0,00	0,00	0,00	96,67	96,67
75,58	36,23	59,63	513,20	493,59	43,46	195,69	130,28	4,85	2335,71	
158,35	97,22	120,25	418,26	480,71	203,54	242,04	227,23	36,96	4188,13	8451,15
0,00	705,52	403,72	405,01	0,00	0,00	0,00	23,03	127,45	1927,29	

Močvarno tlo	jedina	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Šume za sječu	I	32,14	43,15	15,66	29,60	0,00	69,68	23,06	0,00	84,03	205,15
	II	25,96	37,84	52,69	39,11	0,00	73,35	81,84	0,00	77,07	235,84
	III	0,00	20,48	92,19	0,00	0,00	103,58	0,00	0,00	0,00	104,40
	IV	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	49,07
	V	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	jedina	0,00	0,00	0,00	0,00	57,09	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Visoke šume	I	0,00	0,00	7,22	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	II	0,00	0,00	19,10	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	III	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	jedina	319,86	15,42	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	237,95	164,89	0,00
Ukupno		1101,23	549,46	656,95	1075,49	1367,46	1578,79	651,78	582,09	902,04	1538,27

Izvor: AST, CF, SE, DM, obrasci S/7 odnosnih katastarskih općina potpisani 1838.

Napomena: apsolutne vrijednosti svih površina u izvorniku – date u donjoaustrijskim površinskim mjerama jutro i četvorni hvat, gdje 1 jutro čini 1600 četvorni hvati – preračunate su u hektare u omjeru jedan četvorni hvat = 3,596652 četvorna metra. Decimalni brojevi su u pravilu zaokruživani na najbližu stotinku; gdje to nije bilo moguće, iz potrebe tabličnoga prikaza podataka, stotinka je upisana kurzivom.

Tablica 7. Godišnji hranidbeni troškovi produktivnih članova poljoprivredne obitelji koja uključuje muškarca, ženu i dječaka u dobi između 15 i 18 godina prema Katastru Franje I. (stanje 1826. – 1828.)

	Proizvod	Mjerna, odnosno novčana jedinica	Admin., odnosno katastarska općina	Motovun			
			Motovun	Karojba	Muntrilj	Novaki	
Kruh	Kukuruz	mletački star	10	6	6	8	
	Raž	mletački star		½	½	1	
	Krupni pir	mletački star	1	1	2	2	
	Sitni pir	mletački star	1	1	2	2	
	Zob	mletački star	1	6	2	1	
	Sirak	mletački star	½	1	1½	1	
	Pšenica	mletački star	1½			1½	
Maneštra i palenta	Kukuruz	mletački star	8	1½	3	3	
	Ustupani ječam	mletački star		1½	1	2	
	Grah	mletački star	1:3		½	½	
	Leća	mletački star					
	Bob	mletački star					
	Pšenica	mletački star	1:3	1½	½		
	Krupni pir	mletački star	3				
	Povrće	u vrijednosti od forinti : krajcara	3	3	3	3	
	Repa	mletački star					
	nečitljivo	funta					
	Kruppir	mletački star		9	2	9	

	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	47,56	0,00	47,56	47,56
	80,51	72,69	88,26	117,74	40,20	2,63	302,10	301,52	78,98	1587,10	7070,75
	352,11	163,95	176,01	309,36	452,72	196,66	379,88	441,65	194,65	3290,69	
	264,69	129,50	222,16	0,00	0,00	0,00	265,03	76,04	304,25	1582,33	
	26,59	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	190,77	0,00	0,00	266,43	
	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	287,11	0,00	0,00	287,11	
	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	57,09	
	0,00	0,00	6,19	208,67	146,57	0,00	0,00	0,00	0,00	368,66	1256,80
	0,00	0,00	4,36	25,51	5,86	0,00	0,00	0,00	0,00	54,83	
	0,00	0,00	0,00	0,00	9,43	0,00	0,00	0,00	0,00	9,43	
	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	85,77	0,00	0,00	823,89	
	1440,89	1933,04	1733,92	3421,56	2282,58	580,39	3290,06	1877,30	1214,58	27.777,88	

						Oprtalj	Vižinada			
Rakotule	Soviščina	Zumesk	Višnjani	Bačva	Sv. Ivan od Šterne	Oprtalj	Vižinada	Kaštelir	Labinci	
5	4	3	7½	10	9	6	8	6	7	
½						1/6		½	1	
3	5	5				6	1½	4	3½	
1	2	4	5	5	3	2	1		2	
2	1	3		5	3	2	1	2		
3	6	3	2	5	1	2½	½	2		
½			½			½		½	½	
3	1½	2	3	5	3	3	2	1	2	
1	1½	1	3	3	2	1	1½	1½	1½	
½		0:2	½		½	1½	½	½	½	
				1				¼		
							½	½		
	½	0:2	½	1½		1	3			
1:30	2	3	3	3	3	8	9	3	3	
						½				
						0:50				
4	2				8	3		3		

Prilog i začini	Govedina	funta	30			
	Svinja 90 - 120 funti	u vrijednosti od forinti	12	7	8	10
	Svinjetina	funta				
	Bravetina	funta			12	
	Suhom. pr., jaja, sir	u vrijednosti od forinti : krajcara	4:0	0:5	3	1
	Ulje	funta	50	3	36	12
	Sol	funta	75	52	72	52
	Ocat	u vrijednosti od forinti : krajcara	3	3	2	0:40
Drvo	Gorivo drvo	u vrijednosti od forinti	12	4	10	5
Vino i / ili bevanda	Muškarac: čisto vino	lokalno vjedro baril (*) bajo (**) bečko vjedro (***)	4		3*	0
	Muškarac: bevanda		2	3		0
	Žena: čisto vino		2		2*	0
	Žena: bevanda		2			0
	Dječak: čisto vino		2		1*	0
	Dječak: bevanda		2			0

Izvor: AST, CF, SE, DM, obrazac S/10 odnosnih katastarskih općina (nastali 1826. – 1828.).

Službene mjerne jedinice: 1 mletački star = 83,317 l; 1 funta = 0,56006 kg; 1 bečko vjedro = 56,589 l; 1 forinta sadrži 60 krajcara.

Lokalne vinske mjere: 1 lokalno vjedro u katastarskim općinama Motovun, Karojba, Novaki, Rakotule, Sovišćina, Zumesk i Vižinada = 76,39515 l; 1 lokalno vjedro u k. o. Oprtalj = 59,41845 l; za vinske mjere *bajo* i baril preračun u litre nije dopustiv.

Napomena: u k. o. Novaki za stavku „vino i/ili bevanda“ navodi se da se ne pije ni vino ni bevanda; ta se stavka u dokumentaciji k. o. Rakotule ne spominje.

Tablica 8. Prinosi katastarske kulture čiste oranice u kotaru Motovun prema podacima o srednjem godišnjem prinosu poljoprivrednih kultura navedenih u plodoredu odnosnih katastarskih općina u Katastru Franje I. (1839.)

Glavna općina	Katastarska općina	Površina čistih oranica 1839. hektara	Strne žitarice			
			Pšenica	Raž	Krupni pir	Sitni pir
			b. stara	b. stara	b. stara	b. stara
Motovun	Motovun	163,97	317,52	0,00	49,60	26,29
	Brkač	70,48	124,60	0,00	0,00	100,74
	Kaldir	52,70	77,96	0,00	73,59	57,07
	Karojba	140,82	153,15	124,27	109,42	120,46
	Muntrilj	360,00	287,87	10,20	364,61	315,03
	Novaki	218,66	246,66	171,24	255,04	157,18
	Rakotule	59,34	82,94	63,61	66,82	0,00
	Sovišćina	33,89	70,01	16,20	52,79	22,26
	Zumesk	60,86	41,73	0,00	44,77	87,64
	Višnjjan	187,99	441,73	58,13	150,36	0,00
	Bačva	238,34	374,05	200,43	398,55	0,00
	Sv. Ivan od Št.	405,96	449,16	0,00	584,77	266,88
Sv. Vital	222,95	428,38	47,77	139,11	0,00	

	30			20			90	240	10	12
	8		10	12	10	10	10	10	8	10
		3								
	9	0:30	2	5	4	3	10	10	3	4:30
	30	20	35	78	52	52	107	60	30	50
	50	104	60	78	80	80	50	104	52	66
	1	0:40	4	2	6	2:4	30	2	1	1:30
	15	3	10	12	15	13	8	15	12	12
		3¾	2	4½***	10**	4*	3	3	4**	5**
		2	1						1**	
		1½	¾	3***	5**	3*	½	2	2**	4**
		2½	1½						1**	
		1¾	¾	2½***	3**	2*	½	2	2**	3**
		½	1¼						1**	

		Prosolike žitarice		Ukupno žitarica	Grah	Krumpir	Repa
Ječam	Zob	Kukuruz	Sirak				
b. stara	b. stara	b. stara	b. stara	b. stara	b. stara	b. stara	b. stara
0,00	21,04	2259,46	69,88	2743,79	0,00	0,00	0,00
0,00	110,22	334,42	85,52	755,50	0,00	0,00	0,00
21,74	17,98	111,81	146,03	506,18	0,00	0,00	0,00
66,15	90,34	318,07	276,95	1258,81	0,00	0,00	0,00
424,79	236,27	413,88	979,63	3032,28	0,00	0,00	0,00
147,47	117,88	512,14	556,41	2164,02	0,00	0,00	0,00
39,33	47,57	175,61	91,82	567,70	0,00	0,00	0,00
31,82	4,98	86,62	101,01	385,69	0,00	0,00	0,00
3,93	46,82	62,71	180,57	468,17	0,00	0,00	0,00
426,18	0,00	830,02	120,29	2026,71	0,00	0,00	0,00
605,63	0,00	772,67	178,10	2529,43	0,00	0,00	0,00
247,27	426,45	723,35	1113,22	3811,10	0,00	0,00	0,00
420,41	127,98	840,92	275,84	2280,41	0,00	0,00	0,00

Oprtalj	Oprtalj	334,94	775,34	0,00	651,72	114,55
	Zrenj	136,96	273,78	134,80	112,24	33,73
	Čepić	28,59	53,57	7,58	33,26	34,58
Vižinada	Vižinada	279,11	656,07	84,68	401,40	249,60
	Kaštelir	129,35	383,18	73,67	149,64	19,29
	Labinci	126,63	209,07	194,20	92,55	49,28
Ukupno kotar Motovun		3251,54	5446,77	1186,78	3730,24	1654,58
% žitarica			16,94 %	3,69 %	11,60 %	5,14 %

Izvor: AST, CF, SE, DM, obrasci R/12 odnosnih katastarskih općina. Mjerna jedinica: 1 bečki star = 61,48685 l.

Tablica 9. Dijelovi Motovunske šume dodijeljeni pograničnim katastarskim općinama, prema Katastru Franje I. (stanje 1818. i 1825.)

Kotar	Katastarska općina	Nazivi zona Motovunske šume prema Zapisnicima o razgraničenju (lipanj – listopad 1818.)	Nazivi zona Motovunske šume prema I ^{re} + II ^{re} Section des K. K. Staatsforstes zu Montona in Istrien (1825.)
Buje ³²⁶	Grožnjan / Grisignana	Presa della Bastia	A Bastia
	Kostanjica / Castagna	Presa di Castagna Occidentale	C Castagna occidentale
	Završje / Piemonte	Presa di Castagna Orientale Presa di Piemonte	D Castagna orientale F Piemonte
Motovun	Vižinada / Visinada	Presa detta di Grisignana Presa di Visinada	B Grisignana E Visinada
	Brkač / Bercaz (San Pancrazio)	Presa di Vognidol	G Vognidol
	Motovun / Montona	Presa di Ghianda Presa dell'Ottocco di S. Polo Presa della Levada Presa di Corte Presa di Gribilin Presa di Tarmar Presa di Numparezi	K Ghianda
			I Ottocco di San Polo
			M Levada
			N Corte
			L Gribelin
			Q Tarmar
Zumesk / Zumesco	Presa di Zumesco Presa di [Lumè] ³²⁷	BB Zumesco Y Lumè	
Soviščina / Sovischine	Presa di Moquella Presa di Zoppè Porzione Occidentale della presa di Segnac	S Moquella Z Zoppè	
Oprtalj / Portole	Presa di Cogolar Presa di Pizmagnac Presa di Strasnic Presa di Portole	H Cogolera O Pizmagnac R Sraschnik W Portole	
Zrenj / Sdregna	Presa Orientale di Sdregna Presa Occidentale di Sdregna Presa di Ottocco Piccolo Presa di Ottocco Grande	X Sdregna orientale ed occidentale V Ottocco piccolo U Ottocco grande	

³²⁶ Zapisnicima o razgraničenju katastarskih jedinica kotara Buje nisu priloženi crteži; samo Zapisnik o razgraničenju k. o. Grožnjan navodi pripadajuće joj dijelove Motovunske šume, dok se za Kostanjicu i Završje pripadnost dijelova navodi prema „Ire Section des K. K. Staatsforstes zu Montona in Istrien“ u AST, I. R. DFL, AP, II, „Fabbricati, boschi ed altre proprietà erariali“, sv. 0919 „Bosco di Montona (1825)“, crtež 0919a.

³²⁷ Prema Zapisniku o razgraničenju (AST, CF, SE, DM, Zumesco, sv. 946,01, pr. 7), dok je na priloženom crtežu mjernik pogrešno upisao „Zuppè“.

85,14	143,07	1208,07	280,53	3258,42	63,38	843,93	766,27
86,26	0,00	534,18	78,70	1253,69	35,87	128,54	0,00
0,00	10,81	58,89	43,22	241,91	1,43	245,65	0,00
159,43	260,46	706,92	0,00	2518,56	0,00	0,00	0,00
94,65	65,16	450,58	0,00	1236,17	0,00	0,00	0,00
0,00	36,96	382,63	160,28	1124,97	0,00	0,00	0,00
2860,20	1763,99	10.782,95	4738,00	32.163,51	100,68	1218,12	766,27
8,89 %	5,48 %	33,53 %	14,73 %	100,00 %			

Buzet	Sovinjak / Sovignaco	Presa di Zalagrisa	T Zalagrisa
	Senj / Segnach		
	Marčenegla / Marcenigla		
	Vrh / Verch	Porzione Orientale della Presa di Segnac Presa di Marcenigla	AA Segnak CC Marcenigla
	Draguč / Draguch		
Pazin	Kršikla / Chersicla		
	Kaščerga / Caschierga (Villa Padova)		
	Zamask / Zamasco		

Izvori:

AST, CF, SE, DM, CC Montona, Opis granica, *Protocollo di confinazione del Bosco Errariale detto anche la Regia Foresta di Montona*, pr. 3-8;

AST, CF, SE, DM, Opis granica Motovunske šume odnosnih katastarskih općina;

AST, I. R. DFL, AP, II, titolo „Fabbricati, boschi ed altre proprietà erariali“, sv. 0919 „Bosco di Montona (1825)“: crtež 0919a („I^{te} Section des K. K. Staatsforstes zu Montona in Istrien [1825]“) i crtež 0919b („I^{te} Section des K. K. Staatsforstes zu Montona in Istrien [1825]“)

Tablica 10. Ukupna površina (u hektarima) državnih dobara u katastarskim općinama kojima su dodijeljeni dijelovi Motovunske šume i njihova razdioba na Motovunsku šumu (bez voda i cesta) i druga državna dobra prema podacima Katastra Franje I. (stanje 1839.)

Kotar	Katastarska općina	U vlasništvu državnoga erara						Ukupno
		Šume	Pašnjaci	Livade	Oranice	Močvare	Drugo	
Motovun	Brkač	15,42	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	15,42
	Motovun	319,86	0,44	8,34	1,81	0,00	0,06	330,51
	Oprtalj	208,39	3,58	19,65	11,00	8,27	0,00	250,89
	Soviščina	237,95	7,53	0,31	0,43	0,00	11,16	257,38
	Zrenj	144,15	0,04	1,38	2,88	0,00	0,01	148,46
	Vižinada	114,90	29,89	4,92	14,58	0,00	0,12	164,41
	Zumesk	164,89	1,46	2,93	1,10	0,00	5,63	176,01
Buzet	Sovinjak	73,56	3,59	1,93	0,65	2,93	0,04	82,70
	Vrh	139,20	4,45	1,43	0,46	0,00	0,00	145,54
Buje	Grožnjan	97,42	54,96	13,84	1,71	0,00	0,97	168,90
	Kostanjica	15,01	0,38	0,00	0,00	26,18	0,78	42,35
	Završje	22,04	43,08	0,13	0,00	42,92	0,00	108,17
Ukupno		1552,79	149,40	54,86	34,62	80,30	18,77	1890,74

Izvor: AST, CF, SE, DM – AST, CF, SE, DP – AST, CF, SE, DB: upisnici zemljišnih čestica dotičnih katastarskih općina nastali 1818. – 1822. i ažurirani 1839.

Mjerne jedinice: apsolutne vrijednosti svih površina u izvorniku – date u donjoaustrijskim površinskim mjerama jutro i četvorni hvat, gdje 1 jutro čini 1600 četvorni hvati – preračunate su u hektare u omjeru jedan četvorni hvat = 3,596652 četvorna metra.

Napomena za „Ostala državna dobra”: vodotokovi i odvodni kanali nisu u pravilu protokolirani kao vlasništvo državnoga erara pa smo izuzetke prikazali odvojeno (u k.o. Soviščina i k.o. Zumesk dio vodotoka Butoniga (10,73ha), odvodni kanal *Mlacca Seniza* (3,03ha) i još nekoliko manjih odvodnih kanala). Isto vrijedi za tri manje ceste unutar Motovunske šume u k.o. Soviščina i Kostanjica (ukupno 2,84ha).

Tablica 11. Dijelovi Motovunske šume i pripadajuće katastarske čestice prema upisnicima zemljišnih čestica u Katastru Franje I. (stanje 1839.)

Kotar	Kat. općina	K. čestica po k. o.	Zona Motovunske šume
Motovun	Zrenj	11	Presa Orientale di Sdregna
			Presa Occidentale di Sdregna
			Presa di Ottoco Piccolo
			Presa di Ottoco Grande
Buzet	Sovinjak	16	Presa di Zalagrisa
Motovun	Oprtalj	28	Presa di Cogolarà
			Presa di Pizmagnac
			Presa di Strasnic
			Presa di Portole
Motovun	Soviščina	32	Presa di Maguella
			Presa di Zoppè
			Porzione Occid. della presa di Segnach
Buzet	Vrh	21	Porzione Occid. della Presa di Segnach
			Presa di Marcenigla

Motovunska šuma bez voda i cesta							Ostala državna dobra		
Šume	Pašnjaci	Livade	Oranice	Močvare	Neobrađ.	Ukupno	Vode Moto- vun. šume	Ceste Moto- vun. šume	Drugo
15,42						15,42			0,00
319,86	0,44	8,06	1,60			329,96			0,55
206,68	0,27	10,51	9,30			226,76			24,13
237,95	7,53	0,31	0,43			246,22	9,10	2,06	0,00
144,15		1,38	2,88			148,41			0,05
85,77			0,19			85,96			78,45
164,89	1,41	2,93	0,55			169,78	5,63		0,60
72,17	0,25	0,22		2,92		75,56			7,14
139,20	0,00	1,43	0,41	0,00		141,04			4,50
43,24	1,61	5,72	1,71	0,00	0,87	53,15			115,75
14,71	0,38			26,19		41,28		0,78	0,29
22,04	43,08	0,13		42,92		108,17			0,00
1466,08	54,97	30,69	17,07	72,03	0,87	1641,71	14,73	2,84	231,46

Broj katastarske čestice	Jutara	Hvati	Hektara	Hektara po k. o.
1728, 1729, 1730	22	1222	13,10	
1737, 1738 , 1762, 1763	5	1320	3,35	
1821 , 1858	25	361	14,52	
1822 , 1823	204	133	117,44	148,41
413 , 464, 465 , 4267, 4268, 4269, 4270, 4271, 4272, 4273, 4274, 4275, 4276, 4277, 4291, 4292	131	475	75,56	75,56
8012, 8711 , [8711b], [8711½], 8749, 8750, 8751, 8752, 8758, [8758a], [8758b], 8759, 8760	247	1139	142,55	
8753, 8754, 8755 , 8756 , 8757, 9866	46	992	26,83	
10506, 10507, 10508, 10509, 10510	44	9	25,32	
1403 , 10764, 10765, 10766	55	1128	32,06	226,76
1, 2, 3, 5, 6, 7, 104, 190, 327, 331, 332, 1656, 1657	133	1569	77,10	
1318, 1319, 1320 , 1321 , 1556, 1559, 1649, 1650, 1658, 1659, 1660, 1661, 1662, 1663, 1664	215	1518	124,27	
1040, 1041 , 1042 , 1097	77	1502	44,85	246,22
3484, 3485 , 3486, 3487 , 3488, 3491, 3515	64	38	36,84	
2743, 2757, 2828, 2831, 2832 , 2846, 3131 , 3132, 3134, 3197, 3476, 3478, 3480, 3481	181	111	104,20	141,04

Motovun	Zumesk	8	Presa di Zumesco
			Presa di Lumè
Motovun	Motovun	32	Presa di Ghianda
			Presa dell'Ottocco di S. Polo
			Presa della Levada
			Presa di Corte
			Presa di Gribelin
			Presa di Tarmar
			Presa di Numparezi
Motovun	Brkač	7	Presa di Vognidol
Motovun	Vižinada	4	Presa detta di Grisignana
			Presa di Visinada
Buje	Grožnjan	8	Bastia
Buje	Kostanjica	11	Castagna Occidentale
Buje	Završje	22	Castagna Orientale
			Presa di Piemonte
UKUPNO		200	

Izvor: AST, CF, SE, DM – AST, CF, SE, DP – AST, CF, SE, DB: upisnici zemljišnih čestica dotičnih katastarskih općina nastali 1818. – 1822. i ažurirani 1839.

Mjerne jedinice: apsolutne vrijednosti svih površina u izvorniku – date u donjoaustrijskim površinskim mjerama jutro i četvorni hvat, gdje 1 jutro čini 1600 četvorni hvati – preračunate su u hektare u omjeru jedan četvorni hvat = 3,596652 četvorna metra.

Napomena za „Broj katastarske čestice“: podebljanim su slovima naznačeni brojevi glavnih čestica; u uglatim zagradama brojevi čestica nastalih tijekom ažuriranja 1839.

278 , 2667, 2679, 2680, 2681, 2682	176	1106	101,68	
176 [a], [176b]	118	556	68,10	169,78
1807 , [1807a], 1818, 1819	92	111	52,98	
1808 , 1485	153	680	88,29	
1486 , 1487, [1487a], [1487b], 1488 , [1488a], [1488b], 1489	26	74	14,99	
1477 , [1477a], 1480, 1481, 1482, 1483, 1484, [1484a]	82	947	47,53	
1492	14	1549	8,61	
1476 , 1478, 1479, 1490, 1491	142	1469	82,25	
1472, 1473 , 1474, 1475,	61	567	35,31	329,96
643,,644, 645, 646, 647 , 655, 656	26	1286	15,42	15,42
2830	30	1544	17,82	
2845, 2960 , 2877	118	648	68,14	85,96
5674 , 6050, 6051, 6052, 6086, 6087, 6088, 6090	92	558	53,15	53,15
617, 618, 619, 621, [621a], 937, 938 , [938a] , 939, 940 , 941	71	1187	41,28	41,28
4043, 4049, 4050, 4051 , 5042, 4053, 4054, 4060	72	295	41,54	
4061, 4062, 4067, 4068, 4069, 4070, 4071, 4072, [4072], [4072], [4072], [4072], 4073, [4073]	115	1263	66,63	108,17
	2837	25.357	1641,71	1641,71

